

Освоєння

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

ДО ВИКУПУ З КРЕПАЦТВА І ПІДЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В АКА-
ДЕМІЇ ХУДОЖЕСТВ.

КРИТИЧНО-БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС.

НАПИСАВ

О. Я. КОНИСЬКИЙ.

95.607

95.607

У ЛЬВОВІ.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

1895.

—
2.00/μ

||
к. 98756

СІБІРЬСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
М Н 98756

702.68

Даєш Ти, Господи Єдиний,
Сади панам у Твоїм раю,
Даєш високії палати,
Пани-ж неситії, пузаті —
На рай твій, Господи! плюють...

Шевченко.

(Кобзар, 1876. Т. 2. ст. 151).

Парубочий вік Шевченка, — геть більш як його вік дитинний, убогий на певний матеріал життєписний. Хоч і як пильнував я розжити ся на такий матеріал, але не поталанило мені роздобути чого небудь більш-менш важного. Таким чином про період парубочого віку Шевченка, доки останнього викуплено з крєпацтва, тільки по старому, вже відомому матеріалу, вести му я річ. Властиво я тільки критично, поглядом об'єктивним роздивлю ся той матеріал.

Матеріал сей, кажу я, занадто убогий: автобіографічний лист Шевченка до Оболонського; споминки Сошенка, переказані з його уст д. Чалим в книзі „Жизнь и произведения Тараса Шевченка“ та автобіографічне оповідання Тарасове „Художник“, надруковане в 5—8 чч. „Зорі“ сего року в моєму перекладі. Отсе і увесь головний матеріал; та ще деякі дрібненькі звістки, пороскидувані за 33 рр. по різних українських і російських часописах. От і все! Вельми на омаль. На превеликий жаль і з сего матеріалу убогого — не все можна приймати яко матеріал певний. Звістки д. Чалого записані, як кажуть, „по старій памяті“. Сошенко пе-

реказав їх тоді, коли сам він був вже людиною доволі пристаркованою, коли пам'ять його вже підтоптала ся. Те, що чув Сошенко з уст самого Шевченка про його вік зарубочий до викупу з крпацтва — він чув, — се певна річ, — в другій половині рр. 30, а Чалому він розповів про те літ через тридцять. Не буде нічого дивного, що за такий довгий час — дещо Сошенкова пам'ять погубила, дещо, зовсім не хотя, переіначила, або не так освітила. Опріч того в книзі д. Чалого не можна не добачити інде чимало суб'єктивізму, інде польонофобство і брак погляду безсторонного.

Того часу, як д. Чалий komponував свою життєпись Шевченка, оповідання „Художник“ — не було ще надруковане; тим то, гадаю я, він і не покористував ся з його і нічого з „Художника“ не завів до свого „Своду“. А тим часом „Художник“ дає біографови чимало матеріялу життєписного.

„Художника“ Шевченко написав р. 1856, значить — на заслання, в Новопетровському. Хоч би Шевченко й не назвав свого оповідання автобіографічним, так і тоді, перечитавши його, не можна не вгадати зразу, про кого йде річ і хто такий отой художник — головний герой оповідання. Правда — автор деінде переіначив обставини, а про те власні назви діячів — він лишив без переміни: перед нами наймення живих людей кінця 30 і початку 40 років: Брюлов, Венеціянов, Вельгорський, Губер, Жуковський, Йоахим, Михайлов, Тарновський, Штеренберг. От через се, та ще коли ми зауважимо, що в „Художнику“ декотрі епізоди списані так само як і в „Записках“ Шевченка, то сьміливо матеріял в „Художника“ можна брати яко життєписний і, часом, більш відповідний дійсности ніж той, що інде переказує книга д. Чалого з уст Сошенка.

Оповідання „Художник“ Шевченко розказує спершу від себе, ніби він був сьвідком тих подій, лишень друга половина розказана листами головного героя, писаними ніби до автора оповідання. Але се тільки маска, маска доволі прозориста, викликана тими нелюдськими обставинами, за якими перебував Шевченко на заслання навіть і тоді ще, коли писав „Художника“. Відаємо, що по конфірмації царя Миколи йому заборонено було писати; начальство пильно доглядало, щоб у його не було ні паперу, ні пера, ні чорнила. Перегодом, мабуть вже по смерті Миколи, дозволено було Шевченкови писати під доглядом офіцерів; одначе, можна без помилки гадати, що писати дозволено тільки по московськи. До такої гадки я прихожу — раз з того, що, починаючи з року 1851, поет, за увесь час свого перебування в Новопетровському, куди його привезено під кінець жовтня р. 1850, нічого не написав по українськи, аж доки не прийшла до його звітка з Петербурга про визволення; а друге, що в листі своєму до Сіраковського, писаному того-ж року, яким датовано

і „Художника“ 1856, — Шевченко каже: „рад би відповідати до тебе — тим же серцю любим словом, — але я такий заляканий, що бою ся рідного звуку любого, найіаче тепер“. Отсе саме примушувало його, пишучи московською мовою, пильно стерегти ся, щоб в писаннях не зачепити нічого такого, щоб могло нагадувати його „злочинство“. Ми бачимо, що в „Художнику“ він не тільки не згадує про читання книжок українських, але не споминає і про письменника нашого Гребінку, що, як бачити мемо, сприяв його визволенню з кретацтва. Тим то — оповідання „Художник“ він веде від себе і не згадує про Сошенка. Але нам не трудно під тими масками пізнати в особі — художника, героя оповідання — самого Тараса, а в особі добродія його — Івана Максимовича Сошенка.

Яко оповідання автобіографічне „Художник“ має велику вагу і інтерес; з його знати, що переживала душа поети, що почувало його серце в найважнійші моменти його віку. Тут бачимо і темну драму кретацтва і ясне сяєво нового життя Шевченка.

„Художник“, Записки і листи Шевченка — се найпевнійші матеріали для життєписи його взагалі.

I.

І скрізь на славній Україні
Людий у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть, гинуть
У ярах лицарські сини...

..Де нема сьвятої волі
Не буде там добра ніколи.

Шевченко.

Отой Дмитренко, що правив з Ольшаної добрами Енгельгардта, взявши Шевченка, на 16 році його віку, до гурту челяди панської, невідомо з якої речі, гадав зробити з його куховара і повернув його на пекарню, навчати ся куховарству. Звістно се була тільки спроба, щоб перш ніж виряжати хлопця до двору, подивити ся, чи є у його кебета до штуки кулінарної. А вже-ж коли-б стало знати, що з нашого кобзаря вийде добрий кухар, тоді-б, певна річ, його віддали-б в науку — деінде: чи в Варшаві, чи що; бо Енгельгардт — був великий пан і кухаря про його треба було не аби-якого.

Таким чином — недавнє пастуша, одягнене тепер в демикитонову куртку, опинило ся в науці у Дмитренового куховара. Куховарство — те-ж має свою систему і свою азбуку. Азбукою сією для Тараса було — вибрати попіл з печи, носити дрова, виносити помії. У маляра — він

чистив би палітру, мив би пензлі і щітки, а на пекарні чистив пристрої куховарські — кострулі, ножі, сковороди, перемивав посуду. Нема що й казати, що нова, зовсім несподівана для Тараса, професія не вабила його до себе, не спроможна була знівечити в душі його поривання до малярства, викоренити в його серці несвідоме ще тоді йому почуття потреби світу. Нова професія, не відповідаючи його кебеті і вдачі, стояла перед ним парканом, що загрожував йому стежку до своєї любленої мети: — зробити ся малярем. Тарас се тямив, а ще більш — почував. Але не можна було йому не тямити й того, що проти волі панської нічого не вдієш... Покинути Дмитренка і пекарню? утїкти? Добре! але-ж — де діти ся, куди притулитися, куди сховати ся?... Хто прийме волоцюгу без паспорту?... Навкруги скрізь те саме: панство, крпацтво та неволя! Про стени, про Кубань — хоч Тарас може й чув, так то-ж далекий світ! Доки туди доплентаєш ся, тебе десять разів спляють десь на дорозі, яко волоцюгу, „безпаспортного“... Тоді що?... Ноги в пута, руки на зад і етапом до „владбьльца“ в Ольшану, а тут вже неминуче різки, а там може й „лоб!“ в москалі!... Ні! тїкати не рука! Та нехай би і втїк куди далеко, так з чого-ж він жити ме? До роботи звичайної — він не пристане, бо він її і не вмїє і вона його не тягне... От коли-б до маляра... Але-ж жаден маляр без паспорту не прийме; а паспорту нема... Нема й другої ради як нудити ся в пекарні, тихцем покорити ся панській волї, та крпацькій долї... Так не така-ж у Тараса вдача була, що-б корити ся, немов віл той в ярмі! Таї не легко йому, трудно було корити ся: благородний дар високих талантів ворухив йому душу; хлипнівський дякон-маляр бентежив йому серце; дим і чад пекарні не спроможні були заступити надїю зробити ся „хоч аби яким малярем“. Дмитренко і пекарня хоч і приголомшили ту надїю, але не викоренили її і — певна річ — Тарас марів єю; вона зорїла йому на обрїю життя, миготїла десь — хоч далеко — предалеко, так далеко, що хлопець не спроможен був сказати собі — де вона зорїє.

У таких людей — як Тарас — хоч би як вони не корили ся, хоч би як не підлягали волї гнобителїв людського життя і духу, до віку не зникне та підойма до світу і волї, якою надїлила їх природа. Природа — се сам Бог! в які пута її не куй; хоч в які тюрми її не муруй, а вона, чи сьак, чи інак, змагати меть ся за своє право людське — і до останньої спромоги протестувати ме за право жити по власній волї, відповідно своєму призначенню, аби тільки не шкодячи життю инчих. Так було і з Шевченком; та інакше і бути не могло з людиною, що носила в собі величезну силу поривання до світу і волї. І хоч як богацько притернів Тарас, а таки виїшов з ярма на волю з темного льоху на світ Божий. Енергія світу завсїгда мепомїрно міцнїйша за енергію темноти.

Де можна тільки було і які тільки трапляли ся — Тарас збирав собі до гурту малюнки. Малюнки ті були, вже-ж пак, не які більш, як так звані лубошні, „суздальської школи“, незграбної праці „російських богомазів“. Їх назбирало ся у Тараса чимало і вони не давали спокою його молодій душі, стояли йому спокусою. І скоро трапляла ся хоч трохи зручна часиночка, Тарас кидав свої, часом недочищені — сковороди і кострулі, покидав пекарню, йшов в сад і там на деревах, та на кущах розвішував свою колекцію, любував з своєї галерії малюнків, придбаних інколи „нишком-тишком“. Оден з біографів Шевченкових повідав, що коли трапляло ся, що який малюнок вельми вже подобав ся Тарасови, а придбати його — бракувало купила, Тарас цупив його „так“... Основа такої звістки, як се відомо, взята з автобіографії поети і річ цілком можлива. Сам Тарас признав ся нам, що він не спроможен був устояти проти спокуси, придбати собі „нишком-тишком“ яку річ чи потрібну в малярстві, чи тільки таку; що нагадувала про малярство: „іще в учителя дяка — було украду пятака“, куплю паперу, книжечку зроблю тай списую „Сковороду“. А кидаючи свого учителя-дяка, Тарас не встояв проти спокуси украсти якусь книжечку з ґравірованими малюнками. До того-ж треба сказати, що у таких натур як Тарас — звичайно буває так, що коли заняло ся яке поривання духа, вони доти не вгамовують ся, аж доки або не вдовольнять бажання того загарливого, або не запевнять ся, що вдовольнити його нема жадної можливости.

Раюючи та разом з тим і сумуючи в своїй галерії, Тарас брав ся за олівець і списував сей чи той малюнок. Інколи він так поринав в оглядування своєї колекції, або в списування, що зовсім забував про пекарню і про свої обовязки до неї, забував про невчищену, або недочищену посуду; сидить собі в саду, аж доки грізний голос куховара, чи кого инчого з челяди, не покличе його до пекарні. І вже-ж дурно не минали йому такі відлучки з пекарні: за них не раз трапляло ся йому покоштувати з куховарських рук, коли не „чубкової“, так „духонелика“, а то й лозини.

Не відомо який час Тарас перебував на іспиті в Вільшаній? Певна річ, що не більш за пів року; бо Дмитренко взяв його на весні, а під кінець осени того-ж року (1829) бачимо його вже в Вільші.

З іспиту того Дмитренко спостеріг тільки свою помилку, побачивши, що для кулінарної штуки Шевченкови бракує кебети. Але-ж Тарас хлопець меткий, розвинений і взагалі дотепний; через те Дмитренко, вряжаючи Тараса в гурті з инчими кременецькими дітьми до панського двору, атестував його, більш відповідно Тарасовому хисту, вдатним на маляра шкільного. Нагадаймо собі, що великі пани того часу держали у себе з власних крепаків, не тільки слуг і майстрів, а навіть музик, співаків

і акторів. Власні — з крєпаків — хори, оркестри, театр, навіть балет були за річ звичайну не тільки на правобережній, але й на лівобережній Україні: от хоч би у Трощанського трупа з крєпаків; у Скоропадського хор і оркестер; у Галагана — концерти крєпаків, та ще й з не аби-якими солістами.

II.

Дідич Вільшаної, Кирилівки і ин. Павло Енгельгардт, хоч і був на службі в імператорській гвардії російській, але більш за все він перебував у Вильні і жадним чином не можна його брати яко Москаля, ледві чи був він і тим, що за нашого часу зоветь ся „общеруссоєм“, або „истиннорусскимъ“ чоловіком. Павло Енгельгардт був, коли не зразок, так, в усякому разі, значний репрезентант тієї „мозаїки“, що за нашого часу аж кишить її по Україні. З батьків — ніби Німець; віри православної; з мови — або — Поляк, або Француз; з служби „вѣрнопо-данный“ офіцер російський; звичаями — космополіт-дука, пан; яко дідич-володар українських „душ“ на українській землі; душею і пово-дженням з народом і взагалі з людьми, яких вважав низше за себе, пін-дючна „животина в торжковських пантофлях“¹⁾, а з висшими „амфібія“, як мовив про його Брюлов; взагалі-ж „пан — як пан“. Одначе-ж коли зазирнути на саме дно сієї „мозаїки“, коли брати обставини щоденного звичайного життя родинного і громадського, так спостережемо, що в Енгельгардті було найбільш звичаїв прищеплених польскою культурою і ци-вілізацією: спостережемо в йому ополяченого „русского Нѣмца“. Усі впливові обставини того часу були округи його такі, що не тільки спри-яли, а навіть вимагали ополячення.

Тоді ледві минуло тридцять літ з того часу, як безправе маси народної звалило Польщу в могилу, виконану руками панів польських і правобережна Україна відійшла до Росії. Одначе-ж правобережне пан-ство через те не перестало бути панством польським і жити, як і до того жило, культурою і цивілізацією європейсько-польскою. Нічим культурним Росія не могла привабити до себе панства правобережного. На право-бережю освіта і культура були геть старійші і багацько висше ніж в Росії великій. Поміж шляхтою останньої — трапляло ся під кінець віку XVIII. чимало людей з високою освітою, але-ж над масою „дво-рянства“ ледві займало ся на світ культури і цивілізації, та й то не власної національної, а завезеної з Заходу. Польща хоч і позбула ся самостійности державної, але Поляки не позбули ся культури і освіти національної. Росія — не спроможна була підбити їх під ту культуру

¹⁾ Художник, стор. 19.

і освіту, що сама мала; навпаки — хоча не хоча — велика сила Росія переймала ся культурою і цивілізацією Поляків. Так воно було не тільки за часів Енгельгардта, але й геть пізнійш, на пр. навіть у самому Києві панувала і культура польська і мова польська. В сему разі я здам ся на таких свідків як Костомарів і Солтановський: першого з них ніхто не назове польонофілом; а про останнього ніхто не скаже, що він не Полякофоб. „Мовою інтелігентною по цілому краю (правобережю) була мова польська, навіть хрестяни мусіли засвоювати її. Інакше, каже далі Костомарів,¹⁾ і не могло бути там, де маса народу (українського) православною була заневолена польськими панами — латинської релігії... Поляки приходили до університету (в Києві) з освітою більшою ніж „руські“... Се вже залежало не від науки шкільної, а від первісного виховання домашнього. Українська молодіж лівобережна, опріч кількох, наділених видатним хистом, визначала ся тупостою, лінощами і апатією до праці духової“.

Так було в першій половині рр. 40, коли Костомарів учителював на Волині, а потім професорував у Києві. Минуло мало ще не 20 років і, як повідає в своїх записках Солтановський,²⁾ що учителював те-ж на Волині і на Поділля, „в школах учили по польски. По тих родинях, що поприїздили з Московщини, звичайною мовою в бесіді — була мова польська. Православні слуги те-ж говорили по польски“.

Таким чином — зовсім натурально — що в кінці 20 і з початку 30 рр. нашого віку — в домашньому побуті Енгельгардта панували звичаї польських а не російських панів; а через те і перебував він більш по містах з культурою польською.

Звичаєм польських панів було держати „покоєвих козачків“. Сей звичай, каже Шевченко, вигадали цивілізатори задніпрянської України — Поляки, а пани иччих національностей, переняли від них отсю вигадку, — без слова — розумію. В краю колись козацькому (і, додам я, вільному) приручити козака змалку, се те саме, що в Ляпландії підбити оленя бистроногого під волю чоловіка... Козачки опріч лакейських услуг панам на втіху грали веселі пісні двузначні, скомпоновані народною музою з лиха під п'яну руку і пускали ся перед панами, як кажуть Поляки: „сюди-туди навприсюди“.³⁾

Отсею звичаю тримав ся і Павло Енгельгардт — і коли Шевченка привезли до його у Вільну, він знехтував думку Дмитренка і повернув Тараса на козачка!...

¹⁾ Литератур. Наслєдіє, стор. 66.

²⁾ Києвск. Стар. 1892. Май, стор. 234.

³⁾ Кобзар 1876. XVIII.

Обовязком козачка - Тараса головним чином було сидіти мовчки в кутку прихожої, доки не почує панського голосу з приказом: подати панови люльку, що стояла біля його-ж, аби налити йому в шклянку води. Годі було сподівати ся, щоб непосидаща Тарасова вдача покірливо підлягла панській волі і мовчки сиділа нерухомо, або рушала автоматично! Се-б було все одно, що сподівати ся — що приборкане орленя забуде про широку вольную волю ширяти під хмарами, та сидючи в клітці, що зветь ся „прихожею“, — зробить ся покірливим ягням-саморухом! І дійсне натура Тарасова не витерпіла! „З прирощеного мені неслухнянства, каже Шевченко, я зрушав панську волю і, сидючи в прихожій, тихесенько співав сумні пісні гайдамацькі, та списував нишком малюнки суздальської школи, що оздобляли панські покої. Малював олівцем, що — признати ся — украв у конторщика“. Але-ж за отсю неслухняність, певніш мовити: за слухняність голосу незримої сили, — доводило ся Тарасови гірко розплачувати ся.

„Енгельгардт, повідає Шевченко далі, був людина діяльна; раз-пораз їздив він то до Києва, то до Вильни, то до Петербурга; за ним в обозі їздив і я, на те, щоб сидіти в прихожій, подавати люльку і справляти инчі такі услуги. Не можна сказати, додає далі Шевченко з гіркою іронією, щоб мені в ваготу було тодішне становище моє: воно тільки тепер (р. 1860) жахає мене і здаєть ся мені, що то був сон якийсь хижий!“ Переїздячи з своїм паном з одного міста до другого, треба було про спочинок спиняти ся по заїздах; залізниць тоді ще не було; їздили на конях. Отут по заїздах, каже Шевченко,¹⁾ я користував ся з кожної нагоди зручної, щоб украсти з стіни лубочний малюнок і таким робом придбав собі коштовну колекцію. Найбільшими моїми люблениками були герої історичні: Соловей Розбойник, Кульнев, Кутузов, козак Платов і инчі. Примушувало мене до сего непоборене бажання змалювати з них, яко мога, вірнішні списки. Раз за таке списування патрета з „козака Платова“ Тарас заплатив незвичайно дорогою ціною!...

III.

Зима року 1829; грудень; на дворі — певна річ холодно... День св. Миколая, день торжественний, царський. Вильна не тільки урядова, але й шляхетська — справляє се свято, справляє іменини царя Миколи — бучним бенкетом на „ресурсах“... В домі „Дворянського Собранія“ — „огні горять, музика грає...“ Там натовп російської бюрократії і польско-литовської аристократії... Пани віку поважаного — за

¹⁾ Кобзар, 1876. XIX.

зеленими столами; панії в покою гостинному; на хорах „музика квилить, завиває“, а в салі молодіж витинає вальса, мазура!... Весело!... Тут десь і Павло Енгельгардт... А там в кватері його, в прихожому покою „козачок“ Тарас Шевченко — не схотів сидіти самотою в темноті, та засьвітвши сьвітло, розташував ся з своєю колекцією... Увесь стіл покрили малюнки з героїв історичних. Тарас нагнув ся над ними і стоїть нерухомо; очи його впили ся в „козака Платова“... Ясно голубі, майже що сірі, очи „козачка“ горять, з них летять іскри; вони пильно-препильно придивлюють ся; вони міряють коня, міряють єнорала на коні; вдивляють ся в кінську гриву; в єноральські вуси... Нарешті Тарас присунув до себе шматок паперу... рука його спустила ся в кишеню, досягла з відгіль олівець, Тарас сів біля столу і взяв ся малювати список з єнорала Платова. Розважно пильнує наш маляр: він увесь, з усєю душею з усїма думками прирнув в свою роботу. Вже й північ минула, а Тарас працює, очий не зводить з своєї роботи. Платова він вже скінчив, вже малює „маленьких козачків, що гарцюють біля міцних копит єноральського коня“; от-от ще трешечки і малюнку кінець... Тарас так прирнув в свою роботу, так переняв ся єю, що ні на що більш не вважає; обовязки „козачка“ вилетіли йому з голови... Не чує він як біля дому заскрипів сніг під саньми, не чує, як біля рундука затупотіли і стали коні; не чує, як риннули двері! Тарас тоді тільки схаменув ся, як почув, що чиясь рука вхопила його за вухо і скубе люто!... Зирнув Тарас — аж то його пан!!! Енгельгардт вернувшись з „ресурсів“ і, заставши Шевченка за малюнками, розгнівав ся на його раз за те, що козачок не зустрів його в сїнях, не відчинив дверий, а вдруге за те, що Тарас „міг би спалити не тільки дім, але й місто“.

Вискубши за уши і нагодувавши свого козачка панськими ляпасами по тварі, Енгельгардт з того не задовольнив ся. І другого дня вранці Тарас мусів нагадати собі школу Богорського з її суботами... Ми бачимо в понеділок 7 грудня р. 1829 огидливу сцену панського самовластя. В стайні на долівці лежить Шевченко: оден з кучерів сидить у його на голові, тримаючи йому руки; другий на ногах, а кучер Сидорка, справляючи Енгельгардів наказ, на Тарасовому тілі малює різкими везерунки — оздобу кренацтва! Він пише хартію панського самовластя, хартію мордовання чоловіком — чоловіка! В дебелій руці Сидорки сумним посвистом хижим лунає довгий пучок різок! На той посвист німо відповідають цівки крови з Тарасового тіла, а сам Тарас не стогне, не кричить, не просить ся; він мовчки сцінив зуби, стуливши міцно губи, силкуєть ся не пустити з грудий голосу; бо тямить, що з тим голосом вирвало ся-б не прохання, а глибокий проклін деспотизму... Тарас мовчки, чистими, як Божа роса вранці, слізьми росить брудну долівку стайні!...

Нам з вами, читачу! і гидко, і бридко навіть виобразити собі оту картину; а Енгельгардта і справникам її вона була байдуже! Що-ж коли польсько-московське „право“ так вигодувало дух і звичаї людей, що отака картина катовання неповинного чоловіка була, на той час, річ звичайна, бо

„Поникли голови козачі
Неначе стоптана трава“...

Як отсей випадок, так — певна річ і чимало инчих — не могли не довести Енгельгардта до думки, що з отсего Шевченка не буде козачка. Не можна було йому не подумати, що він помилився, не послуховавши Дмитренкової поради. Козачка з Шевченка не зробиш, а маляра, та ще може й доброго, втеряєш... треба полагодити помилку. І от, — перебуваючи в Варшаві, Енгельгардт віддав Шевченка в науку до якогось маляра. Ніхто з біографів не називає нам того маляра; кажуть тільки, що він „був таким совісним, що через пів року, прийшовши до Енгельгардта за грішми, повідав йому, як він розумів Тараса;“¹⁾ се-б то висловив йому, що у Шевченка вельми видатна кебета малярська. Яко людина практична, Енгельгардт зрозумів і власну користь, якої можна буде йому зажити, коли він мати ме з свого кренака доброго патретника. Він, за порадою того маляра, віддав Шевченка в науку до патретника Лямпі. „Одначе останній не згодився брати Тараса до себе в дім, а пристав тільки на те, щоб він ходив учити ся в майстерню до його“.

Шевченкови, як каже п. Чалий, тоді минуло 16 літ. Він тоді саме спізнався з якоюсь вродливенькою швачкою і вперше прокинула ся у його свідомість свого людського достоїнства. В серці у його заняло ся перше молоде кохання до дівчини, що належала до другого стану, се-б то не крещанського і її незалежні думки зробили міцний вплив на пригнічену, приголомшену, але глибоко перенятливу Тарасову натуру. Отсе перше кохання, по словам самого кобзаря, облагородило його душу. „Я, казав він Сошенкови, тоді вперше прийшов до думки: чом би і нам крещанам — не бути такими-ж вольними людьми.“²⁾

Трудно мені згодити ся, щоб отакі думки і почуття людського достоїнства тоді тільки вперше прокинули ся у Шевченка: і до того в життя його трапляло ся чимало випадків і обставин, що не могли не зворушити йому таких думок. Досить згадати про його діда Йвана, що був свідком Гайдамаччини і свідомо знав і тямив сам і розповідав і Тарасови, за що „Залізник і Гонта Ляхів покарав“. Певна річ, що під впливом кохання, почуття людського достоїнства і думки про волю усіх людей у 16 літнього Тараса заворушили ся міцніше, живіше і рух їх

¹⁾ Чалий, стор. 20.

²⁾ *ibidem* 21.

значнійше визначав ся; спричиняв ся більшому болю вольнолюбивої душі і ніжного серця. Коли-б вже неминуче треба було вказати той мент, коли в голові Тараса більш менш свідомо прокинула ся думка: „чом би і нам — крепакам не бути людьми вольними“, так певнійш буде вказати на той час, коли Дмитренко не пустив його в науку до Хлишнівського маляра і закинув його до некарні, що стала про його, таким чином, першою „широкою тюрмою“...

Далі з уст Сошенка д. Чалий повідає, що Тарасова коханка вимогала, щоб він відцурав ся рідної мови на користь національності шляхецької, (то б то польскої). „В бесіді інтимній вона не говорила інакше як мовою польскою, і Шевченко мусів принести сю жертву і, чи хотів, чи не хотів, мусів учти ся по польски“.

Хто була отся Тарасова коханка - полька — д. Чалий не каже. У самого Тараса нігде про се кохання прямої, очевидно певної звістки в його автобіографічному матеріялі нема: двічі він тільки, та й то вельми невипразно натякає ніби. Раз вже р. 1857 згадує він якусь Дуню Гашовську, „любу-чорнобриву“: йому наснило ся, що бачив її, як вона молила ся в церкві св. Ганни у Вильні.¹⁾ Вдруге згадує про якесь кохання, „що отруїло його“.²⁾ От се і все! Нігде більш не згадує він ні про яку женщину за час свого побуту у Вильні, або у Варшаві. Я більш певен, що те перше кохання було у Вильні; бо і в листі до Бр. Заліського Шевченко каже „Вильна дорога мовбу серцю по споминкам“.

На те, щоб образ якої людини звижав ся нам більш як через 25 літ після того, як ми її бачили, треба, щоб вона — чи лихим чим, чи добрим глибоко врзала ся в наше серце. А коли Тарас через такий довгий час так сердешно називає Дуню³⁾ Гашовську любовою, так певна річ, що вона доброю стороною глибоко вплинула на його серце. Знаючи, нарешті з віршів Шевченка і з листів його до Федота Ткаченка, яку велику вагу смак його надавав чорним жіноцьким бровам, я гадаю, що не буде великою помилкою уважати, що ота „полька“, про яку говорить Чалий, була — Дуня Гашовська.

Що до жертви, яку принісе би то Тарас своїй коханці — так про се трохи чудно й говорити! Коханка та — була Полька: чи жила вона в Варшаві, чи хоч би і в Вильні, то вже-ж вона не вміла говорити, ні мовою московською, ні рідною для Шевченка українською, а балакала своєю рідною, польскою. Остання не була зовсім чужою й для Шевченка; певна річ, що до неї він був тоді більш привичасний ніж до мови мос-

¹⁾ Записки, 5 вересня 1857 р.

²⁾ Художник, стор. 61.

³⁾ Дуня — Евдокія, Євдоха.

ковської. Виходить, що інакше йому з коханкою бесідувати, як не по польски і не можна було. А коли він навчився мови польської від своєї коханки, і коли се вже треба вважати за жертву, то се була „жертва“ не „шляхетській національності“, а — потроху — коханню; та більш над усе „жертва“ освіті: дякуючи сій „жертві“ Шевченко — спромігся читати твори польських авторів, напр. Міцкевича, Лібельта і инч.

Недовго однак Тарас впливав ся раюванням свого першого кохання. Крепацтво і панська воля і тут напоїли його трутою розлуки. Наближала ся польська революція року 1830 р. Енгельгардт тямив, що йому неминуче заняти таке становище, щоб з приводу повстання не довелося йому двоїти ся, не довелося озирати ся ні на право, ні на ліво, щоб ні революційний, ні легальний уряд не зачепив його. Переїхати у Вільшану було небезпечно: революція могла зачепити і Київщину. Він приміркував — покинути царську службу і перебратися до Петербурга. За ним мусів подати ся і Шевченко. Яким чином останній туди достав ся — про се маємо три не однакових звістки. Чалій¹⁾ повідає, що „Енгельгардт вирядив Тараса до Петербурга етапом²⁾ — у купі з инчою челяддю і зробив так з обачности, щоб в дорозі челядь не повтікала“. В другому місці³⁾ читаємо, що коли Шевченко простував ото етапом, так у його на одному чоботі відірвала ся підшва і він, щоб не відморозити ноги, мусів перебувати добрий чобіг з однієї ноги на другу“. Я не можу прийняти отсіх звісток — яко не певних. Ледві можна гадати, що вся дворова челядь у Енгельгардта була така, щоб він стеріг ся, аби вона з дороги не повтікала: певнійше — думати, що між нею були й такі крепаки духом, що й самі не втікли-б і других не пустили-б. Ледві — знов, — щоб Енгельгардт допустив для себе самого такий сором, щоб виряджав своїх слуг етапом, та ще й в порваних чоботах. Нарешті: пересилка людей етапом коштувала-б більш ніж вирядити їх фірами, а до того — пересилка етапом вимагала згоди на те урядової!... Який би там не був уряд, хоч би як він не сприяв панам, а ледві чи згодив ся-б він мордувати неповинних людей — 2—3 місяці етапом і етапними тюрмами.

Тим-то ближше до правди Мартосова⁴⁾ звістка, що Тарас з Варшави поїхав до Петербурга укупі з инчими слугами Енгельгардта з панським обозом, як се звичайно робило ся. Хіба може було так, що Енгельгардт, виїздячи з Варшави, покинув там Шевченка, щоб не перервати йому науки у Лямпі. В такому разі — будемо вважати зовсім певною звістку

¹⁾ Стор. 22.

²⁾ Шупасом.

³⁾ Київ. Стар. 1882. Кн. X.

⁴⁾ Вѣстн. Юго-Зап. Россіи, 1863. стор. 32—42.

в споминках Костомарова,¹⁾ що Тарас підчас повстання р. 1830 — був у Варшаві, звідкіль уряд революційний випроводив його в гурті з іншими „руськими“, давши їм гроший тодішніми асигнаціями²⁾ революційними.

Як вже воно там не було, але коли не 1830, то з початку року 1831, Шевченко був уже в Петербурзі.

IV.

Яким побитом Тарас перебув р. 1831 — про те не маємо звісток. Одначе zapewне можна гадати, що він козачкував у Енгельгардта, що лякейовання тяжко впливало на його свободолобну душу і що поривання до малярства його не покидало. — Енгельгард — бачив, що з Шевченка не буде лякея. Р. 1832, коли Тарасови минуло вже 18 літ, значить після 25 лютого, Енгельгардт, уважаючи з одного боку на невдатність Шевченка до лакейства, а з другого на його раз-уразні прохання, згодився віддати його знов до маляра в науку і законтрактував його на чотири роки Петербурському маляру Ширяєву.

Ширяєв — цеховий майстер малярства, людина неосвічена, темна, грубіянської вдачі, скупа, сувора і занадто строга. „Він, каже Шевченко, з'єднав в собі — вдачу дяка-спартанця, дякона-маляра і другого дяка-хиромантика“.³⁾ Він держав у себе трох, а ніколи й більш замурзаних учнів; одягав їх в звичайні халати з демикитону. Коли траплялося, що роботи більшало, Ширяєв наймав поденно, чи помісячно кількох школярів, да простих малярів-мужиків.⁴⁾ Учні його, а з ними й Шевченко, ходили справляти різні роботи малярські, на які посилав їх Ширяєв: окрашували паркани, штакети, підлоги, дахи і т. ин. Поводився Ширяєв з ними суворо, по грубіянськи, учні страшенно боялися його. Про відносини Ширяєва до учнів — і учнів до його, Шевченко лишив нам яскраву, хоч і коротеньку ілюстрацію в своїх Записках. Що року в Петергофі, по наказу царя Миколи, справляли 1-го липня, в день народження цариці, велике сьвято „народне“. Оповідання про се сьвято причарували і Шевченка і от р. 1836, — зауважмо — що вже на 23 році Тарасового віку і на четвертому — перебування його у Ширяєва, — артистична натура його заняла ся бажанням, подивити ся на Петергофське сьвято. Для таких натур, — що задумане, те треба й зробити. Тарас тямив, що Ширяєв не пустить його в Петергоф; знав, що він сам

¹⁾ Кобзар, 1876 стор. VII.

²⁾ Банкнотами.

³⁾ Кобзар, 1876. XX.

⁴⁾ Див. Художник, стор. 39.

туди поїхав з жінкою; тямив, що в Петергофі легко може зустріти ся в саду з своїм хазяїном і тоді — певна річ — сподівай ся від його лиха. Одначе Тарас се все знехтував. Маючи в кишені 50 коп., він взяв за пазуху шматок хліба, і, не спитавшись хазяїна — поченчикував в Петергоф. Ходить він собі по саду, впиваєть ся його сьвеном і розкошами, аж зирк! серед натовпу Ширяєв з своєю підючною жінкою! Тарас похолов! „Ся зустріч, каже він, так затуманила мені сьвято, що я, не дїждавшись вже ілюмінації, вернув ся швидче до дому. На другий день мене знайшли сонним на горіщі“.¹⁾

Ходячи по роботах, Шевченко заходив в „Літній Сад“, оздоблений, як се відомо, силою різних статуї. І вже-ж вони не могли не вабити, не приманити до себе перенятливого Тараса. В літку в неділю, або в сьвято, а часом і в будень, він заходив в „Літній Сад“, щоб змалювати собі ту, чи инчу статую.

От в оден з таких сеансів року 1835, певнійш — 1836, трапило ся Тарасови спізнати ся з своїм земляком, добрягою Іваном Сошенком, що вельми посиряєв йому спекати ся науки у Ширяєва, і визволити ся з крєпацтва, вступити до академії художеств і зажити собі слави безсмертної; — слави великого поети, художника, мученика, слави гєнія-оновителя українського слова. Першу знаємість Тараса з Сошенком — треба вважати за найважнійший мєнт в життю нашого кобзаря: вона перевела його через той Рубікон, що межував людий з крєпаками; темряву з сьвітом, волю з неволею. Не можна вгадати, що стало ся-б з гєнієм нашого слова, коли-б він не спізнав ся був з Сошенком? Чи поталанила-б йому доля — яким ничим робом вибити ся з темного льоху неволі на сьвіт і „вийти в люди“, чи, може-б, під густою корою Ширяєвських красок та крєпацького безправя і панського самовольства, на віки-б завяли і засохли ті величєзні дари духові, якими природа надїлила Тараса? Як знати! Маємо доволі прикладів, що такі незвичайні сили, як Шевченко, не погибали. Знаємо, що гєній ніколи не переходить всего свого віку шляхом битим; сам собі робить стежку через тернові кущі; сам себе вигодує, окрилює і високо здїймаєть ся шпирати над масою, щоб з своєї високости пустити в ту масу темну і так чи інак зневолену проміння сьвіту і воті, кинути того огню сьвятого, „щоб людям серце розтопив“... Але-ж відаємо чимало і таких фактів, що тьма і неволя на віки пригломшуют і нївечяєть величєзні таланти, скоро доля не послала їм проводиря.

Про Шевченка таким проводирем доля послала Івана Максимовича Сошенка, сина злидаря-міщанина з місточка Богуслава, Київського повіту,

¹⁾ Записки Т. Г. Шевченка, сторон. 39.

кілька верстов від Ольшаної і Кирилівки: Сошенко наділений прирощеним талантом малярським, на 24 р. свого віку, перетерпівши чимало всякого лиха, добрався до Петербурга, щоб учити ся малювати в академії. Українець Григорович запоміг йому і р. 1834 Сошенко почав ходити до академії.¹⁾

Про першу зустріч Шевченка з Сошенком в книзі Чалого²⁾ розказано, словами-б то самого Сошенка так: „Як був я на „Гінсових головках“, чи здасться на „фігурах“, чи р. 1835, чи може 36, укупі зо мною приходив до академії швагер Ширяєва. Від його я довідав ся, що між учнями Ширяєва є земляк мій Шевченко, про котрого я дещо чув ще у Вільшаній від свого першого учителя Превлоцького. Я упрохав Ширяєвого родича прислати Шевченка до мене на квартиру. На другий день в неділю Тарас прийшов до мене. Він був одягнений в сорочку і штани, пошиті з сільського полотна грубого і замазані в краски; халат демикотоновий на йому був замизьканий. Тарас був босий, розхристаний і без шапки. Він дивився понуро і соромливо. З першого-ж дня нашої знаємості я спостеріг у його велику охоту вчити ся живописи. Став він приходити до мене, не пропускаючи ні одного свята; бо в будні і меці було піколи та й його Ширяєв не пустив би. Тарас перекізував мені деякі епізоди з свого життя і майже кожен раз кінчав їх наріканням на долю“.

Отакє оповідання здасться мені не зовсім певним. З другої праці д. Чалого відасмо, що Сошенко Вільшану і Превлоцького покинув в листопаді р. 1831 і до Петербурга доставив ся в грудні того року, коли Шевченко в науці у Ширяєва ще не був. А Шевченко покинув Вільшану літом або на осени року 1829. Нема ніже єдиного натякання, щоб з того часу і до викупу його з крпацтва він навідувався на Україну. Ледві чи можна гадати, щоб за час свого короткого перебування у Вільшаній у Дмитренка, Тарас лишив який такий слід, щоб про його відав і Превлоцький і говорив про його Сошенкови. Не йметься мені якось віри і в те, щоб Тарас прийшов до Сошенка вперший раз в такому брудному убранню, босий, та ще й без шапки! Певна річ, що в його була чиста одежина про свята, ще певніше, що він добре тямив, що Петербург не Кирилівка і ходити без шапки по вулицям столиці і неяково, таї небезпечно з огляду на поліцію...

Більш певною здасться мені звістка про оту першу знаємість подана отц. Петром Лебединцовим — те-ж земляком Сошенка і Шевченка, переказана з уст того-ж таки Сошенка. Ся звістка більш відповідна до

¹⁾ М. Ч. — Ів. Мак. Сошенко, стор. 29.

²⁾ Стор. 22.

обставин і до оповідання самого Шевченка про першу зустріч з Сошенком.

Однієї літньої місясної ночі, повідає Лебединцев¹⁾ — Сошенко, гуляючи в „Літньому Саду“, помітив, що біля статуї малює олівцем якийсь обірванець в пейстровому халаті замізьканому, босий і без шапки. Помітивши український тип, Сошенко зацікавився глянути на його роботу. Він зайшов з заду і побачив, що малюнок добрячий. Тоді він вдарив того маляра по плечу і спитав у його:

— А звідкіль ти, земляче?

— З Вільшаної.

— Як з Вільшаної!? Я й сам звідтіль... Хто-ж ти такий?

Тоді Сошенко довідався, що то Енгельгардів крепак Тарас Шевченко, і перебуває в науці у маляра Ширяєва. До сего часу Сошенко про Тараса нічого не чув.

В автобіографії і сам Шевченко каже, що „не вважаючи на увесь гніт троїстого генія Ширяєва, я в ясні ночі весняні бігав в Літній сад малювати списки з статуй і в оден з таких сеансів познаємився з художником Сошенком“.

Нарешті, і в „Художнику“ Шевченко розповів майже так само як і Лебединцев, про першу зустріч і знайомість з Сошенком. Коли Сошенко, розказано далі в „Художнику“, спитав: — „А покажи, що ти малював? — так „він (сам Шевченко) виняв зза пазухи чвертку сірого паперу і показав контури Сатурна, зроблені доволі добре. Я (Сошенко) довго держав малюнок і любував з замураної тварі автора його. В лиці його худорлявому було щось привабливе, найпаче в розумних очах його, кротких наче у дівчинки.

— Часто ти ходиш сюди малювати?

— Що неділі; а коли робимо де поблизу, так і в будень захожу.

— Ти учишся малярству?

— І живописи.

— А в кого?

— У живописця покойового, — у Ширяєва. Він (Шевченко) взяв в одну руку ведро з жовтою краскою, а в другу витерту щітку велику і хотів йти.

— Куди ти квапишся? — питає Сошенко.

— На роботу, бо вже й так спізнився; прийде хазяїн, так буде мені лихо.

— Приходь до мене в неділю вранці та коли-б у тебе малюнки власної роботи, так принеси показати.

¹⁾ Київ. Стар. 1882. — Кн. 9, стор. 564—5.

— Добре, я прийду.

Отак почала ся знаємість двох бідолашних художників, двох горопах!

V.

Першої-ж неділі після зустрічи в Літньому саду — Шевченко прийшов до Сошенка. На йому був сертук коришшевої барви; у руках у його сувійчик паперу. Вони зустріли ся в коридорі Сошенкової квартири. Іван Максимович протяг до його руку. Тарас хотів її поцілувати. Сошенкови се не подобало ся; він швидче руку до себе і мовчки пішов в свою свѣтлицю. Заким він там скинув сертук і одяг другу одежину — та вийшов в коридор покликати Тараса, останній подав ся швидче до господи. Здивований Сошенко — цілий тиждень не тямив, з якої причини его земляк — так швидко покинув его, не зайшовши навіть до хати. Другої неділі вранці вони знов зустріли ся в Літньому саду біля статуї Аполльона. Шевченко робив з неї малюнок. Сошенко, привитавши Тараса, сів з ним пити чай в альтанці Літнього саду і спитав: з якої причини у ту неділю він так зненацька пішов від його?

— „Ви на мене розгнівали ся, а я злякав ся того“...

Отся проста, щира відповідь язкряво показує нам, як тоді Шевченко був приголомшений, загнаний, залаканий! Не дати йому поцілувати Сошенка в руку — досить було, щоб з сего він спостеріг гнів, злякав ся і втік! Очевидно, що зворушена в душі його свѣдомість людського достоїнства не встигла ще розвинути ся: під утиском крѣпацтва до Ширяєвського поводження; — вона тільки тліла, чебрила. Хоч і минуло йому тоді вже 21 рік — але обставини життя у Ширяєва і пазурі хазяїна не такі були, щоб сприяти розросту самосвѣдомости чоловіка. Певна річ, що за час перебування Тараса в столиці не раз, і не двічі ходором ходила в голові його думка: „чом би і нам крѣпакам не бути людьми, як і нічі люди вольні?“; та що-ж коли на духових очах Тараса лежала полудою густа хмара крѣпацтва і не давала йому вгадати ту певну стежку, що може вивести з темних петрів на свѣт Божий. Порадити ся йому, очевидно, ні з ким було; він був самітний серед натовпу темних малярів і наймитів костромських; він „хилив ся ні до кого“; аж доки доля не прихилила його до щирого земляка Сошенка, доки вона не взяла його за руку і не привела в школу, тільки вже не „до пьяного дяка“, а в школу людей освѣчених, де сяє свѣт братерства, де тхне огрійливе тепло любови чоловіка до чоловіка.

Роздивившись Шевченкові малюнки, Іван Максимович, — яко художник, — зразу звернув увагу на те, що вони незвичайно походять на оригінали, з яких їх малював Тарас.

— А чом у тебе нема ні єдиного малюнку відтушованого?

— Я малював їх до схід сонця.

— Значить не бачив їх освітленими?

— Бачив, але тоді ходили люди і не можна було малювати.

Вже з третього побачення Сошенко прилип до свого земляка-крепака; полюбив його „справді в тварі його було щось таке, що не можна було не полюбити його: твар його — правда не вродлива, що години більш та більш вабила до себе“.

Сошенко вельми зрадів своїй „знаходці“. Лишивши Тараса обідати у себе, він по обіді ліг спочити, а йому пораяв, або книжку читати, або йти гуляти на бульвар. Заким Сошенко спав, Тарас прибрав і причепурив його свѣтличку; вичистив палітру так, що вона аж блищала, а тоді сів біля вікна і взяв ся малювати маску з знаменитої натурщиці — Торвальдсена — Фортунати.¹⁾

На осей випадок треба зауважити хоч би вже ради того, що по деяких життєписях Шевченка і Споминках про його є не певні звістки, що він був людина неохайна. Тим часом — усе життя його, найпаче на заслання — як легко запевнити ся з його листів і Записок, свѣдчить нам, що він любив охайність чистоту і сам був великий чистюк.

Розпитавшись у Тараса про його долю гірку; спостерігши у його велику кебету і ще більші поривання до малярства, Сошенкови не можна було не спочувати йому, не можна було не вболівати над його долею; не можна було не загадати ся: чим би і яким робом допомгти йому? Але сам злидар, людина стільки-ж скромна, скільки добра й гуманна, — чим єму самому по собі без поради і запомоги людей видатнійших, можна було реально запомогти крепакови, заневолоному до цехового деспота-маляра?

Між професорами академії художеств — був тоді добряга чоловік Венеціанов: відав Сошенко за ним велику силу вчинків добродійних на користь художників. Тим то перш за все він і вдав ся за порадою до його. Людина досвѣдчена і практична, Венеціанов, жадної обіцянки зразу не дав, а пораяв Сошенкови спізнати ся з Ширяєвим і, скільки буде спроможно, впливати на полішання сучасного жореткого побуту Тараса.

Сошенко так і вчинив і на другий день пішов до Ширяєва і упростав його, не боронити Тарасови приходити до його в свѣята, та й в будень, коли, як от зимою, нема часом роботи. Ширяєв згодив ся, хоча й мовив, що се сама тільки пустота і ні до чого путнього вона Шевченка не доведе.

¹⁾ Див. „Художник“, стор. 9.

От з сего часу починає більш розвиднювати ся, більш займати ся на сьвіт, починає діяти в горопашиному життю генія українського слова.

VI.

В Петербурзі завжди перебуває велика сила Українців:¹⁾ чимало їх було і того часу, про який у нас бесіда, були між ними письменники, педагоги художники і, вже — річ звичайна, найбільш урядників: в си-поді, в сенаті, по канцеляриях міністрів і т. ин. Ледві, чи є в сьвіті друга така нація, щоб її інтелігентні люди жили так вrostич, як Українці, доки вони живуть на рідній землі, так мовити: у власній господі. Не до речі-б було тут здіймати широку бесіду про те, що спричинювалось і спричинюєть ся такій ростичі, але не можна не вказати на одну найголовнійшу рису — яко на прародительку ростичі нашого часу: — се брак самосвідомости національної, або инакше густа хмара темноти національної, а через те і нетямом дійсних первородних інтересів України. Отже скоро доля закине Українця на чужину, тут — инчі обставини життя, инчі умови, чуже сонце, чуже небо, чужі люди, чужа мова і психологія, — все отее зразу розбуджує в Українцях інстинкти національні і отея незрима сила стягує Українців до купи, гуртує їх і вони пильнують визначити себе навіть прилюдно, що вони „хахли“ і часом визначають так не добре задля української ідеї, що не можна тоді не сказати: бодай би ви на сьвіт не родили ся. В роках тридцятих нашого віку бачимо в Петербурзі між освіченими Українцями, що в життю Шевченка мали більшу, чи меншу вагу, письменника нашого Гребінку, художника Григоровича і инч. Гребінка, покинувши службу військову, був тоді урядником в комісії „духовных училищ.“²⁾ Ще року 1834 він видав в Петербурзі перші свої байки українські під назвою „Малоросійскія приказки“, а року 1836 видає їх вдруге і окремо переклад поеми Пушкина „Полтава“. Певна річ, що Шевченко, ще до знайомости з Сошенком, читав Гребінчині твори і вивчав ся їми, бо вони живо переносили його на рідну Україну під рідну стріху. Василь Григорович — був вже кілька років конференц-секретарем академії художеств. З обома їми Сошенко був знайомий і познайомив з ними і Шевченка, розповівши їм і про його гірку долю і про його незвичайну кебету. В товаристві отсїх двох людей Тарасови поталанило спізнати знов инчих освічених людей, знаменитого тоді художника Карла Брюлова і московського поету Василя Жуковського — наїв Українця і инчих. Брюлов, Жуковський та Грап

¹⁾ Нині кажуть, в Петербурзі більш 12.000 Українців.

²⁾ Ліцей Книжи Безбородько, 1881. стор. 279.

Вельгорський більш за всіх спричинили ся визволенню Шевченка з крпацтва. Про першу знайомість з Брюловим Шевченко в „Художнику“ ось як розповідає: раз якось Брюлов зайшов до Сошенка, він любив провідувати своїх учеників. Вони умовили ся йти у вечері в театр. Треба було послати записку по білети. Брюлов написав її. У Сошенка — тоді саме був Шевченко, але він доти не знав ще особисто Брюлова. Сошенко прохав Тараса збігати з запискою. Шевченкова твар зацікавила Брюлова; заким Тарас ходив з запискою, Брюлов розпитав у Сошенка: хто він, роздивив ся його малюнки; з них спостеріг кебету і сказавши Сошенкови, що про Тараса треба подумати, прохав привести Тараса до його (Брюлова) на квартиру. Небагом після того Шевченко був вже в квартирі Брюлова...

Таким чином впродовж часу, може вельми недовгого Тарас опинив ся, можна сказати — в „ничому царстві“. Легко зрозуміти, що тоді коїло ся в душі у його! Впервах, мабуть, Тарас не пів віри такій переміні, не няв віри в реальність фактів, з якими так несподівано зустрів ся; і, може не раз хватав ся обіруч за голову і питав ся сам у себе: чи се все правда? чи се не галюцинації? чи не сон? Дійсне і в обставинах і в людях була занадто різка переміна. Контрасти, — хоч би й не для крпака-маляра в замизьканому демикитоновому халаті, — були-б незвичайними; не могли вони не брати його за очі, не западати глибоко в душу і в серце, хоч би й не такі вражливі й перенятливі, як у Шевченка. Не могли вони не зворушити усього духового і морального організму Тараса! Зауважте собі: з одного боку темна і сувора постать скупого, гнівливого маляра цехового Ширяєва і його піндючної жінки, а коло їх темні шклярі і малярі костромські — мужики; з другого боку — такі ясні зорі — такі добрі, гуманні, світлі люди — як Брюлов і Жуковський, а коло їх плеяда художників і письменників!... Там аби-яке помешкання робітників Ширяєва і брудне горнище, тут „червона світлиця“ Брюлова!... там брудна майстерня з партацькими малюнками; тут галерей академії з ліпшими творами штуки з „Останнім днем Помпеї“; тут Ермітаж; майстерня великого художника з „Роснятієм Христа“; з головою „Заплаканої Марії Магдалини“, дивлячись на котру, Жуковський плакав!... Там у Ширяєва — темнота, сварка, бійка, тут у Брюлова — світ, любов, братерство братнє!...

Якже можна було, щоб все отсе добре, ясне, гуманне і прекрасне не вплинуло животворною, чарівливою цівкою на пригноблений дух нашого кобзаря! і воно вплинуло! воно його жило, бадьорило, росило його дух і кебету, наче те сонечко весняне, тепле, огрійливе, нецалке впливає на людину, що після довгого недугу тяжкого, вивели добрі люди під плечі, привели в садок і посадили на зеленому муражку оксамі-

товому під вишнею, окритою білими шатами срібними, облітою ніжними пахощами весняними! Сиди!... вбирай в себе животворну силу весни та впивайся голосною піснею солов'я!... Одне слово: живи!

Радощі Тараса — певна річ — були невимовно великі, без краю глибокі; більші ніж тоді — як визволили його з крпацької неволі Енгельгардта і Ширяєва. Визволення приходило повагом; його він ждав, на його він сподівався; воно не впало до його так зненацька; а про знайомість і приятельовання з Гребінкою, з Жуковським, з Брюловим, з Григоровичем, він, роблячи малюнки в Літньому саду, або окрашуючи паркани чи дахи, ледві чи й марів коли!

Одно слово: Тарас однією ногою стояв в реальному неклі крпацтва; другою в реальному раю сьвіта. Не диво, що він з нових обставин і людий радів, рював і з радощів плаків; але „то були сльози райські, божественні“... Певна річ, що отсі сльози радощів не раз видавлювали йому з очий і ничі сльози. Вертаючи з „червоної сьвітлиці Брюлова“ на брудне горіще Ширяєва, він ще глибше почував, як невимовно тяжко пече його некло крпацтва. Тепер без міри більше бентежила його думка: „чом же і нам крпакам не бути людьми?...“ Він тепер вже перечитав деякі книжки, що разом з тими розмовами, які доводилося йому чути в товаристві Гребінки, Жуковського, Брюлова і ничих людий осьвічених, розгорнули геть ширше його сьвітогляд; геть більш поширили його сьвідомість і розвиток загальний. Крило підборкане в орляти відросло; і саме орля вирросло; його рвало летіти, тим то й важше для його був той ланцюг, що держав його на приколні.

Нам трудно, навіть чи й можливо, уявити собі ті муки некельні, що тоді саме зазнала Тарасова душа, найпаче, коли одного разу чорна хмара крпацького безправ'я трохи-трохи не линула була на його дощем кривавим, яким колись у Вильні линула вона з руки кучера Сидорки. Чалий з уст Сошенка розповідає про випадок, як некло крпацтва роззявило було свою пащу, щоб ще раз напитися крові з Тарасового тіла і, не вгадати, може-б воно й зовсім проковтнуло було нашого кобзаря, коли-б не відвела від його того лиха — Сошенкова рука.

Раз в літку — можна гадати літом р. 1837, коли Енгельгардт виїхав з Петербурга, управитель його Прехтель покликвав Сошенка малювати патрет з його молододі жінки. Сошенко на той час перебрався в помешкання Енгельгардта. Шевченко — звичайно приходив провідати і його і декого з своїх земляків-крпаків Енгельгардтових слуг. Вже-ж йому не можна було не поділитися з останніми своїма радощами, що зазнав він з знайомости з людьми осьвіченими. Річ натуральна, що в бесіді не можна йому було не нарікати на свою крпацьку неволю, не можна було, щоб в бесіді не пролетіло слово проклону взагалі проти крпацтва.

Те слово залетіло і в уши Прехтля. За се він зненавидів Шевченка і велів різками вибити з його „лібералізм“. В неділю скоро Тарас прийшов на двір Енгельгардта, його вхопили і потягли на стайню. Великої праці треба було ужити Сошенкови, щоб ублагати Прехтеля і його жінку, щоб не били Тараса. Управитель вгамував ся, змилював ся, але наказав „лібералови“, бачити ся з челядю Енгельгардта.

Переказуючи се оповідання, не можна мені не звернути уваги й на те, що наймення Прехтеля ми зустрічаємо в оповіданню Шевченка: — „Прогулка съ удовольствіемъ и не безъ морали“ („Матросъ“), де Тарас описав свою подорож по Київщині р. 1845—46. Тут Шевченко показує нам Прехтеля Степана Єсиповича людиною освіченою в Дорпатському університеті; потім військовим лікарем. Лишивши службу Прехтель, — побрав ся в Ольшаній, придбав собі хуторець біля сего місточка і жив собі. Се людина доволі симпатична. Не можна запевне сказати, чи се той самий Прехтель, що, по словам д. Чалого, хотів висікти Тараса, чи може й не він. Ледві чи він: мені здаєть ся, що коли оповідання Сошенка, що до Прехтеля, факт певний, так вже саме лишень наймення не могло не бути Тарасови таким осоружним, що він не надав би його одному з симпатичних людей свого оповідання... Хоч і як добре було серце Тарасове, а проте таких вчинків, який загадав був Прехтель заподіяти над ним, не забуває ніколи і найдобріше, найнезлюбивіше серце людське.

VII.

Нові знайомі і добродії Шевченка добре бачили і тямали, що найважнійша запомога, яку треба зробити — се освіта Тараса і розвиток його кебети малярської. Про освіту шкільну систематичну, годі було й думати. Тарасови йшов 24 рік, а се не такий вже вік, щоб починати освіту шкільну, а починити її — доводило ся, трохи що не з букваря. А друга причина, що не давала й думати про освіту шкільну, або хоч би й не шкільну та систематичну — було соціальне становище Шевченка: він крепак, законтракований в науку до маляря і доки він крепак, даремна річ думати, щоб захистити його до академії художеств; де б і про загальну освіту і розвиток його можна-б було піклувати ся. Виходило, що першим ділом: треба доложити рук, щоб визволити Тараса з крепакства. Другої ради в сій справі не можна було й придумати, як тільки ублагати Енгельгардта, щоб він випустив Шевченка на волю, чи ради філіантропії, чи взяв викуп. Для останнього треба грошей; а грошей саме й не було. Подумати і орудувати сією справою взяв ся Брюлов. А тим часом Сошенко піклував ся про освіту Тараса і порадив йому малювати акварелею патрети, і наділяв його, що сам, а що — і се пев-

нійше, за порадою Гребінки, книжками. Шевченко загарливо кинув ся до читання. Чим більш він читав, тим яснійш бачив і тямив, яка його мізерна освіта; а вже-ж се ще більш примушувало його читати. Він читав історію Греції, читав романи Дікенса; читав Енеїду Котляревського; читав усе, що трапило ся; але-ж — він перш за все був робітник Ширяєва і на його повинен був віддавати свій час і працю; на себе він споживав тільки час гулящий від праці і роботи на Ширяєва. На себе працював він — єдине або в сьвято, або у вечері в будень: „коли усі вже поляжуть спати“. Він засьвітить було стеаринову свічку, що наділив йому Сошенко і читає або малює.

Небавом приїс він показати Сошенкови перший свій твір малярський. Перед тим він прочитав трагедію Озерова „Едип в Афинах“ і заходив ся зробити малюнок на ту тему. Малюнок Сошенкови подобав ся: тут було тільки три постати: Едип з Антигоною та — віддала — Поліняк. Сошенко похвалив роботу і почув від Тараса, що у Ширяєва — хоч і є цілий портфель естампів, та він не дає йому користувати ся з них „боїть ся, щоб не поцував“. А коли Шевченко сказав, що Брюлов бачив і хвалив його малюнки, так Ширяєв, не поняв віри навіть тому, щоб Тарас хоч би бачив Брюлова і обізвав його „дурнем“.

Сошенко умовив ся тимчасом з Ширяєвим, щоб дав йому волю, ходити вчити ся малярству в салі в товаристві „Поощрення художеств“. За отсею волю — на оден тільки місяць — Сошенко заплатив Ширяєву тим, що змалював патрет його. Отсей щасливий місяць — місяць волі, поза порогом мешкання суворого Ширяєва, живучою россою бадьорости окропив душу кобзаря: „його виразна твар парубоча сяяла радощами і повним щастем“... Тимчасом Брюлов працював над великою місією, що взяв на себе, визволення Шевченка з крєпацтва. Перш за все, як се знати з „Художника“, він порадив ся в сій справі з Жуковським. Поета „бажаючи близше спізнати кебету Шевченка, загадав йому (певне зустрівши його в кватері Брюлова) написати „Життя художника“. Не відомо, який був той твір Шевченка, але певна річ — він задовольнив Жуковського; бо Брюлов небавом, побалакавши з ним, сказав Сошенкови „фундамент есть“.

Брюлов вдав ся до Енгельгардта, але від його здобув ся не багацько; тільки й того, що спостеріг, що „се найбуїнійша безрога в торжківських пантофлях“...¹⁾ Очевидно, що про філянтропію з Енгельгардтом нічого було й розмовляти, бо він „побачивши раз якось у Сошенка, чи що, малюнки Тарасової руки, почав загадувати йому малювати патрети

¹⁾ Дивись „Художник“, стор. 19.

з своїх метрес". І вже-ж, коли-б Тарасова робота не задовольняла його, так за неї він не дарував би йому, часом, по карбованцю.¹⁾

Брюлов казав Сошенкови піти до Енгельгардта і спитати у його: яку він положить ціну на викуп Шевченка з крпацтва. Сошенко — не взяв на себе сієї місії, і для ліпшого успіху упростав Венециянова, вдати ся до Енгельгардта. Кермувала Сошенка в сему разі думка зовсім справедлива: одна річ — коли з дукою балакати ме убогий художник — міщанський син з Богуслава, — і зовсім друга — коли прийде до його в тій справі Венециянов, — людина поважана віком; професор академії, живописець царського двору... Овва! не про Енгельгардта були єї всі моральні і формальні ознаки поважання! Він тямив одну лиш філософію московської приказки: „денегь дай и успѣха дожидай“...

Рушив Венециянов до „амфібії“... Що-ж!? „Пан — як пан!“ Прдержавши старого професора в прихожій, „амфібія“ покликала його до кабінету. „В кабінеті амфібії було усе рокішно, велелінно; але велелінно по японськи“. Венециянов спершу зняв бесіду про освіту взагалі, про філантропію. „Ат! годі про се, мовив Енгельгардт, ви просто скажіть, чога вам з Брюловим треба від мене?“ — і після відповіді Венециянова, мовив: „Отак би ви й давно казали, а то — філантропія! яка тут філантропія!? Гроші — тай більш нічого! дайте мені за його 2500 р. тай годі!“

Тепер значить — треба було придбати 2500 р. і заплатити „амфібії“ за те, щоб вона з крпацьких пазурів випустила на волю генія нашого слова. Де-ж його і яким робом надбати таку силу грошній? Не диво, що Сошенкови, а тим наче Шевченкови, (я певен, що від його не тайли ся, тай не можна було утаїти заходів Брюлова) ціна положена Енгельгардтом — показала ся муром, через який не спроможно перелізти. Річ натуральна, що Тарас тяжко засумував і опинив ся на оден ступінь від тієї розпуки безнадійної, що часто-густо доводить чоловіка до самогубства!...

Брюлов з Жуковським скомбінували стежку, щоб нею вивести Тараса з розпуки до життя, вивівши з пекла крпацтва на волю. Брюлов заходив ся намалювати патрет Жуковського, пустити його в лотерію і на зібрані гроші викупити Тараса. Але-ж і на се треба було часу; а становище Шевченка, журба його і сум ставали щодня виразнійше і більш лякали Сошенка. Місяць — на який Ширяєв відпустив його, близив ся к кінцю... За три дні до кінця, коли Шевченко прийшов до Йвана Максимовича, останній здивував ся: такий він був блідий і збентежений!...

¹⁾ Чалий, стор. 26.

Сошенко покликав лікаря Жадовцева. Лікар спостеріг у Тараса горячку і порадив вирядити його до шпиталю. Тарас тяжко занедужав!

Заким він лежав в шпиталю, справа з патретом Жуковського і льотерією доходила до краю. З легкої руки Маргоса¹⁾ Тарасові біографи, а з ними і д. Чалий²⁾ розповідають випадок, що піби то прискорив справу з льотерією і викуп Тараса. Розказують, що якийсь єнорал в кінці р. 1837, чи з початку 1838 загадав Шевченкови, зробити олійними красками патрет з його, та потім і не схотів взяти його. Тоді Шевченко, замазавши на тому патреті атрибути єноральські, продав його в цирульню на вивіску. Єнораль люто розгнівав ся і вдав ся до Енгельгардта, щоб продав йому Тараса. Заким вони торгували ся, Шевченко довідав ся про се, і тямлячи, на що йому треба сподівати ся, коли єнорал його купить, кинув ся до Брюлова, благаючи спасти його. Брюлов переказав про се Жуковському, а той — царци і от Енгельгардтови — наказано-б то було, щоб він спинив ся продавати Шевченка. Уважаючи на те, що про сей випадок д. Маслов, автор коротенької життєписи Шевченка, чув від художника Жемчужникова і від княжни Репніної, — д. Чалий каже, що вчинок з потретом єнорала факт певний. Тимчасом д. Чалий не звернув уваги на споминки Костомарова, надруковані за шість років раніше за його (Чалого) „Сводь матеріаловъ“. Костомарів каже про сей випадок, що сам Шевченко говорив йому, що з ним нічого й похожего не трапляло ся, що се переказ, чи вигадка стара, істоптана, дивно вона кружає між людьми і хтось припасував її до його зовсім не до речі. Яка се справді давня і повсюдна вигадка, так досить сказати, що в тій чи в инчій формі я чув її про кого будь з місцевих малярів — і в Полтаві, і в Катеринославі, і в Херсоні, і в Чернигові, навіть в Вороніжі і в Вологді. Нарешті — ще як був я дитиною і ходив р. 1845 учити ся до повітової школи у Нїжині, де той самий Іван Максимович Сошенко був учителем „чистописанія и рисования“, так між школярами чув я той самий анекдот про Сошенка, тільки що дїтворя самий вчинок переносила вже з Петербурга до Києва. Тим то Сошенко про таку пригоду з Шевченком нічого й не розповідав д. Чалому; інакше останній завів би сей переказ до біографії Сошенка, де він списав усе, що чув з уст Сошенка про Шевченка.³⁾

VIII

Почала ся весна р. 1838, властиво наступив квітень: петербурський негарний, непевний квітень! зранку туман; к обіду ясно, тепло,

¹⁾ Вѣст. Юго-Зап. Россіи, стор. 42.

²⁾ Чалий, стор. 30.

³⁾ Іванъ Максимовичъ Сошенко. Київъ, 1874. Стор. 31—43.

через годину вітер з моря, дощ, а в ночі, приморозок, а то й сніг. Така весна не могла не завдати Шевченкові ще більшої туги! вона нагадувала йому весну розквісу на його любій Україні! нагадувала „садок вишневий — коло хати“.. нагадувала Україну скуту і повиту крпацтвом!... і ще більш гнобила його та надія — велика надія, що блисне на хвилину сявом зорі-волі і сховаєть ся, а замість неї стоїть страшною марюкою — крпацька неволя.

Отоді саме граф Вельгорський піклував ся укуші з Жуковським і Брюловим коло льотерії... Нарешті льотерія була розіграна, зібрані гроші, і за 2500 руб. Енгельгардт продав своє право на „ревижську душу“! 2500 р. розбили кайдани крпацтва, що сковували Шевченкові рука й голову... Тарасу Шевченку куплена була воля 22 квітня р. 1838!

Про отсю льотерію неоднакові у біографів звістки. Мартос і Петров кажуть, що „патрет Жуковського розіграно в льотерію між царською родиною“ і що Шевченко наскудно за те віддячив, (треба розуміти його поему „Сон“), а приятелі-б то його „затаїли і дійсний факт і добродіїв викупу“.¹⁾ А д. Чалий²⁾ додає, що „хоча патрет Жуковського дійсне розіграно між царською родиною, але Шевченко не згадав про се в своїй автобіографії не з „чорної невдячності“, як гадає Мартос, а єдине з скромности, не вважаючи за собою права говорити печатно про царські добродіїства: одначе в розмовах приватних він не таїв ся з сїм фактом“.

В автобіографії Шевченко дійсне нічого про факт участі в льотерії царської родини не згадує; та тільки може, чи з тієї причини не згадує він, на яку вказує Чалий. Досі ніхто ще не подав нестемениневних звісток про оту участь царської родини, як і про те: скільки зібрано грошей з тієї льотерії. Петров, каже, що княжна Репніна повідала, що зібрано було 10-ть тисячів, се-б то „стільки, скільки давав за Шевченка Енгельгардові отой мітичний єнорал.“³⁾ Звістку сю, буде певнійш прирахувати до таких вигадок, як і той єнорал. Певне тільки те, що Енгельгардови заплачено за визволення Шевченка 2500 рублів. А що до участі царської родини в льотерії, так от що написав Шевченко в своїх „Записках“:⁴⁾ „бездушному сатрапові і прибічникові царя, (се-б то шефу жандарів — графу Орлову) привиділо ся, що мене викуплено з крпацтва і виховано коштом царя, а я-б то віддячив йому тим, що

1) Вѣстн. Юго-Зап. Россіи, 1863. ст. 37. Очерки изъ исторіи украинск. литературы -- Петрова, Кіевъ 1880. ст 3 6.

2) Стор. 29.

3) Петровъ, стор. 306

4) Записки або журнал Т. Г. Шевченка. Львів, стор. 17.

взяв тай намаював на його карикатуру. Не тямлю звідкіля взяла ся отся дурна байка. Гадали треба, що отсю нісенітницю сплели на конфірмації“. Доки не оголошено певних фактів про оту лютерию, мусимо няти віри більш Шевченку, ніж Мартосу і Петрову, бо дійсне не можемо зрозуміти, якої будь причини, щоб не давала Тарасови навіть самому перед собою признати ся, що царська родина викупили його з крѣпачтва!

І так Шевченко розкутий! Шевченко не крѣпак! Шевченко на волі! Як же він прийняв першу звістку про визволення?

„Раз на весні — сижу я, розповідав Сошенко Чалому та малюю; вікно було відчинене, аж ось плигає в вікно Тарас, перекидує мій малюнок „Луку — Євангелиста“, кидаєть ся до мене на шию і гукає:

— Воля! воля!

— Чи не здурів, оце ти, Тарасе? — питаю я у його, а він все гукає:

— Воля! воля!

Нічого не правдоподібного тут нема. Одначе-ж не можна пройти мовчки і повз те, що про се розповів Тарас в „Художнику“.

Лютерию сиравили і заплатили Енгельгардтови гроші тоді саме, коли Тарас лежав у шпиталю. Про лютерию не відав і Сошенко. 22 квітня р. 1838 приходить до его від Жуковського цидулка, щоб завтра він невідмінно прийшов до Брюлова, а в P. S—m'ї стояло: „приведіть з собою і його“, се-б то Шевченка. Сошенко догадав ся, про що річ і кинув ся до шпиталю порадувати Шевченка; але першим разом його туди не пустили; бо було ще вельми рано, а коли він прийшовши другим разом, спитав ся поради лікаря, чи можна Шевченкови, що ще зовсім не видужав, розповісти про викуп його, так лікар вірадив, щоб радість не пошкодила одужуванню Шевченка. Сошенко послухав ся і рушив до Брюлова. Коли прийшли сюди Вельгорський і Жуковський — останній винав з кишені і дав йому згорнений в четверо аркуш паперу. То була „відпускка“ (акт визволення на волю) видана Енгельгардтом і посвідчена підписами Жуковського, Брюлова і Вельгорського. Сошенко побіжно перехрестив ся і тричі поцілував той акт!

Заким Іван Максимович дожидав видужання Тараса і мордував ся нетерплячкою порадувати його, вістка про визволення дійшла до Ширяєва, котрому сказав про се сам Енгельгардт, вимагаючи звівчення контракту. Ширяєв пішов до шпиталю і про все розповів Шевченкови. Другого дня приходить Сошенко провідати недужого Тараса. „Чи правда, що казав мені Ширяєв, що мене визволили, що...“ — спитав ся Тарас і не договорив! ринули сльози і не дали говорити.

За кілька день Тарас вийшов з шпиталю на квартиру до Сошенка. „Він був цілком щасливий. Восхит його переходив в тиху радість, що

усьміхаєть ся... Брав ся до роботи; але робота не йшла! покладе він свій малюнок в портфель; звідтіль візьме відпускну, перечеитає її, перечрестить ся, поцілує її і заплаче“.

За кілька день після виходу з шпиталю, коли Шевченкови справили путящу одежину і коли акт визволення був вже затверджений урядом так як про те прописано в законї, Сошенко пішов з Тарасом до Брюлова і з того дня, каже Тарас і в автобіографічному листу і в „Художнику¹⁾ — я став ходити до академії художеств і небавом зробив ся одним з люблених учнів — товаришів Брюлова.

Бачимо, що з пекла крѣпацтва „двері на волю“ відчинили ся Шевченкови через 24 роки і два місяці без двох день з того часу, як його мати повила у Моринцях! З Моринць у Вильну, у Варшаву, у Петербург — от який довгий шлях мусїв Тарас зміряти на своїм парубочім віку, доки вийшов на волю! А чи за оті, трохи не девять тисячів день крѣпацтва, чи зазнав він хоч девять годин щасливих? Овва! сьміливо можна сказати: — ні! Такі люди як Шевченко в неволі не можуть бути щасливими. Щасття в неволі, коли й зазнають, так хйба тільки самі

„Раби з кокардами на лобі,
Лакеї в золотій оздобі...“

Крѣпацтво не зламало великої душі і доброго серця Шевченка; але воно лишило і не могло не лишити свого сліду тяжкого. Як і в чому відбив ся сей слід, се ми побачимо з поетичних творів Шевченка. Муза його прокинула ся те-ж в Літньому Саду і тоді саме, як товариство осьвічених людей повіяло на його душу сьвітом і волею. Бесіда моя про се — буде в новому нарисі..

У Києві, 9 квітня 1894.

Т. ШЕВЧЕНКО

під час перебування його в академії художеств.

(1838—1844).

Про той час віку Тараса Гривгоровича Шевченка, коли він перебував в академії художеств, матеріял життєписний трохи більшає: є деякі факти урядові, є листи і споминки самого Шевченка. Одначе-ж все ще матеріял вельми убогий і не дає він нам перейти, так як я бажав би, через життя поета — день скрізь день. Урядовий матеріял взагалі, а тим паче матеріял формулярний, — звичайно матеріял сухий, бездушний, мертвий: окрім дати безживної він нічого не промовляє: душі і серця живого чоловіка він не покаже, хоч би навіть здалека; про життя духове і моральне, чи то особисте, чи соціальне, він нічого не повідає; не стане нам тим зеркалом прозорим, що відбивало-б нам увесь рух життя внутрішнього чоловіка, життя духового і морального. Інша річ переписка приватна: тут чоловік, сам того не бажаючи, показує себе таким, яким він був, переживаючи незримі нікому опріч його самого — хвилини інтимні. Тут легко спостерегати, як зростали і ширили ся, як міцніли і гартовали ся дух, думки, світогляд і ідеали чоловіка. На жаль, вболіваючи бачимо, що за той час, коли Шевченко перебував в храмі штуки, вельми мало зберегло ся листів його; принаймні у мене в руках тільки вісім [березіль 1840 — березіль 1844]. Ледві чи можна сподівати ся, щоб ще у кого будь знайшли ся не оголошені Шевченкові листи за той час. Опріч автобіографічної замітки поета, споминки його про час перебування його в академії, донеде розсипані лискучими перлинами в „Записках“ його. Але їх там геть на омаль. Більш матеріялу життєписного про вік Шевченка 1838—1844 можна здобути з його автобіографічних оповідань і завсе більш з „Художника“. Я вже в попередньому нарисі висловив

потрохи думку свою про сей матеріал, а тут додам тільки кілька слів. Хоч би якого автора ми не взяли, він в своїх мемуарах, не може не бути суб'єктивним. Хот би який він не був правдивий чоловік, а все-ж де про що змовчить, а де на що наведе свій чисто-суб'єктивний світ. Ніхто в світі не кине на Шевченка приздрую за нещирість, або неправдивість, а про те і в його „Журналі“ на пр. можна спостерегти дещо таке, що з погляду чоловіка стороннього, здаєть ся зовсім не тим, чим показує нам автор „Записок“ в своєму світі суб'єктивному. Звісно не було й нема в світі такого письменника, хоч би то був і перворядний талант, або і сам геній, щоб спроможен був геть чисто стати і стояти в творах своїх осторонь суб'єктивізму, се-б то осторонь самого себе. Чоловік не може обезличити ся, не може позбути ся свого я, тим то кожен учений, кожен письменник не може не лишити частини самого себе в своїх творах. Вимагання від учених і письменників, тим паче від таких великих поетів, як наш Кобзар, що пережив 24 роки неволі крпацької і десять тяжких літ неволі салдацької в казармі смердячій, в дикій пустелі, вимагання повного об'єктивізму — се просто пусте слово! Суб'єктивізм — річ неминуча, залежить він не від самої волі чоловіка, а від природженого йому темпераменту. Можна і треба бажати лишень того тільки, щоб суб'єктивізм знав межі; а межі суб'єктивізму кладе сама тільки культура чоловіка.

З людей, що більш-менш, як вони самі висловили, близькі були до Шевченка в ту пору його віку, про яку моя бесіда, лишили нам споминки: Сошенко, Пономарев, Ткаченко, Мартос і Вартоломей Шевченко. Споминки їх занадто короткі; інде невизначні, а інде такі очевидячки непевні, що їм не можна няти віри і треба їх переточити і чимало дечого знехтувати. До останніх належать споминки Вартоломея Шевченка, надруковані в „Правді“ р. 1876 стор. 23 і 24, де річ іде про Тараса за період його віку 1838—1844.

Вартоломей каже, що особисто спізнав ся з Тарасом і порідив ся з ним [Тарасів брат Осип держав Вартоломейву сестру] не рашійш р. 1844, а про те, ще до того року листовав ся з ним: тих листів Тарасових Вартоломей не зберіг. „Ще до особистої знайомости Тарас, каже Вартоломей, прислав мені своїх „Гайдамаків“ [перше видання] написавши „братові Вартоломейві Шевченку на завичну знайомість“... У Вартоломея „сю книжку добрі люди зачитали“. Се все річ можлива, чудно трохи тільки от що: до р. 1844 Вартоломей був Тарасови чоловіком чужим, незнасним і служив в адміністрації Енгельгардта [в „головній конторі“]. Таку службу Тарас не міг вважати інчою, як не сіпацькою, якою вона дійсне була і силою самого суття її інчою й не могла бути. Такий службі Тарас не міг спочувати, до сіпаків симпатій у його не

було їй не могло бути. Отже вельми-б було дивно, коли-б він посилав свої твори сїпаці, та ще незнаємому і величав би його братом! Далі ще чуддїйше. Вартоломеї повідає: „раз Тарас, пишучи до мене [се ще до присилки „Гайдамаків“] додав: „Скажи братові Микиті, що як писати ме він до мене, так нехай пише по нашому; бо як ні, то ї читати не буду“... Мушу сказати, що такі слова Тарас дійсне висловив в листі, тільки не до Вартоломея, — тоді чоловіка може зовсім йому невідомого, а до брата до Микити. Певна річ, що Вартоломеї читав того листа, писаного з Петербурга 2 марта р. 1840. Слова ті Тарас просить Микиту переказати якомусь Івану Федюрді, а про Вартоломея ніже єдиним словом не згадує. А вже-ж коли-б він листовав ся з ним, або хоч би знав про його, то-б переказав поклін і до його.

Дивує мене, що д. Чалиї в своїй книжці, цілком поняв віри, що той лист був до Вартоломея та на стороні 35 додав більш ніж сам Вартоломеї. Останній каже, що Тарас в листі „через мене“ писав до Микити: „Скажи отому п'яному малярєві, що як не покине пити, да бити сестру, то, їй Богу піде в салдати“. В згадапому в горі листі до Микити дійсне є фраза трохи похожа на фразу наведену Вартоломеєм. А д. Чалиї каже, що Тарас в листі до Вартоломея писав „Скажи“ і т. д. як і у Вартоломея...

Певна річ, що се невеличка ріжниця сама по собі, але вона має свою вагу задля характеристики відносин Вартоломея до Тараса в останні два роки життя нашого Кобзаря. Тим то я і мусїв зауважити на неї.

Коли-б між Тарасом і Вартоломеєм були до р. 1859 дійсне такі щирі стосунки, які він хотїв показати в своїх споминках, дак — певна річ — за 12 літ він хоч би раз єдиний обізвав ся до Тараса! Так само ї Тарасови не можна-б було не обізвати ся до його принаймні хоч після свого визволення з „казарми смердячої!“

Окрїз отсїх головних матерїялів, я користував ся ще ї з інчих, котрі ї показую скрізь, де здаю ся на їх.

Онъ край родной воспоминаль;
У Бога правды и свободы
Всему живущему молилъ
І кроткой мыслею слѣдилъ
Дѣла минувшія народовъ,
Дѣла страны своей родной
И горько плакаль...

Шевченко: „Безталанний“.

I.

Визволення Шевченка з крѣпацтва, як вже ми відаємо, стало ся 22 квітня р. 1838, коли, значить, ледві розпочала ся двадцять пята весна його віку. З того-ж дня він став годованцем товариства „Поощренія Художествъ“; почав ходити учити ся малярству до класів Академії Художеств¹⁾ і небагом зробив ся одним з любленійших учнів професора Карла Павловича Брюлова.²⁾

Ще й до визволення з крѣпацтва, дякуючи заходам і піклуванню Сошенка, конференц-секретар академії Українець Григорович посприяв, щоб Шевченко ходив учити ся малювати людський кістяк в салі товариства „Поощренія Художествъ“. Пансіон і салі сього товариства були в 7 лінії Василівського острова [в Петербурзі] в домі Костюрина. До того часу Шевченко хоч і малював анатомічні фігури, але про кістяк нічого не тямив, та може й не бачив його. Хист Тарасів до малярства і тут зараз показав себе. Через два дні Сошенко порівнявши його малюнки з кістяка до анатомічних літографованих малюнків Боссина, спостеріг, що подробиці у Шевченка виразнійші і вірнійші.³⁾

Та коли-б у Шевченка не було незвичайного хисту, то не став би він так швидко приятелем Брюлова. Товарисько-приятельські відносини Брюлова до Шевченка свідчать нам, що останній і всіма іншими сторонами відповідав змаганням першого. Вони свідчать нам, що Шевченка природа наділила взагалі так щедро і такою незвичайною кебетою, що він, за два роки самоуком, встиг придбати собі такої освіти і зробити ся такою людиною інтелігентною, що товаришування з ним не пудило Брюлова. Останній, як знаємо, був великим приятелем росій-

¹⁾ Автобіогр. „Кобзарь“, 1876. XXI.

²⁾ „Художник“, 36.

³⁾ *ibidem*, 25.

ського поета Василя Жуковського, що був тоді учителем цїсаревича, а потім і царя Олександра II. Шевченко в своїх „Записках“ малює Брюлова чоловіком з великим художницьким хистом; чоловіком з великим розумом, з високою освітою; чоловіком простим, гуманним і добрим. І ми з Шевченковою характеристикою Брюлова не можемо не згодити ся цілком, бо таку саму характеристику подають нам і інші люди.

В попередньому нарисі я вже казав, що з першої знайомости з Брюловим Шевченка обгорнула велика радість. Непомірно більш раював він, коли учителя Шираєва перемінив на учителя Брюлова. Наче на крилах, як признає і сам Шевченко, доля перенесла його з „брудного горища неотеси маляра-мужика до велелїпної майстерської найбільшого художника нашого віку“. Спомінаючи отакій перехід, Тарас майже через 20 літ після того, каже: „Аж сам не йму тому віри, а так воно дійсне було! Я нікчемний попихач на крилах перелетїв з брудного горища в чарівні салї академії художеств“.

Ставши чоловіком вольним, вступивши до академії Шевченко в жовтїї року 1838, закватировав укупі з Сошенком. У Сошенка небавом перед тим помер приятель його, земляк-художник Безлюдний. Смерть останнього вельми зажурила-засмутила добросердного Сошенка: йому треба було товариської розваги теплої, огрійливої: він кватировав вкупі з Безлюдним і тепер самітність гризла його. Перш за все треба було її спекати ся. Сошенкови здавало ся, що Шевченко заступить йому Безлюдного і стане йому тим живим чоловіком з теплим серцем, з душею приязною, — якого саме йому треба. Він і покликав Тараса жити укупі з ним. Не звернув лишень Сошенко уваги на те, що нї вік, нї вдача, нї становище його і Шевченка неоднакові, а де в чому і супротивлїжні. Сошенко потрохи був аскет; жив собі тихо, спокійно, пїби чернець той. А Шевченко, ледві скинув з себе ярмо крепацьке, досї він ще не жив; і тепер тільки повинен був почати жити, бо тепер тільки повинні були прокинути ся у його усї сили життєві і переважно молода сила чуткого серця перенятливого. Тим то приятелї і не спромогли ся довго жити укупі і небавом муїли розцурати ся. Сошенка перш за все не вдовольняло непосидяще життє Тараса. „Спізнавшись через Брюлова з лїшними родинами в Петербурзі, Тарас почав часто-густо [так каже Сошенко] їздити на вечерї. Він пїйшов в моду; його скрізь приймали, наче яку ликовину. Він почав гарно одягати ся; зробив ся модником-гальянцем“. Сошенко був чоловік глибоко-демократичний; і не зауваживши на Тарасів вік, гадав, що таке поведженнє вже скидаєть ся на панські примхи і зовсім не личить воно „плебею, що живе задля самої штуки, певнїйш задля шматка

1) „Записки“, стор. 40.

хліба насущного“. Тим то Сошенкови „і прикро і боляче було дивити ся на тодішнє життє Тараса, щó здавало ся йому роскидливим і нерозсудливим“. І він заходжував ся докоряти, усовіщувати Тараса, щóб він покинув життє сьвітських модників - жирунів, да жваво брав ся до малярської роботи. — „Дак от — як він зрозумів волю, думав Сошенко: а воля та взяла стільки клопоту, стільки боротьби страшної!“ І після таких вболівань Іван Максимович говорить було до Шевченка:

— Схаменись, Тарасе! Чом ти діла не робиш? Чому тебе нечиста сила носить по гостях, маєш таку протекцію, такого учителя...

Дак куди там! Не слухав ся Тарас! Інколи він і сидів дома, та нічого не робив; або сьбівав, або пише собі щось, та все до Сошенка.

— Ось ну! Соха! послухай, чи воно так добре буде! — і почне читати свої вірші.

А Сошенко до його:

— Відченись ти з своїма нікчемними віршами. Чом ти настоящего діла не робиш?

З свого погляду, каже Чалий,¹⁾ Сошенко говорить істину: йому здавало ся, щó чоловік, коли взяв ся до якої штуки — увесь мусить віддати ся їй: взяв ся до малярства — так вже геть поезію; а тягне до поезії, — покинь малярство.

Сердешний добряга Сошенко не розумів, щó Тарасови, хоча-б він і бажав того, не можна було послухати ся його. На се треба-б було неволити свою душу, змагати ся з своєю природою, воювати її. А душа Тарасова, вибившись з крѣпацтва, вимагала життя вольного; їй треба було простору, а не тієї неволі, в якій персбувають звичайні слуги штуки, — ремісники її, щó працюють „ради шматка хліба насущного“. Сошенко не розумів душі поета, щó тільки щó визволив ся з кайданів крѣпацтва; не тямив потреб її. — До поезії, до писання віршів тягла Тара-а і відривала його від „настоящего діла“ та незрима людям і непобідима сила, щó зоветь ся призначенєм.

Тоді [1838] і сам Тарас не розумів міці сїєї сили, не розумів свого духового я. Він „добре тямив, щó живописє його професія живуча, його хліб насущний“, а про те „замість того, щóб стежити тайни штуки, та за приводом такого керманича, як був йому Брюлов, він віддавав ся“, — бо не спроможен був не віддавати ся, і віддавав ся несьвідомо тій праці, до якої тягли його непобідима сила призначення до тієї праці, щó „длїлась, текла, неначе той Дніпро широкий“.

Те розкидливе і нерозсудливе життє Тараса, щó докоряє йому Сошенко, було вїщо бїльше, як потреба і потреба натуральна молодого

¹⁾ *ibidem*, стор. 32.

віку. Та й зазирнувшись в те життя, ми не бачимо там нічого дійсне незвичайного, жадної розкидливості або нерозсудливості там не спостережемо; побачимо тільки, що Сошенко трохи через край згустив краски і прибільшив докори і за знаємість і за гостювання.

Ще до визволення з кренацтва Тарас познаємив ся, як відаємо, де з ким з видатніших людей того часу: от як Жуковський, Вельгорський, Гребінка; відомий математик, Полтавець, Остроградський. Ставши чоловіком вольним, вступивши до академії, ставши товаришем і любленим учнем Брюлова, Шевченкови, натурально, не можна було не ширити своєї знаємости: сприяло тому товариство академіків, а ще більш товаришование з Брюловим. Про його, яко про поета, тоді ще ніхто не знав: яко художник, він те-ж ще не визначав ся так, щоб можна сказати „пішов в моду“. Приймали його в родинах зовсім не яко „диковину“ яку, а просто яко молодого, енергічного і веселого розмовника. Взагалі знаємість його не здаєть ся менї якоюсь незвичайно великою. Навпаки — швидче можна сказати, що вона була р. 1838 вельми невелика. Про знаємість його під той час, ми можемо судити єдине по тому, що він сам нам дав в „художнику“.

Вступивши до академії, Шевченко сприятелив ся з товаришами-академіками, переважно Українцями, або такими, що бували на Україні, от як Федот Ткаченко, Петровський, Пономарев, Штернберг і инчі. Більш за всіх він товаришував і найблизше сприятелив ся з Штернбергом. Останній геть перед тим скінчив академію, їздив по Україні і саме р. 1838 вернув ся звідтіл, привізши повний портфель малюнків з природи України. Сприятелив ся Шевченку з Штернбергом запоміг і Сошенко і відносини до Штернберга Брюлова, але більш за все — моральна сторона, вдача і характер обох художників; Штернберг, так само як і Шевченко, був чоловіком добрим, честним і перенятливим. Він потім познаємив Тараса з инчими освіченими родинами; про них буде ще річ.

Ріжниця віку, ріжниця характеру, а найбільше ріжниця духових потреб не давали Шевченкови довго жити укупі з Сошенком. До того-ж примішав ся тут ще й роман, та й довів наших приятелів до того, що вони розцурали ся і розлучили ся ворогами.

У тієї Німкниї, де кватирували Сошенко і Шевченко, жила небага її, молода вродливенька дівчина, доня виборчовного бургомістра — сирітка Маня [Маруся]. Сошенко закохав ся в ту Маню і гадав собі побрати ся з нею. Чи відав про те Тарас, чи ні, — річ не відома. Але Маня подобала ся і йому. Сподобав ся і він Маїї. Річ натуральна: обоє люди молоді; обоє того віку, що зовєть ся „віком весни і кохання“.

До того-ж твар у Тараса, як знаємо про се від Ткаченка,¹⁾ хоч і не була вродлива, але була приваблива; вона світила ся великим розумом, а коли він балакав з жіноцтвом, лице його ставало незвичайно привабливим. Було, знати, щось такого чарівного в тварі Тараса, що він подобав ся жіноцтву. Отя чарівна сила, помічена Ткаченком, ще року 1838 не покидала Тараса до віку і нагадає нам про себе ще не один раз.

Дак от Тарас і Маня закохали ся. Спостеріг те кохання Сошенко і почав ревновати. Спершу одначе він ховав своє незадоволення. Але перегодом, коли помітив, що коханці беруть геть близько, розгнівав ся Іван Максимович: став сварити ся, вилаяв Тараса і прогнав від себе з квартири. Се стало ся в кінці січня р. 1839.

Даремне, одначе, Сошенко сварив ся. Хоч Тарас і перебрав ся на інчу квартиру; та що з того для Сошенка! Сила кохання міцніша за всяку сварку! Серце Мані знайшло Тараса і на другій квартирі: вона, голубкою тією, полинула до його... Сошенко — додав, що кохання те не гаразд добре скінчило ся для Мані.²⁾

II.

Розцуравшись з Сошенком Шевченко перебрав ся в 5-ту лінію Василівського острова в дім Аренса і заквартировав тут з художником Михайловим, чоловіком вельми добрим, ласкавим, благородним: одначе Тарасови він не прийшов ся під мисли: „товарин з його благородний, але нема у його ні до чого поривання, ніщо не причаровує його“;³⁾ до того-ж Михайлов був людина й непосидяща, в господі майже не бував. Тарас бачив ся з ним тільки у Брюлова та в клясі. Се трохи нудило Тараса. Віддавши натуральну платню першому почуттю волі, Тарас почув, що у його прокидуєть ся потреба товариського життя в господі. З сього боку Михайлов його не задовольняв. Його кликав перебрати ся на квартиру Брюлов; але-ж Тарасови здавало ся і не зовсім не певне, що Брюлов для його „вельми великий“, тай почутте незалежности спиняло його; він тямив добре, що „на своїй квартирі йому вільнійш“.⁴⁾ Нарешті він сподівав ся, що от-от вернеть ся з України Штернберґ, і заквартирує з ним. Штернберґа він знав вже з оповідань Сошенка і Брюлова і бажав, хоч „кільки місяців перебути з ним вкуні“.

¹⁾ Древняя и Новая Россия 1875. № 6.

²⁾ Чалий, стор. 33.

³⁾ „Художник“, стор. 39 і 40.

⁴⁾ *ibidem*.

Нарешті в осени вернув ся і Штериберг і просто до Тараса на квартиру. Спершого-ж разу вони стали наче два брати. Другого дня, по приїзді Штериберга, Тарас, вернувшись до господи, бачить, що його новий приятель спить: „він сів біля його ліжка і любовав з його дитячої тварі непорочної; потім взяв олівець і папір і став малювати з його патрет. Тільки, що зробив усю постать, як Штериберг прокинув ся, помітив Тарасову роботу, засміяв ся чистосердешним сьміхом і мовив:

— А покажіть, що ви робили?

Подивив ся, похвалив малюнок і сказав:

— Нехай коли-небудь і я поквитую з вами.¹⁾

Тарас радів парубочими radoщами чистими з нового приятеля. Небавом радощі його ще побільшали, коли він побачив Штерибергів портфель малюнків з природи і життя України і почув з уст Брюлова хвалу і малюнкам і авторови їх. Брюлов, роздивлюючи ті малюнки, радів від нашої України, як мовив він „одноманітно-ріжноманітною і від задуманих земляків наших, так гарно змальованих Штерибергом!“ От зразки тих малюнків, що так сподобали ся не тільки Тарасови, але й великому знавцю штуки — Брюлову: „На маленькому шматочку бібули проведена поземна лінія; на першому місці — вітрак, біля його віз, біля воза навантаженого мішками пара волів“. Або от другий малюнок: „На самому березі річки в холодку під вербою розлогою стоїть біленька хатина покрита соломною; уся вона, буцім в зеркалі, відбиваєть ся в воді. Під хатою бабуся, а на воді качки плавають. От і увесь малюнок, але який гарний, який живий малюнок“. Брюлов поцілював Штериберга: він в одному ескизі його бачив усю нашу Україну. Україна і задумані постаті земляків наших так подобали ся Брюлову, що він заяв ся бажанням осадити собі на березі Дніпра хутір з чарівною декорацією і з усіма угодами. Але було одно, чого Брюлов бояв ся і чого жадним робом не можна було спекати ся, се українські папи „феодали-собачники“, як називав їх Брюлов.²⁾

От з сего ми бачимо, який вже тоді склав ся у Шевченка погляд на штуку. Ще виразнійше спостережемо його погляд і вимагання від штуки малярської з того факту, який ми знаходимо в Тарасових „Записках“: „Року 1839, згадує він,³⁾ Жуковський, вернувшись з заграниці, привіз величезний портфель, наповнений творами Корнеліуса, Гессе і інших сьвітл монахівської школи живописи. Твори Брюлова, на думку Жуковського, були занадто матеріальні і штуку божественну придавлю-

¹⁾ ibidem 42.

²⁾ „Художник“, 44.

³⁾ „Записки“, 55.

вали до грішної землі. Жуковський покликав Шевченка і Штернберга до себе, полюбовати з тих заграничних малюнків і повчити ся у великих вчителів німецьких. Пішли і „що-ж ми побачили, каже Тарас: довгі, безживні Мадони, а навкруги їх готицькі херувими худорляві; інші з них були суцї мученики живої штуки. Ми бачили Гольбайна, Дюрера, але не репрезентатів XIX віку. Роздвляючи ту колекцію ідеальної брідоти, ми з Штернбергом голосно висловили свої думки. Наша простодушність довела Жуковського до того, що він назвав нас попованими учнями Брюлова“.

Штернберг знаємить Шевченка з родинами своїх знаємих в Петербурзі: натурально, більшість їх з німецькими, як і сам Штернберг, назвами. Всі вони люди освічені і знаємість з ними доброю стороною впливає на духовий і моральний організм Шевченка. Знаємить ся він з родиною Шмідтів, часто навідуєть ся до них по вечерах, а по неділях і обідає там і „виходить від них чистішим і добрішим. Родина Шмідтів, як сам він признає, просто благодать Господня“. В родині інспектора університетських студентів Фіцтума Шевченко „рає, упиваючись квінетами Бетховена да Моцартовими сонетами“. Небавом Штернберг знаємить Тараса з родинами борзєнського дідича, Грицька Терновського, каретника Йоахима, син котрого був художник, людина весела, прекрасно освічена; сердешні стосунки Йоахима не порвали ся і потім, коли Тарас опивив ся „в смєрдячій казармі“. Коли до отсїх знаємих додамо ще родину Уварова, художників Пономарева, Соколова, Петровського, під кінець року дідича Мартоса, так либонь чи не всі отсе ті нові знаємости, яких переважно тримав ся Шевченко.

Штернберг одначе не довго перебував в Петербурзі; на превеликий жаль Тарасови, він поїхав був до Оренбурщини і тоді саме Тарасови довело ся перебути тяжкий недуг. Мені здаєть ся, що недугу його спричинив недуг Брюлова, звісно мимо найменшої волі і бажання останнього. Брюлов побрав ся був з донею якогось Тима, Німкінею-красунею. Шевченко не переставав бувати у Брюлових; наї Брюлова витала його приязню; грала з ним в „гальбер-цвельф“; вона добре грала на роялі і сьнівала; а Тарас загарливо любив пісню і музику. Одначе не довго Брюлов був жонатим. Через місяць чи що жінка його, пішовши з вечера до своїх приятелів Заурвайдів, не вернула ся вже до чоловіка. Брюлов з того горя на другий день тяжко занедужав і нездужав цілих два тижні. Увесь той час Шевченко не відходив від його. Стомив ся він фізично, піклуючись біля хорого, але ще більш стомив ся душею і серцем. Як несподівана розлука супругів, так і добуток з неї — недуг Брюлова, не могли не збентежити до самого дна благородну душу і чутке, перенятливе серце Тараса: увесь його організм моральний страж-

дав стражданнями свого благородного добродія і великого учителя-товариша. Ледві Брюлов почав одужувати, як занепав Шевченко. Приятель його художник Пономарев перевіз його недужого з дома Аренса до себе на квартиру в академію художеств. Невідомо, чи довго хорував Тарас і чи довго жив з Пономаревим. Можна гадати, що недуг протяг ся доволі довго. Після недугу став ся один злучай, про який варто згадати. Поруч з майстерською Пономарева була майстерська і квартира другого художника Петра Степановича Петровського, те-ж Тарасового приятеля і возлюбленника Брюлова. Тоді саме Петровський малював картину „Агар в пустелі“. За отсю картину академія коштом скарбовим вирядила Петровського потім до Італії. Там він і поліг. У Шевченка лишив ся він до віку в найсмипатичнійшій пам'яті. Трохи чи не через 20 років після приятельського життя в академії, Тарас зустрів в Нижньому Новгороді далекого кривняка Петровського, Кудлая, і вельми радів, розмовляючи з ним про свого приятеля: „багато пребагато, каже він, ожило з тієї розмови в моєму серці про прекрасні дні минулого“, се-б то про ті дні, коли він перебував в академії з Петровським.

Дак на оту картину, як жалював її Петровський, ходили дивити ся Шевченко і Пономарев. Раз якось Петровський почав жалкувати, що не спроможеть ся розкрити ся на такого здорового птаха, щоб з його змалювати крила янголови. Товариші слухали, жалкували, вболівали йому, але ради й самі неспроможні були дати, бо і в самих вітер ходив по кишенях; сиділи вони просто голодні, без хліба, г'юшій — хоч би тобі копійчина єдина, а кредиту й того менш. Петровський кличе їх до своєї нені старенької на Ніски [частини Петербурга, немов би передміств] на обід. Чому-б і не так! Чому-б голодним парубкам і не пообідати; так же Ніски від академії вельми далеко, підеш та й спізниш ся на лекцію до кляси. Лекція починала ся о 5-ій годині: і боязко і ніяково пропустити її. Хоч як там грало в животі, а про те Шевченко і Пономарев не здали ся; дали перевагу науці; подякували за обід, тай годі. Петровський пішов сам. Неня дала йому карбованця, щоб купив гусака, з якого-б списав крила янгелови. Вернув ся Петровський і ситим і веселим тай похвалив ся своїм товаришам про того карбованця. Тарас ту-ж мить моргнув на Пономарева, щоб придержав руки Петровському, а сам до його в кишеню, вхопив того карбованця, да тоді з Пономаревим бігцем. Петровський за ними, благає: вернути гроші. Де там! зголоднілі товариші прибігли до „Риму“ і проїли гроші Петровського. А як же буде з птахом? Горопашний Петровський сумує. У вечері сидять вони у майстерській Пономарева; останній журить ся про Петровського.

— Чого ти, дурню! журиш ся! — зареготав ся Тарас: — ось ну, лишень, ходімо на полювання, так зараз і дамо ради Петровському.

— Яким се чином?

— Тоді бачити меш... ходім.

Скоро вийшли на академічний двір, тут, бачать, зграя гусий. Гуси були власність помічника поліцмайстра з академії, Соколова. Шевченко накинув одного гусака плащем своїм; вхопив його під паху, стис йому дзюба, щоб не кричав; та на взаводи до квартири Петровського. Петровського нема в господі; квартира на замку. Треба було Пономареву і Шевченкови нести того гусака до себе, затуляти йому дзюба, щоб не кричав, але й уважати, щоб не задушив ся. Скоро вернув ся Петровський, вони зараз до дверей його, прочинили і иншком пустили туди гусака. Гусак загедав, Петровський не стявив ся. Небавом все вияснило ся і він намалював крила янголови, а тоді сторож-москаль зарізав гусака і зварив з його молодим жартунам юшку. Небавом Шевченко розжив ся на гроші і заплатив за того гусака. Брюлов довідавшись про сей жарт чимало сьміяв ся.¹⁾

III.

Після недугу Шевченко перебрав ся на квартиру в д. булочника Даннеберга в 9-ій лінії Василівського острову. Що се була за квартира, про те повідав нам сам Шевченко: „Світличка, казав би з меблями, так се була-б неправда. Вдовж передньої стіни над робочим столом висіло дві полиці: на верхній стояли статуетки і коники барова Кльдота, а нижня без ладу була завалена книжками. В світличці — єдине вікно, тай те на пів закрите. На стіні проти вікна порозвішувані виліплені в алябастру слідки ніг і руки, а поміж них маска Лякоона із знаменитої натурщиці Фортунати.²⁾

Не скажу я, чи в сій самій квартирі жив Шевченко і тоді, як ходив до його на сеанси дідич Петро Мартос. Останній про Тарасову тодішню квартиру повідає, що вона була недалеко від академії, але „під небесами“, се-б то вельми високо: було дві світлички: прихожа зовсім порожня, а друга, з вікном круглястим, така маленька, що ледві містило ся ліжко; та щось таке ніби стіл; на сьому столі були пороскидані без ладу малярські пристрої, та шматки паперу. Стояв ще мальберт, да покалічений дзиґлик. Квартира не визначала ся з охайности; скрізь лежав товстим шаром пил; по підлозі валяли ся шматки паперу. По стінах стояли рами з натягненим полотном. На декотрих з них були роспочаті патрети і малючки.³⁾ Мені здасть ся, що се та сама квартира, ріжниця

¹⁾ „Русская Старина“ 1880, март.

²⁾ „Поэмы и повѣсти Шевченка“. Київ, 1888.

³⁾ Вѣстникъ Юго Западной и Западной Россіи. — 1863. стор. 32.

між ними невелика. Мартос бував у Шевченка на сам кінець р. 1839, коли вже вернув ся і квартирував з ним Штернберґ. Останнього в степах кірґізьких постиг такий недуг, що він мусів покинути Оренбурщину і вернути ся до Петербурґа. Вернув ся він просто на квартиру до Шевченка 16 грудня і квартирував з ним до весни р. 1840.

Жили вони убого, гроший браковало.

Зимою в Петербурзі дні незвичайно малі, просто, як справедливо писав потім Шевченко до Квітки „ні день ні ніч, а так, чорт зна що таке; прокинеш ся рано; тільки що заходиш ся малювати, диви ся, вже й ніч. Тільки пензлі миєш, більш нічого“. Одно слово без сьвітла не богацько встигнеш зробити за день! Коли без сьвітла, на пр. у грудні, можна обійти ся з 10 до 2 години дня, то се ще й добре. Тим то Шевченко і Штернберґ мусіли „за останні гроші“ придбати собі робітницьку лямпу. Якже вони зраділи, принісши її до своєї квартири! „Принесли її в свою келию, засьвітили, ще серед білого дня, посідали біля неї і наче діти ті маленькі забавляли ся єю“. Після першої радості Штернберґ взяв книжку і почав читати до лямпи; а Шевченко взяв якусь малярську роботу і сів з другого боку лямпи; да отак „у день з огнем“ і просиділи до 5-ої години, доки не пішли на лекції. В академії усій натурній клясі оповістили про своє придбаннє. Покликали декого з товаришів подивити ся на те диво і справили „вечірку“, се-б то чай з сухарями. Ми, додає Шевченко, були тоді убогими, але невинними дітьми. Боже, куди залетіли оті дні ясні, дні золоті! Куди поділа ся непорочна семья юнаків патхнених?!“¹⁾

Таким чином бачимо, що через увесь 1839 рік житлом Шевченка була дійсне убога келия, коли не в землі де, під чотирох-осадною каменницею, дак десь „під небесами“. Але-ж, як легко було-б Шевченкови проміняти убогу келию на ясні сьвітлиці в квартирі Брюлова! Так ні-ж: почуттє волі, почуттє незалежности не дало йому того вчинити.

В отсій убогій його келії разом з Штернберґом перебував якийсь час і знаменитий художник Айвазовський. Останній не сподобав ся тоді Шевченкови: наш поет спостеріг, що у Айвазовського „є щось несимпатичне, нехудожницьке, таке щось ввічливо холодне, щб відтручає від його“.

На весні р. 1840 Штернберґ і Айвазовський на одному пароході поїхали за границю. Провести першого зібрало ся чоловіка десять художників, а вже-ж між ними і Шевченко, а проводити Айвазовського не було нікого. З того часу не судило ся вже Шевченкови бачити ся з Штернберґом: останній помер в Римі того самого (1847) року, коли

¹⁾ Поэмы и повѣсти — стор. 469.

друга його Тараса закинули в неволю і почали в „смердячій казармі“ мордовати солдатчиною. Час, проведений в Штернберґом, лишив ся в Тарасовій памяти яко ліпші дні його віку. Вже на порозі з „смердячої казарми“ (1857) Шевченко згадавши Штернберґа, пише: „Незабутні, золоті дні! (1839) Яним сном радощів прилетіли ви перед мене і лишили нестертий слід чарівних споминок. З Штернберґом — ми тоді (1840) були ще тільки юнаки, що ледві вбили ся в піре“.

IV.

Не можна сказати, що матеріяльне убожество Шевченка, в якому він перебував р. 1839, залежало від недостачі заробітків. Заробітки трапляли ся йому, та раз бракувало йому на їх часу вільного, — а друге трапляло ся й таке, що замозольованого заробітку він в вічі не бачив; бо заказники роботи не платили йому за працю. Ми зараз запевнимо ся, що й Сошенко, а за ним ще гірш і Чалий, зовсім не по правді по-прікали Шевченка гулянками. Останній пише,²⁾ що сьвітські гулянки і артистичні „кутежи“ (загри), від яких силковав ся Сошенко здержати Шевченка, але від яких не спроможен був здержати ся і сам великий учитель Шевченка — Брюлов, ідол академічної молодіжи, лишили сліди на увесь останній вік Тарасів і темною плямю лягли на дорогу нам память Кобзаря.

З яких ключів, з яких фактів д. Чалий вивів такий свій осуд, мені не відомо. Покладати ся на самого Сошенка — не можна раз через те, що й він не подав ніже єдиного факту, а друге те, що з Тарасом він розцурав ся з початку лютого р. 1839, і до виїзду свого з Петербурга, се-б то до осені того року, вони вороговали: знáчить Сошенкови й не можна було докладно знати, яким життям живе Шевченко; а коли й доходили до уший його які недобрі вісти про Тараса, дак чи перевіряв же їх Сошенко? Чи звертав він увагу на те, що нема чоловіка без вади, і що „лихі вісти не лежать на місци“.

Стежачи по тих материялах, які є у мене, о скільки можливо день скрізь день життя Шевченка за р. 1839, я не бачу ніже єдиного факту на такий осуд, який висловлено в книзі Чалого. Навпаки, я бачу що інче.

Перш за все я помічаю невсипущу працю Шевченка біля своєї освіти. Ми знаємо, що до визволення з крпацтва Шевченко був людина майже темна. Се він і сам бачив і тямив. Викуплено його з крпацтва тоді, коли йому йшов вже 25 рік; се такий час, коли велика більшість

¹⁾ „Записки“ стор. 55.

²⁾ „Жизнь и произведения Т. Гр. Шевченка“, Чалий — стор. 35.

людей кінчає вже свою шкільну освіту. Годі було гадати й Шевченкови про освіту систематичну. Та для неї і матеріяльних достатків у його не було. Отже коли ми, памятаючи усе отсе, звернемо увагу на ту освіту, якої надбав собі Шевченко без шкільної запомоги, без системи, без керманича, так не можемо, за такими обставинами не вважати освіти його доволі високою. Вже-ж щоб надбати її, чоловікови хоч би з якою великою кебетою прирощеною, так треба на те перш за все часу. У Шевченка велика сила часу йшла на освіту і науку в малярстві.

За ту освіту, якої надбав собі Шевченко мусимо дякувати, опріч Гребінки, більш за всіх Брюлову. Тарас користується з його бібліотеки. Він читає з поради Брюлова Біблію; історію Греції; історію віків середних. Перечитує найліпші романи Вальтер-Скота і т. ін. Уважно читає твори польських і російських письменників і читаючи все те він аналітично міркує. Опріч того він ретельно ходить слухати відчити професорів університетських і академії медицизької: слухає відчити професора Курторги з зоології; професора Буяльського з фізіології і т. ін. До класів академії художеств Шевченко навідується так ретельно, що боїть ся хоча раз який не бути в класі. От як Шевченко проводив свій час: „Вставши вранці, каже він, іду о годині 9-ій до класи живописи. О годині 11-ій іду чи до Карла Павловича, чи до господи поспідати, чим Бог послав, тай знов іду до класи і працюю до години четвертої. По обіді знов до класи. О годині 7-ій йдемо з Штернбергом до театру, або, погулявши по набережжю Невы, вертаємось до господи. Я що небудь читаю голосно, а він працює коло малюнків, або він читає, а я малюю“.

З Брюловим він оглядає Ермітаж і інчі галерії малюнків і кожен раз такі оглядини були „блискучими лекціями з теорії живописи: кожен раз кінчив ся Танєром, а найпаче його „Казармою“. Коли трапляло ся з своїм великим учителем бувати в театрі, або де на „островах“, у знаємих, навіть у ресторані Юргенс і тут Шевченко пильнував користувати ся з освічених думок, досьвіду і розуму Брюлова. До ресторану Юргенс Брюлов навідував ся те-ж задля спостереження. Тут він, яко суцїй артист, любив спостерегати ріжкохарактерне товариство: тут і художник і бідолашний урядник в сенату і бліді, худорляві студенти з університету. Але й тут, вечереючи з своїма учнями, Брюлов здійсмав бесіду про штуку і в товариській розмові, поучав своїх учнів непомітно для них самих. Не диво, що, рівняючи, жимоволі, отсього свого учителя, до колишнього, до неотеси Шпряєва, Тарас вважав Брюлова „кольсальним“, і „благоговів перед його розумом, тактом, освітою і добрїстю“.

Не без того, що може часом в веселому товаристві, не обходило ся і без товариської чарки. Веселі гулянки товариські, властиві молодому віку кожної людини, а тим паче людям з душею артистичною; з серцем

повним любови до чоловіка, огрійливої, наче сонечко весняне; не охолодженій ще гірким досвідом життя. Коли Шевченко і справляв веселі гулянки товариські, то oprіч того, що вже я висловив про них, вони були неминуючою потребою — раз яко спочинок після довгої дняної праці, а вдруге й на те, щоб залити тяжкі виразки життя минулого; а ті виразки тоді ще були доволі сьвіжими. Гулянки ті лишили на життю Тараса геть не ту пляму, про яку говорять біографи його, а „нестертий слід чарівних споминок про незабутні золоті дні молодого віку, що прилетіли сном радощів“.

На мою думку, такими гулянками не годить ся попіркати. Молодість — найліпший час в життю чоловіка і тільки серце заскориніле, що не мало власної молодости, або забуло про неї, не хоче знати, що молодість двичі не буває!... на час прийде і швидч втікає. На мою думку коли-б Шевченко і справді справляв навіть товариські загри, то й вони не шкодили йому нильно працювати біля осьвіти і штуки малярської.

І бачимо ми, що Шевченко загарливо береть ся до осьвіти: він заходжуєть ся вчити мову французську і в учителі собі бере убогого, молодого, але добре осьвіченого студента Поляка Дембського.

В академії над малярством Шевченко працював з добрим успіхом. Уже 29 квітня р. 1839 рада академічна за його малюнок присуджує йому в нагороду срібну медалю. В академії він ішов третим по успіхах, Брюлов був завжди задоволений з його і більшої хвали для себе, яко для художника Тарас не шукав: одначе не можна сказати, щоб він байдуже стосував ся до нагород за успіхи. Чувство само поваги, що такі доволі високо і глибоко було розвинене у його, не давало йому нехтовати нагородами за успіхи в живописи. От що розповів нам Тарас про своє духове становище під годину дождання присуду йому нагороди радою академічною.¹⁾ „Я бояв ся йти в академію. Брама академічна здавала ся мені нашою, роззявленою у якогось страшного звівірюки. Одначе-ж втомившись, ходячи по вулиці, я перехрестив ся і перебіг через страшну браму. В коридорі другої осади блукали мої нетерплячі товариші, наче тіни ті біля Харонового перевозу. Я пристав до їх гурту. Професори були вже в конференційній салі. Жахлива хвилиня наближала ся. З круглої салі вийшов інспектор. Я першим зустрів ся з ним. Проходячи повз мене він шепнув мені: „Поздоровляю!“ Ніколи на своїм віку я не чув, тай не почую, такого слова солодкого, гармонічного. Я прожогом кинув ся до господи“.

Добре знати Шевченкові успіхи в живописи, найначе в живописи патретній, ще й з того, що вже р. 1839 його знали яко доброго на-

¹⁾ „Художник“, стор. 68.

третника і люди заможні, дуки вдавали ся до його, щоб змалював патрети. На превеликий жаль трапляло ся йому від тих дуків зазнати гіркі несправедливости. От приклади тому. Р. 1839 богатир, юнкер з полку керасирів Демидов, дідич, поєднав Шевченка змалювати патрет його, Демидова, молоді. Для сієї роботи Шевченкови треба було їздити в Гатчину, де жила та наречена Демидова. Шевченко патрет змалював, а грошій Демидов йому не заплатив.¹⁾ Другим разом дука Апрелев, ротмістер, кавалергард з полку цариці, поєднав Тараса намалювати з його патрет. Єднаючись він прохав Шевченка, щоб не боронив йому, приїздячи на сеанси, привозити своє сніданье. Шевченко згодив ся. Апрелев що разу брав на сніданье 200 устриць, четвертину холодної телятини, пляшку джину та шість пляшок портеру. Знати, що їдуха був неабиякий! На третьому сеансі він сиріятелив ся з Тарасом „на ти“ і отсе приятельське „ти“ запили шампанським. Шевченко каже: „Я раював від такого друга-аристократи“. Але раюванье скінчило ся, скоро Тарас скінчив патрет і треба було Апрелеву заплатити за роботу убогого художника. Пішов Тарас до його по гроші. Апрелеву ніколи. Пішов вдруге — знов ніколи, нікого не приймає; пішов він третім разом, четвертим, все те-ж сьвяте: „Ніколи, не приймає“. „Тоді я, каже Шевченко, плюнув йому на поріг, та й ходити перестав“.²⁾

До слова сказати, що Шевченко був незвичайний безсребренник, грошолобства не було у його й на макове зерно. Коли трапляли ся у його гроші, він запомагав їм кривнякам і знаємим, і часто-густо, як се буде знати потім з фактів, приятелі, як от Чужбинський-Афанасєв, і знаємі, як от Бархвіц, взявши у його злиднену копійку в позику, не віддавали йому.

Переходячи через усе життє Тараса, ми дуже часто бачити мемо певні факти його добрости, запомоги ближньому і поруч з тим його безкористливості і негрошолобство. Тепер наведу один факт з таких, що належать до часу, про який тепер саме у нас бесіда. Брат його Микита написав до його, присячи в позику грошій. Тарас, посилаючи йому 50 руб. відписує до його тими словами: „Знай, що мені гріх позичати братам гроші; коли траплять ся, то так дам, а коли ні, то вибачайте“.³⁾

V.

Все що досі було висловлено мною про життє Шевченка з часу визволення з крпацтва до року 1840 не може не заєвняти нас, що

¹⁾ „Записки“, стор. 144.

²⁾ *ibid.*, стор. 43.

³⁾ Лист 1840 р., марта 2.

і Сошенко і Чалий, говорячи про „роскидливе і перозсудливе“ життя Тараса того часу, передали трохи густого, темного коліру, не наводячи для того фактів.

Бачили ми, що дійсне Шевченко бував між людьми, бував в театрі, в товаристві веселому, але про загру — не знаходимо ніже єдиного зерна. Гулянки ті, як я казав, були натуральним відпочинком після 8—9 годин праці що дня, без такої „загри“ праця художника стала-б про його не працею любленою, а тією каторгою кренацькою, з якої ледві вибив ся Шевченко, покинувши Ширяєва.

Часами сам Шевченко іронізував над своїми „гулянками“. „От як я тепер гуляю: по театрах, по маскарадах вештаю ся; по ресторанах вечеряю; гроші сію, як попало. Еге: а чи давно-ж то саяв над Невою той ранок незабутній, коли мене зустріли ви (Сошенко) в „Літньому саду“ біля статуї Сатурна“.

Справив він собі на великодні сьвята „непромоклого плаща“ і сам себе питає: „Чи не чудно, що я радію з такої обнови сьвяткової? Як добре подумати, так не чудно. Дивлячись на поли свого плаща лискучого, я думаю: чи давно то я в замизьканому халаті демикитоновому не відважував ся й гадати про отакій плащ, а тепер: сотню рублів викидаю на плащ! Просто Овидієві метаморфози!... А то було розживеш ся на коповика і несеш його в театр, не розбираючи, який там спектакль. За коповика було до смаку нарегочу ся і гірко наплачу ся, да так, що інчому й за цілий вік його не доведеть ся так плакати і так реготати. Чи давно се було? Не далі як учора, а яка переміна! Тепер я вже не інак іду в театр, як в крісла і дивити ся йду не на те, що трапить ся, а вибираю або бенефіс або добрий спектакль“.

В літку, як се відомо, велика частина людности вибираєть ся з Петербурга літовати де поблизу на „дачах“ [по хуторах]; а тим, щб літують в столиці, стають розвагою, хто спроможен, гулянки на „островах“. Опріч того цар Микола завів був річно справляти 1. липня в Петергофі „народню гулянку“. Довело ся й Тарасови побачити останні. Першим разом він був там р. 1836, як був ще кренаком і рабом Ширяєва: тоді він мусів йти до Петергофу нишком від Ширяєва. Тепер р. 1839 за інчими обставинами, вже людиною вільною, навідав ся він на ту гулянку „народню“ в Петергоф. Тепер на те сьвято він поплив на пароході вкуші з своїм великим учителем Брюловим та з коханими учнями його, з Петровським та з Михайловим. Спомінаючи про отсі дві гулянки в Петергофі, Шевченко, каже: „Бистрий перехід з горища неотеси маляр-мужика, до велеліпної майстерської найбільшого художника нашого віку!... Аж сам тому не йму віри, а дійсне воно так було. Я пікчемний пони-хач перелетів-на крилах з брудного горища в чарівні салі академії

художеств! Одначе, чим же я хвалю ся? Чим я доказав, що з'умів покористувати ся з налучування і з дружнього довіря художника, величезного на цілий сьвіт? Що я робив тоді? Чим я займав ся? Я тоді писав українські вірші, а вони такою страшенною вагою упали на мою душу". І ми тепер мусимо лишити на якийсь час бесіду про життя Шевченка, яко художника і про ті успіхи в живописи, яких він досяг за останні роки свого перебування в академії. Мусимо повернути ся до інчої сторони Шевченкового життя.

Хоча Тарасови і здавало ся, що „живопись його будуча професія, його хліб насущний“, а про те інча прирождення йому сила не вважала на його думки: і тоді, коли він „стояв перед великими творами свого великого учителя в ясных саях академії художеств“, та всемогутна сила „чари діяла“ над ним. Вона водила його по стінах наддніпрянських і показувала йому „тіни мучеників, бідолашних наших гетьманів“. Вона розетилала перед ним степи, засіяні могилами. Вона показувала йому його „прекрасну, безталанну Україну в усій її красі меланхолійній, красі непорочній“. Вона, ота сила всемогутна незримою рукою з незримої чаші напувала Тараса тими „чарами“, якими він на віки причарував до себе свою прекрасну Україну. З тими „чарами“ лив ся незримо до його в душу той „божественний глагол“, що устами Тараса розбудив „приспану“ Україну. Прокинула ся Тарасова муза і позвала його служити Україні і всім людям в інчій сфері. На сій службі Шевченко надбав собі на віки безсмертної слави, але-ж за те зазнав невимовно тяжких страждань і пекельної неволі в казармі смердячій. Муза вінчала його вінцем, що до віку людського не зблекне, не потемніє і до віку сяяти ме яко вінець генія українського слова, яко колючий, терновий вінець величезного мученика і апостола правди, сьвіту і волі людської.

Перед нами тепер стане вже не тільки художник Шевченко, перед нами розгортаєть ся суверток, де списане життя поета Шевченка.

VI.

Зимом з 1839 на р. 1840 перебував в Петербурзі полтавський дідич, близький земляк і знаємий Гребінчин Петро Мартос. В Гребінки спізнав ся з Шевченком і прохав його намалювати з його патрет. Умовили ся. Приїхав Мартос до Тараса на сеанс і бачить: на долівці порозкидано шматки писаного паперу: зняв він один з них, списаний олівцем; бачить, нечітко і дрібненько, написані вірші; він читає їх!... Там було написано чотири рядки віршів:

„Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,

Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти¹⁾

— Що отсе таке, Тарасе Григоровичу? — спитав ся Мартос у Шевченка.

— Та се, добродію, не вам кажучи, як нападуть іноді злидні, то я їй нівечу папір, — відповів Тарас.

— Так се ваші вірші?

— Еге-ж.

— Богацько у вас такого? — питає Мартос.

— Та є чималенько.

— Де-ж воно?

— О там під ліжком у кошику.

— А ке-те, покажіть.

Шевченко витяг зпід ліжка лубяний кошик, повен шматків ісписаного паперу. Мартос почав був розбирати, але бачить — річ трудна, на швидку толку не добереш ся; він і каже до Шевченка:

— Дайте мені до дому отсі папери, я їх перечитаю.

— Цур йому! Воно не варто праці.

— Як не варто! тут є щось дуже доброго.

— Сількись! візьміть, да тільки будьте ласкаві, нікому не показуйте, і не говоріть нікому.

— Та добре-ж, добре.

Взяв Мартос ті папери і повіз їх до Гребінки і там вони з великою працею уладнили ті папери і що розібрали, те перечитали.

На другому сеансі Мартос нічого не говорив Шевченкови про вірші, сподіваючись, що Шевченко сам здійсме про них бесіду. А Тарас мовчав собі. Тоді Мартос каже до його:

— Чи знаєте що, Тарасе Григоровичу: я перечитав ваші вірші; дуже, дуже добрі. Хочете — надрукую?

— Ой, ні, добродію, не хочу, не хочу!

Доволі праці зазнав Мартос, заким згодив ся Шевченко. І от таким побитом, коштом Мартоса надруковано в Петербурзі р. 1840 вперше українські вірші Шевченка невеличкою книжечкою з назвою „Кобзарь“. До сего „Кобзаря“ були заведені: Катерина, Утоплена, Причинна, Тарасова ніч, Іван Підкова і думки.²⁾

Так розповів нам Мартос³⁾ історію першого „Кобзаря“. Ніхто інчий не подав нам якої другої звістки, може через те, що коли Мартос надру-

1) „Тарасова Ніч“. „Кобзарь“, 1876; т. II. стор. 4.

2) Зміст сего „Кобзаря“ подаю по „Показчику“ Комарова. Київ, 1883.

3) „Встаетъ Ю. и З. Россіи“ 1863 р.

ковав сю історію, так не було вже на сьвітї ні Гребінки, ні Шевченка. Через те Мартосову звістку я беру яко факт; хоча гадаю, що могло бути трохи і інакше. Мені не йметь ся віри, що-б Гребінка не відав до того часу, що Шевченко пише вірші; а коли відав, то й розумів, що варто їх надруковати. Спиняли тільки кошти, треба було знайти видавця. Гребінка і підмовив Мартоса, яко Українця з достатками.

Україна щиро повитала „Кобзаря“. Се була та перша зоря нашого оновленого слова, що в сяєві її поліг останній кобзар і народив ся перший великий український поет. „Кобзарь“ показав Україні поетамужика, зрощеного на ґрунті національно-мужицької історії. Україна побачила, що в авторі „Кобзаря“ доля засьвітילה те сьвітло, що горить і сьвітить: Україна побачила свою національну музу, що наче сонечко те „йде і за собою день веде“.

І так колишнє пастушя „стад непорочних“ озвало ся „огненным голосом“. Коли-ж властиво вперше прокинула ся Шевченкова муза? Запевне, ми сього не відаємо, Шевченко сього нам не сказав; а опріч його, ніхто про те й не знав. Шевченко тільки й сказав, що „українська строга муза довго цураїла ся його смаку, поцсованого в школі [в Кирилівці], в панській прихожій, по заїздах, да по міських кватирах. Але, коли дух волі вернув почуттю Шевченка чистоту перших літ віку дитинного, що перейшов під убогою стріхою батьківською, муза, спасибі їй, обявля і пригорнула до лона нашого поета на чужині.¹⁾

Отсе „дихання волі“ — вже ніщо більш, як визволення з крпацтва; останнє, як знаємо, стало ся 22 квітня р. 1838, значить, ми без помилки можемо сказати, що поетичне натхненнє почав Тарас вилити на папір після 22 квітня р. 1838.

Але-ж дар поезії не впав зненацька з неба; опріч прирожденности, був ще і інчий ґрунт, на котрому повагом зростала Тарасова муза; була та роса, той покарм, що поїли, годували і ростили його музу, — Шевченко не повідав нам, яким робом зростав і розвивав ся талант його; якою стежкою і хто вів його, хто і чим згодовав його. Та ледві чи й спроможен він був повідати про се: йому тільки можна було сказати нам, хто і як спиняв зріст його таланту; хто і як держав його музу в темному льоху, не пускаючи її на сьвіт, на волю. Він про се і сказав нам: крпацька темнота, неволя та злидні. Були ще й інші вороги його музи. Увесь політичний і соціяльно-моральний устрій державний вороговав з його музою і воювати її вирядив від себе те хижє військо, що зоветь ся неволею, темнотою і злиднями.

¹⁾ Диви автобіоґр. лист Шевченка до Оболенського.

Даремна річ сподівати ся від таланту, щоб він дав широку відповідь на питання про історію свого зросту і розвитку. Талант і сам того не відає; сам не спостерегає і не може спостерегти, коли і як він росте. Чим більший у чоловіка талант, тим менш він відає про се, тим менш він спроможен спостерегати процес його зросту і розвитку. Поет не відає, коли і як зростала творча сила його таланту. Суцїй поет єсть суцїй, найпокірливїйший раб, невольник свого натхнення. Він не відає, коли при звання пришло до його натхнення; а останнє прийде і скаже поетови: твори і поет слухаєть ся, творить, не питаючись і не відаючи того, з якої речі він творить так, а не інакше. Біографи і критики мусять самі вже доходити до ґрунту, на якому зростав талант, і до стежки, якою йшов процес його розвитку.

Ми, більш-менш, запевне можемо сказати, хто і чим годовав, хто доглядав Шевченкову музу, коли ще вона була в пелюшках і доки не розбудило її дихання волі. Перш за все маємо високого достоїнства твір Шевченка, де він „неложними устами“ висловив нам ті обставини, серед яких зростав його могутній геній. Сей високо-художественний малюнок стає нарисом, або певнїйш мовити, канвою коліски, в якій зростав Шевченків талант поетичний. В віршу „До Музи“ поет промовляє:

„Ти сестро Феба, молодая,
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла;
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздолі,
Туманом сивим сповила;
І колихала, і співала
І чари діяла...“

Першими батьками, що „ввели“ Тарасів дух і дар поетичний „в віру“, першими ніжними няньками, що годували, і пестили в крепакькому тілі мужицької дитини кебету поетичну, були природа і історія України. Природа наповала його душу високим ліризмом; народна історія, переказана йому в піснях слїпих кобзарів, потроху діда Івана, а більш за все в піснях всього народу, годувала серце поета високим народно-національним почутєм. Опріч того побут народу, його тяжка неволя, — все отсе незримою цївкою вливало ся і годувало увесь духово-моральний організм Шевченка; росило його талант „повитий сивим туманом“. В сьому сповивачі і зростав проквільню мовчки велетень нашого слова. Доля перекинула Шевченка на чужину і тут місяшні ночі в „Лїтньому саду“, починають потрошку ворухити його талант; але сповивач міцний ще, а у сповитого велетня, мало ще духової сили, щоб порвати його. Другим духовим хлїбом Шевченка, можна сказати, змалку і до останку, стає біблія і переважно з неї псалтир.

Останній він трохи чи з першого і до останнього слова вивчив ще змалку і читав його з пам'яті. Біблію читав він і потім за порадою Брюлова. Читає її сидячи потім і в тюрмі, і в казематі і в казармі; тут читав її і по волі і по неволі, бо більш жадної книжки не давано йому читати. Вплив біблії яскраво і виразно відбивається скрізь і в поезіях Шевченка, і в прозі, писаній мовою російською, і в „Записках“ його і навіть в листах до приятелів і до знайомих. Вплив біблії не менш впливу народньої пісні на творах Шевченка лежить червоною ниткою. Поруч з отсім впливом бачимо вплив історії України; історії переважно з тим духовим простованнем, якими дше „Історія Русовь“ Кониського. Правда, тоді ще (до р. 1845) не було друкованої історії Кониського, але ледві чи богацько було таких освічених Українців, тим паче патриотів, щоб не мали у себе переписаної „Історії Русовь“. Я пам'ятаю, як був ще малою дитиною, як батько було виймає з скрині, бережно загорнений в сувій полотно суверток синього паперу, то і була „Історія Русовь“. Пізнійш знов р. 1847—49 такий самий суверток з переписаною історією Кониського я бачив в Чернигові у діда свого Феоктиста Ротмистрова; р. 1853 теж саме бачив і вперше сам вже перечитав ту писану історію в золотоношському повіті у Іскри; ще пізнійше р. 1856 піп в Переволочні, прилуцького повіту; нарешті р. 1859 столяр Гавриленко Грицько в Полтаві показували мені такі самі попередписувані історії Кониського.

Вже-ж не можна гадати собі, щоб отієї історії не було в Гребінки і щоб він не давав її читати Шевченкови. З листів Шевченка до Бодяньського Осипа Максимовича [професора в московському університеті] відаємо, що Шевченко і пізнійш, коли історія Кониського була вже надрукована, вельми інтересовався єю.

Знаємо, що ще до визволення з крпацтва Шевченко спізнав ся з Гребінкою і вже-ж певна річ, що останній давав йому читати твори Котляревського, Гулака Артимовського, Квітки, Бодяньського і свої. Все оте годувало і ростило поетичний талант Шевченка. „Наські казки“ Бодяньського, видані ще р. 1835, напевне теж мали вплив на Шевченка; найпаче передмова до їх Запорожця Іська Материнки, підписана ініціалами Бодяньського. В серце до Шевченка не могли не запасти отсі слова Бодяньського до земляків: „Може хочете, щоб який ворог нетружений нашою батьківщиною поживив ся? нас же да нашим же добром почаствовав? Глядїть, щоб з нашого хворосту, да не загнули нам якої чуденної карлючки“.¹⁾

¹⁾ „Наські українські казки“, 1835, стор. XIII.

Не скаж́у я запевне, коли саме Шевченко спізнав ся з Бодяньським особисто. Відомо, що Бодяньський приїздив до Петербурга і вже-ж не минав свого близького земляка і доволі тоді вже відомого письменника українського Гребінку. Гребінка не міг неспізнавати з ним Шевченка.

Року 1838 Костомарів видав в Харкові свого „Саву Чалого“, а пізнійш 1839 р. „Українські балади“. Вже-ж і сього не можна гадати, щоб не прочитав Шевченко. Не без того, що Шевченко читав і Міцкевича і Жуковського і Пушкіна, Сукупність сього усього, да вплив місясних почий в „Літньому Саду“, що потроху нагадували Тарасови Україну, і розбудила його Музу.

Досі невідомо, що з творів Шевченка він написав першим; про се було відомо тільки йому самому, а він каже, що з перших його слабих віршів, написаних в „Літньому Саду“, надрукована одна тільки балада „Причинна“.¹⁾

З споминок Сошенка знати, що теж р. 1838 або з самого початку р. 1839 Шевченко читав йому „Катерину“. Але Сошенко не тільки не зрозумів ваги перших творів Шевченка; а як сам признаєть ся, охолодив його, линувши на його, немов цебром холодної води, словами: „Відчепись ти з своїми нікчемними віршами“. Вже-ж пак, Тарас „відчепив ся“ від його; одначе писати вірші не покинув і, скінчивши „Катерину“ взяв ся писати „Гайдамаків“. До писання віршів, як я вже казав, тягла його всемогуща сила призвання. Стоячи перед чудовими творами Брюлова, Шевченко „задумував ся і голубив в своєму серці сліпця-кобзаря до своїх дютих „Гайдамаків“. У його „браковало сили відвести очи від рідної, чарівної краси України“. „Призвання, каже сам Тарас,

¹⁾ З сего очевидно, що в виданнях творів Шевченка на першому місці і повинна бути „Причинна“. А тим часом бачимо, що редактор і видавники творів Шевченка на се не вважають і, не скаж́у, з якої причини становлять „Причинну“ навіть після „Гамалії“, а „Гамалію“ — поперед „Катерини“. Час би вже володарям „права власности“ на Шевченкові твори упорядковати до ладу хоч трохи хронологію творів. Коли вже не можна запевне де сказати, коли саме написав Шевченко той чи сей твір, так треба визначити хоч те, що усі твори Шевченка, що були надруковані в „Кобзарі“ Мартоса, написані до р. 1840, а „Причинну“ треба датувати р. 1838, а не становити усі їх в одну дату „до 1844“. Шість літ — 1838—1844 — в недовгому віці Шевченка мають велику вагу, найпаче, що до розвитку його таланту і світогляду і для критики річ неостання знати, що „Причинна“ написана р. 1838, а не 1843. Запевне відомо, що „Гамалію“ написав Тарас не пізнійш, як р. 1843, бо вже р. 1843 гадав друкувати сю поему в Варшаві. Яким же чином в „Кобзарі“ на пр. і в виданню 1888 р. у Києві „Причинна“ стоїть після „Гамалії“? Я раджу тому, хто повинен упорядковати хронологію в „Кобзарі“, керувати її „Записками“ і „Листами Шевченка“.

тай годі! За вірші одняли у мене (1847) волю, а я все таки komponую їх нишком, не вважаючи на всемогутню недлюську заборону писати. Далєбіг чудне отсе невірствєне призваннє...”

Отсе то призваннє, отся сила і наплодила цілий кошик віршів Шевченка, виданих вперше коштом Мартоса. І вже який-б собі потім не був той Мартос, а не можна не сказати йому „спасибіг“ за виданнє першого „Кобзаря“.

VII.

Вихід першого „Кобзаря“ критика російська, каже д. Чатині¹⁾ повитала однодушно глузуванням, глузом з української мови і народности. Так само російська критика витала і раніш і тоді-ж саме і трохи перегадом наше слово і в творах інших письменників, як от в творах Котляревського, Квітки, а потім і в „Гайдамаках“ Шевченка. Українське слово, щб було тоді ще в пелюшках, петербурські критики зустріли не тільки неприхильно і вороже, а навіть антипатично. Поезю Шевченка вони охрестили „штучною пустотою“, мову українську в його творах назвали „уродованьємъ русскаго языка на халцацкій ладъ“²⁾ — або „нарѣчьемъ, котораго даже не существуетъ...“ такою, бачте, мовою, чи, говорячи точними словами критиків, „языкомъ“³⁾ не бывалымъ, котораго ни одна изъ всѣхъ возможныхъ Россіи, ни великая, ни малая, ни черная, ни бѣлая, ни красная, ни старая, ни новая не могутъ признать за свой“. На думку того-ж таки критика — мова українська „єсть мѣшанина слів хохлатих, бородатих; голених і неголених; південих і північних; се просто — гебридський, мовляв, діалект...“⁴⁾ „Евєіду“ Котляревського „Отечественныя Записки“ не соромили ся назвати книжкою „пресловутою“, „що до письменства зграбного належить стільки, мовляв, скільки остатні „кумедії“ належать до штуки драматичної“. Ворожі, навіть антипатичні відносини до українського письменства висловила не тільки другорядна критика російська, а й голова критики російської взагалі — Висаріон Білинський. Такі самі відносини в формі часом м'якшій, часом ще гострійшій, були висловлені російськими критиками і публіцистами, не тільки в рр. 40 — а й пізійш: в рр. 60 Катковим і Іваном Аксаковим; в рр. 80 професором Модестовим і Алексєєвим, з початку рр. 90 Шишним. Тим то й годить ся отут до речи довше спинити ся на отєій ворожнєчї і нетолєрантности наших інтелігентних сусід. Сподівая ся, що за се читач не реметвовати ме на мене.

¹⁾ Стор. 35.

²⁾ „Сынъ Отечества“, 1840, т. 2.

³⁾ „Библиотека для чтенія“, 1840, т. 39.

⁴⁾ *ibidem*.

Рецензію Білинського на „Гайдамаків“, наш письменник Трохим Зіньківський називає: „нахабною, недотепною і недостойною тирадою“. Але ще раніш „Гайдамаків“, розбираючи Гребінчин альманах „Ластівка“, де між інчим були і Шевченкові твори, так само як і в рецензії про Квітчине „Свѣтаице“ Білинський, як се признає навіть д. Шиш, ¹⁾ висловив строгий осуд і взагалі антипатію до українського письменства. Від себе додає, що в тій рецензії висловлена і чудна зневага до народу. По думці Білинського, ²⁾ так на Україні ще, бачте з Петра Великого почався поділ людности на стани. Дворянство [шляхта] силою історичної неминучости приняло „русскую“ мову і переняло ся „русько“-европейськими звичаями в життю. Мова народна почала псовати ся і тепер (1841) мови української нема вже, а є тільки „областное [провинціальне] нарѣчіє“. По думці Білинського „поэзия есть идеализованное життя реального. Чис-ж життє ідеалізувати муть українські поети?“ — питаєть ся Білинський: — Життє висших станів на Україні переросло українську мову і останія лишила ся тільки в устах простого народу. Мовою „русскою“ ромайєт в своєму романі може списати людей усіх станів і примусити кожного з них балакати мовою людей освічених; а життє мужика само по собі мало, мовляв інтересне для людей освічених“. Тим то Білинського „жаль брав бачити, коли і невеличка кебета [себ то Квітка!] марнує свої сили, пишучи по українськи задля українських хрестян [себ то задля народу!]. Зміст такої писанини завжди одноманітний; головний інтерес — мужича простосердність і простосерда привабливість мужичої балачки. Але все отсе вже надокучило! Тай гарне-ж те письменство — іронізує далі Білинський, — що „дышетъ простоватостью крестьянскаго языка и дубоватостью крестьянскаго ума“.

Що-ж спричинило ся таким відноснам Білинського і інших критиків петербургських до творів Шевченка і взагалі до українського слова? Зіньківський каже, що література російська тоді була дворянсько-урядвицькою забавкою; її, як і всякий комфорт, потребовали тільки люди освічені; а про те щоб повернути літературу на службу освіти маси народної; щоб силою її рушити простий люд з морального та економічного занепаду, про те недбали навіть такі „радикали“, яким був Білинський“.

Не можна мені згодити ся з Зіньківським, як з тим, щоб література російська спочатку рр. 1840-их була тільки забавкою, так і взагалі з тим, що ніби єдине висловлені їм причини силодили ворожі відносини

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“, 1888, кн. 3, стор. 248.

²⁾ „Сочиненія Бѣлинскаго“, т. V, стор. 302—307.

критики російської до нашого слова. Д. Пипін¹⁾ подає ще інші причини антипатії Білінського до українського письменства взагалі; цієї антипатії, що потім через кілька літ відбила ся і в розмові одного з героїв Тургенівського роману „Дымъ“. По думці д. Пипіна, дак „імовірно, що та антипатія не була чужою і самому Тургеневу. Корень її лежить, каже д. Пипін в тому, що літні сили літературні в Росії рр. 1840-их були переняті питаннями штуки. По тих питаннях гуртовали ся у них і питання філософські і питання практичного життя громадського. Тоді усю увагу покладали на філософію Гегеля і Шілінґа; або на Шекспіра, Гете, Байрона і т. ін. і тут вбачали поетичні вищовання духу загально людського“. Дак от з сього-б то погляду „українське письменство здавало ся критикам вузким провінціалізмом, що пильнує держати людей на низькім ступні прихильности до своїх звичаїв окільних, до мертвої давнини... Філософи російські рр. 1840 их бачили в українському письменстві чужу для них мову; заводити отсю мову в книжки їм здавало ся за річ несериозну, непотрібну, неоправдану; вона роз'єднює освітні сили; а таке роз'єднання знесилює письменство російське.“ Одно слово говорячи просто, по правді, по щирій, виходить що д. Пипін признає, що філософи і критики російські вороговали властиво на українське слово за те, що воно стає перешкодою превподоблення, попросту — обрусіня. Виходить, ніби то філософія Гегеля і Шілінґа вимагала „обрусенія“, чи все одно „об'єдиненія“. Виходить, що 15 мільонну масу українську можна держати в темноті, бо освічувати її рідною мовою значить знесилювати письменство російське.

Перегодом, одначе, такі асиміляційні думки в Росії були поменшали; одначе не поменшало було ворогованне до українського слова. „Коли діяльність Шевченка вже скінчила ся, каже д. Пипін, так тоді інча річ спричинила ся ворогованню до українського письменства: нове ворогованне стало пишати ся вже на ґрунті ніби то політичному, а дійсне на ґрунті обскурантизму. „Вороги українського письменства читаємо далі у Пипіна, і в рр. 40 і пізнійше не мали за собою правди; бо на підвалинах історії, етнографії і доволі давнього письменства не можна не признати за українцями права на патріотизм, і мову і письменство“.

Певна річ, що між причинами вороговання російської критики до українського слова обскурантизм мав і має свою вагу; одначе в головах причин не можна його становити. Певна річ, що між давніми і сучасними ворогами нашого слова були і є обскуранти; але до

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“, 1888, кн. 3, стор. 248 і далі.

табору їх не можна гуртовати ні Білінського, ні Аксакова, ні Модестова, ні Тургенева, ні тим паче самого д. Пипіна. Значить були і є опріч обскурантизму інші, буйніші причини вороговання і антипатії; бо коли-б їх не було, так що-ж примусило і самого д. Пипіна виступити потім з ворогованням до самостійного зросту і розвитку українського письменства і науки? Відомо річ, що ледві минуло два роки після того, як д. Пипін надруковав (1888) свою працю, з якої навів я в горі виписки, і от року 1891 він виступає проти нашого письменства, з поглядами, майже такими, які вимовив і Білінський і Аксаков; з поглядами радикально невідповідними науці, лібералізму і загально людському поступу. Критикуючи „Історію літератури рускої“ д-ра Ом. Огоновського, д. Пипін змагається не проти політичного, а проти культурно освітнього сепаратизму! Він, правда, ніби і сам доводить право Українців для свого життя національного користувати ся тими елементами, що зберегли ся в масі і „становлять основу національності“; а про те простованне письменства українського він обгородив тими межами, які можливі задля провінціалізму; се-б то „межами поетичної реставрації минулого; популярною літературою та сценою“. Виходить першим ділом, що й через п'ятьдесят років після критики Білінського українська мова, з погляду російського ученого ліберала, ніщо більш, як той самий провінціалізм, яким вона здавала ся і Білінському і потім Аксакову і ін. Другим ділом і д. Пипін хоч і не обскурант, одначе все таки на розвиток нашого слова накидає такі самісенкі пута „предѣловъ“, якими наділяв нас і Іван Аксаков, дозволяючи нашій мові розвивати ся в путах „домашнього обиходу“.¹⁾ Бачимо таким чином, що російські критики [викинувши хіба 2—3] як в рр. 1840-их, так і в рр. 60-их, і в рр. 70-их, і 80 і 90-их однаковісенько не знімають „предѣловъ“ з розвитку нашого слова, не призволяють признати за Українцями пророжденного людського права на широкий нічим необмежований розвиток того органу, яким природа наділила людей на те, щоб висловлювати свої мисли. Чи треба-ж тут нагадувати моему читачеві, що запірання людської мисли в пута — єсть найгірший деспотизм?

Білінський впирав ся на те, що „життя висших станів на Україні переросло українську мову“, а д. Пипін поступив ся троха — бо вже-ж 50 літ в історії поступу людського мають свою вагу — і проти самостійного, нічим необмежаного розвитку мови української, письменства і науки здається на те, що, буцім би то „письменство вдатне до розвитку самостійного витворюється не там тільки де є осібне племя,

¹⁾ се-б то родинного, хатнього ужитку.

народ би то і мова, але де опріч того, є ще окремиї історичний тип життя культурного і спілки державної“; а сего, мовляв, і бракує Україні... Коли-б воно і дійсне було так — а сего нема, — той тоді істинно освічений, ліберальний і толерантний чоловік сказав би: „Коли сього бракує; а тим часом люди бажають витворити самостійне письменство, то й треба дати їй волю, нехай вони свобідно пишуть і працюють, щоб сього їм не бракувало“. Може-б так сказав і д. Пипін, коли-б він не бачив другої ще перешкоди: на його думку головна умова, якої бракує задля розвитку українського слова, та, що народність наша „не має державности, що мову народню робить загальним органом життя народнього“. [Тут би не гріх згадати письменство і життя Чехів, або хоч Поляків в Росії!]. Тим то і д. Пипін радить нам те саме, що раяли Шевченкови російські критики рр. 1840, себ то „єдиненіє“, — по просту — щоб українська народність, заковавши рідну мову в пута літератури „популярної“, взяла собі „готову вже і богату літературу і науку російську“.

Треба зауважити, що таке ворогованнє і антипатію до нашого письменства і до думки про необмежований розвиток його висловили тільки Москалі. Принаймні мені не доводило ся ні читати ні чути про таку нетолерантність до українського слова між критиками західно-європейськими. Там навпаки твори Шевченка викликали симпатію. І там дивовали ся ворогованню і антипатії критики московської і брали ся з'ясувати причини її. Д. Кавенан каже, що Шевченкови ніяким чином і не було можна сподівати ся, щоб пануюча критика московська ласкаво повитала його твори. Пригадавши собі тодішне (рр. 40) становище московського письменства, треба дивом дивовати, каже німецький критик, юнацькій відвазі того, хто на придворному з придворення Парнасі російському хотів прищепити перекірливі нарости демократичні.

До такого Парнасу, так само, як казав я вже в горі, не можна гуртовати ні Білинського, ні Пипіна, найпаче першого. Згадаймо ще й те, що Білинський висловив свій осуд тоді, коли і в Галичині, не згірш, як і в Україні, рух національного письменства ледві-ледві розпочинав ся: через те ворогованнє і антипатії його єсть не такі антилюдські, як то що висловлено було після його і „до дне сего“.

Зупиняючись над тією думкою, яка мулить і в мене, Трохим Зінківський причину вороговання Москалів до нашого слова з'ясував ще і „тією національною нетолерантностю московською, що поруч себе не стерплює, хоч би й не великої культурної самостійности української“.

Мене не вдовольняє і ся причина і я хочу пошукати ще інчої, властивої критикам російським рр. 1840. Далі їх я не піду і, хто зна, коли-б не та причина, на яку я зараз укажу, то може-б про твори

Шевченка і взагалі про розвиток українського письменства Білінський був би вимовив такі-ж думки, які потім вимовив Добролюбов, а за ним і дехто інчий з одноподумних з ним наступників його.

Оцінювати твори народно-національних письменників чужої народности, хоч би і так близької расою і далеким-предалеким родо-водом, як от народности наша і великоруська, діло не таке легке, як воно здаєть ся з першого погляду; найпаче, коли такі дві народности злучені під одним тим самим устроєм політичним, але розділені великою безоднею життя історичного аж до кінця віку XVIII. До того-ж одна народність панує, тримає другу в неволі і в темноті і пильнує шляхом певолення превподобити до себе отсю другу. А отся друга превподобити ся не може; бо у неї інча природа, інші обставини, інча була історія, тай інші інче соціально-моральне життє і світогляд.

В творах кожного письменника, до якої-б національности він не належав, тим паче в творах такого велетня, як Шевченко, єсть, правда, для оцінювання творів його, опріч ґрунту народно-національного, ґрунт загально людський, і на сьому ґрунті знайдемо материял для оцінювання творів, але тільки материял загальний, теоретичний: загальну основу, головну, загальні людські риси загальних типів літературних. І що-ж з того? Принаймні сього для правдивого оцінювання творів народного письменника вельми ще мало. І земля — ґрунт загальний про всяку рослину і сонце загальна керниця тепла і серце людське загальний ключ любови і почуття взагалі. Одначе чому-ж на півночі не ростуть бавани? Бачимо, що навіть під однаковим теплом сонця не всі дерева однакові: і кедр дерево і смерека і тополя дерево, а яка ріжниця між ними! Знаючи життє дуба, осики, берези, ботанік не відважить ся сказати, що він вже з того самого знає і життє всякого інчого дерева. Знаючи загально-основні теоретичні закони загального життє з віря, зоолог з того одного не знає ще життє слонів. Бачимо знов, що світ і тепло сонця не по всіх світах і не на всіх людей однаково впливають. Не всі люди за однаковими обставинами окільними, однаково почувають любов або ненависть; радости або скорботи. Отсього самого не можна не бачити і на народностях і не можна критикови знехтовати отгаку національну ріжницю. Так само не можна йому не уважати на другу ще сторону творів письменника: на кольорит їх. Кольорит твору надає, не тільки часом, а трохи чи не завжди, без волі письменника, суми ознак національних укулі з впливом історичного життє нації. Жаден письменник не спроможен цілком спекати ся сього впливу і чим більша у письменника кебета, тим густійше на твори його ляже його кольорит. Тим то критикови, що оцінює твори письменника другої народности, треба, щоб не наробити великих помилок, добре знати історію і етнографію тієї націо-

нальності, до якої належить письменник і його твори. Критик повинен опріч усього іншого знати мову тих творів; знати, тямити і розважати окремоти расові; події історичні, всесторонній вплив їх; знати етнографію народу, до якого належать люди, чи групи людей, списані в творах, за оцінку котрих він береть ся.

Мені здаеть ся, що отсього саме й бракувало тим критикам російським 1840-их рр. що так вороже, антипатично висловили ся про твори Шевченка, найпаче про твори його змісту історичного. Не можна їх за се вельми й виноватити. Звідкіль їм було придбати такого знання? Звідкіль було їм пізнати історію, етнографію і антропологию України? Історію вони знали хіба по Кайданову, да може дехто по Бантин-Каменському; але-ж хіба то була історія? Тим паче не була то історія українського народу. Етнографія тоді була в пелюшках. Живої української мови, якою писані твори Котляревського, Квітки, Шевченка, вони, може, чи й чули. Та вони й гадали собі, що українська мова „та-ж сама русская мова, тільки попсована“, і щоб знати її, досить, як от казав цензор Корсаков, проїхати кілька верстов по межі України. А через незнанє мови і такі совістні критики, як Білинський, плели нісенітницю. На пр. розбираючи Гребінцину „Ластівку“, він помітив, що Квітка оповіданне своє присвятив „любій своїй жінці“; тай і каже з сього, що „жінця по малоросійски значить жена“. Я не відважу ся сказати, що слово „жінця“ Білинський ужив на більший глум з української мови. Се було б занадто недостойно голови російської критики.. От через таке незнанє, через темноту єдине Білинському наша мова народня і здавала ся „простоватою“ [партаскою] а Енеїда Котляревського — „пресловутою“. Тим то йому в Шевченкових творах ввижало ся повно „вульгарних і сороміцьких слів і виразів“. Тим то другому критикови ввижало ся, що Шевченко „уродуеть русскій языкъ, поддѣльваясь подъ хаклацкій ладъ“.

Треба ще сказати, що Білинський, а тим паче критики „Сына Отечества“ і т. ін., не розумів ваги народної поезії взагалі. Чудно, але се факт: Довело ся йому розбирати в „Отечест. Запис.“ дисертацію Костомарова „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“ і він вимовляє, що „поезія народня — така річ, що працювати коло неї може тільки той, хто не спроможен, чи не хоче працювати ні коло чого більш путящого“.

Темнота тодішних критиків російських в тому, що треба було їм знати про Україну і її народ, коли вони бажали про се балакати, не дала їм зрозуміти і поезію Шевченка. Вони не тямити, що Шевченкова Муза прорвала той підземний льох, де під семи замками і під семи печатями лежав закутий в кайдани дух волі і демократичний ідеал укра-

їнського народу. Їх той засипано землею; наумисне зверху по йому вворано і засіяно, щоб живі крепаки не знайшли й стежки до того льоху, де сховано їх волю. Шевченкова Муза сміливою рукою відчинила двері до того льоху, ввійшла туди з своїм сьвітом волі і братерства, відкрила туди щелину соняшному промінню поступу. З льоху того ткнуло смородом тієї трути, що отруїла українську волю, демократизм, що люд вольний закріпостила та наплодила тієї „братії“, що донос і неволю довела до культу. Муза Шевченка не побояла ся тієї лиходійної пари смердячої і понесла в льох сьвітло; те сьвітло, якого не потушить вже ніколи жадна трута бюрократизму, станових кас і деспотизму; бо сьвітло поезії горить огнем неземним, огнем Прометея.

Чужим критикам, що не знали ні історії, ні етнографії українського народу, не можливо було зрозуміти те, що Шевченко в своїх поезіях стоїть на ґрунті національно-демократичному; що він не услідує народній пісні, не підроблюєть ся під тон народу, а яко віщий пророк, він наче сам народ, веде далі народню творчість поетичну. Поезії Шевченка не переказ народньої пісні, а продовж її. Таку саме пісню засьпівав би тоді сам народ, Шевченко говорив те, що говорила народня душа; що сказав би на Україні кожен і крепак і козак, коли-б тільки був спроможен висловити свої думки, свої болі, що квіли біля серця з тяжкої щоденної праці в ярмі. Так що-ж! „вѣщениосная благодѣтельница Украинѣ“ і її „великі сподвижники“, як на пр. Потежкини, Зубови та по троху і Безбородьки і т. ін. закували український народ по рукам, по погам, та ще й на уста наложили печать!... Критики Шевченка не зрозуміли, що Шевченка ніби сам народ вибрав і послав сьпівати замість себе.

Не можна не сказати, що Поляки і критики їх більш правдиво зрозуміли Шевченка і прихильнійш за Москалів новитали його твори. Так воно й повинно було бути Поляки більш ніж Москалі стогнали під „благомь“; у їх було більш сьвіта і сьвітла і за ними були традиції життя вільного, та й Україну вони знали куди лінше, ніж Москалі того часу. Нарешті не мивемо ще однієї сторони: Українське слово тоді ще гірш ніж тепер не мало свого притулку. Тепер, коли „благо“ жене його з рідної хати, воно знаходить собі захисток між братами в Галичині; тоді й сього не було. Через те українські письменники примушені були пристановища своїм творам шукати по таких виданнях російських, що не закували індивідуальности української і її духа і слова в кайдани об'єднательної асиміляції, або в кайдани „реставрації поетичної“. Тим то мусіли Українці твори свої друковати часом і в таких органах, що вельми відрізняли ся від поглядів українських письменників. Таким чином мусіли вони друковати свої твори і в славянофільському „Маяку“. Остання преса російська так нетолерантно стосовала ся до українського

письменства, що і за се нападала на „Маяка“ і „Маяк“ муєв виправдувати ся в сьому своєму повному праві, муєв доводити, що він хоча і друкує твори мовою українською, але тим не шкодить він ні на крихту інтересам своїх передилатників; бо по українськи друкує „сверхъ обѣщаннаго числа листовъ“.

Бажаючи виправдити критиків за ворогованнє і антипатію до творів Шевченка, д. Пипін впевняє, що „характер „Маяка“, де друкували ся перші твори Шевченкові, сприяв тому ворожому упередженню, з яким твори поета зустріли в другому таборі“.¹⁾

Тут у д. Пипіна аж дві помилки. Воно, правда, що у „Маяку“ пробивав ся інколи обскурантизм і німцїїдство, одначе-ж сам д. Пипін каже, що у „Маяку“ спочували „областнымъ“ інтересам і українському письменству і бороили останнє. „Областные“ інтереси, скажемо, суть інтереси свободи і поступу. Отсе раз; а друге, — сам же д. Пипін бачить, що українські письменники „завжди стояли на ґрунті широкої освіти і з своїх народних окреможностей, з своїх заповітів історичних ніколи не гадали будувати хинські мури, де-б задихали ся життє і дух-рідного народу“. Найліпшим доказом сього і були саме твори Шевченка. До сього не завадить зауважити, що Шевченко в „Маяку“ надруковав тільки дві свої поезії, писаних мовою російською: „Никиту Гайдая“ і частину з „Безталаннаго“; надруковано їх р. 1842 і 1844,²⁾ а „Сынъ Отечества“; „Отечественныя Записки“; „Библиотека для Чтенія“ штапували Шевченка саме за українські твори, надруковані не в „Маяку“, а в „Кобзарі“ і інч. Значить, в сьому разі гадки Пипіна непевні. Та на сам кінець і те треба памятовати, що критика повинна уважати не на те, де надруковано твори, а на зміст їх: на те, про що і як автор пише; які він ідеї провадить. Вже коли невідмінно треба знайти яку вину за „Маяком“, що можна-б було взяти критикам приводом вороговання до творів Шевченка, так хіба єдине ту, що в „Маяку“ 1840 ч^о 6 надруковано прихильну до Шевченка статью про його „Кобзаря“. Автор її писав: „По всіх поезіях Шевченка повно чуття, розуму, грації, і щирої правди і ми оплесками витаємо сьлівака таких любих пісень і щиро дякуємо за них і видавцєви отсєї прегарної книжки“ [„Кобзаря“].

VIII.

Зараз у слід за „Кобзарем“ виходить в Петербурзі р. 1840 окремою книжкою Шевченкова поема „Катерина“. Вже з отсього лишень самого знати, як Українці повитали Шевченкові твори. Знати, що „Коб-

¹⁾ Вєстникъ Европы, 1888, кн. 3, стор. 260—263.

²⁾ Див. „Показчик“ М. Комарова.

зарь" ластівкою весняною полинув на Україну і розбудив там приспаних дітей її. Українці почули, що заговорило до них „нове, огненне слово“, і почали більш інтересувати ся рідною мовою. Були і до „Кобзаря“ твори писані мовою українською: повісті Квітки, — „Полтава“ і „Приказки“ Гребінчини; твори Котляревського, Гулака-Артемовського, Левка Боровиковського, Костомарова і де-що інче; але, як каже Чужбинський,¹⁾ все оте читали висні стани на Україні якось мляво; а „Кобзарь“ одним ментом розігнав апатію і викликав любов до рідного слова, що було тоді вигнано з ужитку в розмові не тільки між панами, а навіть і в розмові з хрестянами... Після „Кобзаря“ нани взяли ся читати Квітчині повісті.

Таким чином Шевченкове наймення швидко стало відомим скрізь по Україні і заняло зразу місце на покуті, по правді принадлежне авторови „Кобзаря“ яко „першому великому поетови нової великої літератури в славянському світі“, як промовив се, вже після смерти Шевченка, російський критик Григорєв. Україна зрозуміла душу Шевченкових творів; зрозуміла, що його пісня — пісня цілого народу, виведена голосно; що вона єсть зорею оновлення нашого письменства, задобреною ідеями народно-національними і демократичними. Пісні з такими ідеями до віку не вмирають.

Щиро, радісно витав „Кобзаря“ тодішній ветеран нашого малого ще письменства Грицько Квітка. Шевченко, скоро вийшов „Кобзарь“, дак один примірник його доручив якомусь Українцеві, що їхав до Харкова і прохав піднести „Кобзарь“ Квітці. Одначе щось пошкодило тій людині їхати до Харкова і він передав „Кобзаря“ Мартосові, а сей вже переслав його до Квітки. Старенький Григорій Федорович, „одержавши „Кобзаря“ притулив його до серця“ і 23. жовтня р. 1840, дякуючи за його Шевченкови писав: „Ваші думки кріпко лягають на душу. Гарно, батечку, гарно. Вже так що думки! Утїть ще; потїште душу; мов теплого місячка злийте на неї; а то від московських побрехеньок, щось дуже вже до печінок доходить“. В тому-ж листі Квітка просить Шевченка переказати віршами його Квітчину, „Панну Сотниківну“, надруковану мовою російською в 3 книжці „Современника“ 1840 р. „та ще й патрет з неї малювати“. Не відаємо, чи брав ся Тарас перевіршовати „Сотниківну“, але з листу його до Квітки 8. грудня р. 1840 відаємо, що він „малював її і хотїв скінчити ще до Різдва, тай не знаю, пише він; бо тут (в Петербурзі) нї день, нї ніч, так чорт зна що: прокинеш ся рано, тільки що заходиш ся малювати, дивись: вже й ніч; тільки пензлі миеш, більш нічого“. Щирі і приязні відносини Квітки до Шевченкових творів, не могли добре не вплинути, не підбадьорити Тараса. Квітка прохав

¹⁾ „Воспоминанія о Шевченкѣ“, стор. 4.

у його поезій до якогось свого альманаху, Тарас післав до його 8. грудня якусь невідому нам свою поезію Г а н и у с я і писав: „Оце сьогодні скомпонував її на швидку, тай сам не знаю, чи до ладу, чи ні. Подивіть ся на неї гарненько, тай скажіть щирю правду. Як побачите, що вона дуже вже безецна, (бо вона такою міні здасть ся) то не давайте її друкувати; нехай іде, звідкіля взяла ся.“

Як перейшов у Тараса останній час року 1840 і початок р. 1841 — звісток не маємо, окрім того, що він кватировав укупі з художником Михайловим, і зазнав скорботи, похоронивши свого друга-учителя студента Демського. Відомо ще, що з виходом його „Кобзаря“ ширшає його знайомість між Українцями, що приїздили жити до столиці. Між ними треба назвати Грицька Тарновського, дуку-дідпча з борзенського повіту. Йому тоді було літ під 50; дітей у його не було; в годованках у його були небоги і в одну з них закохав ся був Штернберг. Тарновський любив товариство художників, письменників, учених і артистів, чимало їх і між ними Глинка, знаменитий музика, перебували в селі Качанівці, маєтности Тарновського, де у його прекрасний розкішний дім і невимовно гарний парк. Тарновський належав до тих українських панів-дуків, що хоч по троху намятовали свій національно-народний родовід і не цурали ся ідей національно-демократичних, звісно на стільки хоча, на скільки давало те панське поводжене. Маєтність Грицька Тарновського перейшла по його заповіту до Василя Тарновського. Останній (род. р. 1809, помер р. 1865) був чоловік доброї освіти і прихильник народа. Він зумів зібрати доволі значний український музей, а син його, Василь же — збогатив той музей новими придбаннями, найпаче придбанням власноручних манускриптів Шевченка і інших речей, що належали останньому.

З Григорієм Тарновським познаєшив Шевченка Мартос, одначе до р. 1842 нема у нас певних фактів, щоб характеризовали відносини між Шевченком і Тарновським за час 1840 і 1841 р. З двох пізніших вже листів Тараса до Тарновського, треба гадати, що відносини їх були прості, приятні і щирі. Року 1841 Шевченко наділяє Україну новою своєю поемою історичною „Гайдамаки“. Довго її держала в своїх лабетах цензура. „Було міні з ними [з „Гайдамаками“] лиха, писав 26. марта 1842 р. Шевченко до Тарновського. На силу випустив цензурний комітет. „Возмутительное“ тай годі! Ледві саяк да так впевнив їх [цензорів], що я не бунтівник. Тенер хватаю ся розіслати, щоб не схаменули ся.“ З тих помилок, з якими надруковано „Гайдамаків“ [друкарня Сичова в Петербурзі] справді знати, що Тарас хватав ся швидче їх надруковати, боячись, „щоб не схаменули ся“ і не заборонили їх цензори. На помилки він нарікає і в листі до Тарновського 26. марта р. 1842

і в листі до Квітки 28. марта. „Надруковав, пише він до останнього, бодай йому очи повилазили... Не лайте дуже, коли що знайдете не до ладу, бо і написано і надруковано павмання“. Шевченко добре добачав, що інде в „Гайдамаках“ є де-що таке, що інакше-б треба його переробити, є таке „що аж самому соромно“. Одначе не вважаючи на се, не вважаючи на нові неприхильні рецензії російських газет і журналів „Гайдамаки“ вельми швидко розійшли ся; в грудні 1841 р. вони не були ще викуплені з друкарні¹⁾, а в березії р. 1842 непроданих „Гайдамаків“ лишило ся тільки сотня примірників.²⁾

Тут варто спитати ся над питанням: звідкіль Шевченко взяв сюжет на „Гайдамаків“ і коли саме писав сю поему? На думку д. Чалого, висловлену спершу в „Основі“, а потім і в книзі його „Жизнь и произведенія Тараса Шевченка“, так першим зерном, з котрого зросла поема, були оповідання Тарасового діда Івана і подорожі Тараса з сестрами в Лебединський-Мотрошівський монастир, де на цвинтарі було чимало могил коліїв. Над могилами були плити з написами. Тарас читав прочанам ті написи, а між прочанами були може такі діди, що памятали і розповідали про страшенні події гайдамаків. Тарас слухав їх, переносив ся думками в минуле і в фантазію до його на цілий вік запали ті місцевости,

„Де ходили Гайдамаки
З сьвятими пожами,
І ті шляхи, що він міряв
Малими погами“.³⁾

Мартос ще р. 1863 доводив, що д. Чалий помилив ся. „Ще року 1840 хотів я, писав Мартос, про Барську конфедерацію довідати ся більше, ніж давав Плюшарів лексикон і часто про се розмовляв з Гребінкою. При тих розмовах бував і Шевченко і слухаючи те не подав і знаку, щоб йому тоді було що небудь відомо про події гайдамацького часу. Нарешті я дав Шевченкови прочитати новий роман Чайковського „Вернугога“. З того роману він і взяв зміст „Гайдамаків і більшу частину подробиць“.

Не тямлю я, з якої речі Чалий⁵⁾ зовсім знехтовав Мартосову звістку; навіть не згадав про неї і за ключ до „Гайдамаків“ взяв єдине перед-

1) „Кіевская Старина“, 1894, кн. 2.

2) „Русская Старина“, 1880, кн. 2.

3) Чалий, стор. 16—17.

4) „Вѣстникъ Ю. и З. Россіи“, 1863.

5) Стор. 248—250.

мову до них, написану Шевченком; але-ж і передмова показує, що цілком не можна нехтовати Мартосової звістки. Шевченко каже, „про те, що діяло ся по Україні р. 1768, розповім, я як чув від старих людей. Про Гайдамачину я не читав нічого друкованого“. Одначе-ж він подав в „Припису“ реєстер, що свідчить і про ті ключі, які він читав, перш ніж написав „Гайдамаків“. Він згадує і про Плюшарів лексикон і про історію Кониського, Бантин-Каменського, певна річ, що перше зерно „Гайдамаків“ запало в Тарасову душу з народніх переказів і переважно з переказів діда Івана; але воно не було і не могло бути таким, до якого розросло ся в поемі, коли-б автор її не познавшив ся з подіями гайдамаків по інчим ще літературним джерелам. А що до гадок про вплив подорожі до монастирів, то їх треба або зовсім залишити, або уважати їх, коли вони дійсне були, на стільки, на скільки можливо сподівати ся впливу їх на хлопця 11—13 літ. Як що їй доводило ся Тарасови подорожувати, так певна річ, що до року 1827, коли йому було не більш 13 літ, а сестрі Ірині 11. До того-ж ми їй не відаємо, до якого саме монастиря ходив Тарас „з сестрами“ на прощу. [Зауважмо, що Тарасова сестра Катерина ще р. 1823 вийшла за муж в друге село.] Д. Чалій каже про „Лебединський-мотронівський монастир“, але такого монастиря не було їй нема; се два окремі монастирі, обидва вони в Чигиринському повіті. Жіночий монастир Лебединський Миколаївський стоїть біля р. Галтурки в лісі, що зоветь ся Лебедин, верстов за п'ять біля села Лебедина. Сей монастир осаджено р. 1779 черницями з волошського кажгурського монастиря, що був зруйнований Турками. Будованню монастиря сього найбільш запоміг князь Ксаверій Любомирський. Саме отсей монастир і згадує Шевченко в „Гайдамаках“, не відаючи, що монастир „Лебедин дівочий між Чигрином і Звенигородом“ осаджено більш ніж через десять літ після подій, списаних в „Гайдамаках“ його. Що до монастиря Мотронівського, так дійсне се монастир вельми стародавній. Стоїть він в темному мотронівському лісі, за 9 верстов від Ведмедівського монастиря. Осадила монастир, як каже переказ, якась княгиня Мотрона ще до Батия-б то. Татарва зруйновала була його, але князь Ольґерд р. 1568 запоміг оновити його, а гетьман Сагайдакний р. 1620, 1621 наділив його землями, король Ян Казимир р. 1664 затвердив права монастиря на землі. Турки р. 1676 спалили сей монастир; оновлено його р. 1686 а потім р. 1717 польський князь Ян Яблоновський запоміг йому і затвердив за ним усі його землі, не вимагаючи, щоб монастир пристав до Унії.

Зерно „Гайдамаків“ розростало ся відповідно тому, як Шевченко знавшив ся з історичними фактами минулої України; хоч він і каже, що не читав про події р. 1768 нічого надрукованого, але додає: і крити-

кованого; от в отому слові і вся сила і вага, на яку не звернув уваги д. Чалий. Задумав писати своїх „Гайдамаків“ Шевченко коли не в 1838 так в 1839; бо, як відаємо з його „Записок“, він тоді вже, стоячи перед малюнками Брюлова, задумував ся про ілюстрації, про сліпого кобзаря до „своїх лютих гайдамаків“. Значить очевидна річ, що з „Werpnyhу“ Чайковського коли Тарас чим і покористовав ся, так хіба невеличкими подробицями, які і додав до готового вже образу цілої поеми.

До того-ж часу ревструю я написання Шевченком другої поеми „Черниця Маріяна“, бо посылаючи до Тарновського „Гайдамаків“, Тарас р. 1842 пише: „Будьте ласкаві не давайте їм [дівчатам, небогам Тарновського] читати і не показуйте їм мої „Гайдамаки“, бо там є багато такого, що аж самому сором. Нехай трошки підждуть; я їм пришлю „Черницю Маріану“, к великодню (1842) думаю надруковати. Се вже буде не „возмутительное“.

IX.

Річ зовсім натуральна, що ворожі рецензії на „Кобзаря“ і на „Гайдамаків“ не могли не вразити перенятливої душі і чуткого серця Шевченка; не натурально-б було, коли-б вони не образили його самолюбства. Натурально було йому зайняти ся бажанням довести рецензентам російським, що він спроможен писати і чужою мовою і що російською мовою може він орудувати добре, що він знає її, тямить, а не „орудує“. І от він береть ся за писання віршів і драм мовою російською. Ще р. 1841 послав він до Квітки російські вірші своєї роботи. То була пісня з драми „Невѣста“, що перше була трагедія „Никита Гайдай“. „Я її, писав Шевченко, перемайстрував на драму. Я ще одну драму майструю: називаєть ся вона „Слѣвая Красавица“. Не знаю, що з неї буде; бою ся, щоб не сказали Москалі: „mois vais suget“, бо вона, бачте з українського простого біту. Не знаємо, що се була за драма; не відомо, які то були драми написані Шевченком мовою російською, драма на 3 дії „Назар Стодоля“ і трагедія „Давило Рева“. Здаєть ся не буде помилки гадати, що „Стодоля“, та сама драма, що потім надруковано її по українськи. З того, що Шевченко написав мовою російською, надруковано за життя його тільки частину з драми „Никита Гайдай“ в „Малюку“ р. 1840, да пізнійше трохи поеми „Безталанний“ 1844 р., видану тоді-ж таки і окремо під назвою „Тризна“. Усе останнє, написане Шевченком не по українськи, а між ним і „Слѣвая“, надруковано вже після його смерті. „Слѣвую“ те-ж він хотів надруковати ще р. 1842, але потім схаменув ся. „Не хочеть ся її друковати, писав він 30. вересня р. 1842

до Кухаренка, та не маю вже над нею волі. Перенісав „Слѣбую“ таї плачу над нею. Який мене чорт снігкав і за який гріх, що я, оце, сповідаю ся кацанам черствим кацанським словом! Лихо, брате отамане! Їй Богу лихо! Се правда, що опріч Бога і чорта в душі нашій є щось таке страшне, що аж холод іде по серцю, як хоч трошки його розкриєш. Цур йому: мене тут і земляки і неземляки зовуть „дурнем“. Але-ж хіба я винен, що я уродив ся не кацаном, або не Французом! Що-ж нам робити, отамане-брате! прати проти рожня, чи законати ся за живо в землю? Дуже міні не хочеть ся друковати „Слѣбую“ та вже не маю волі“.

Ми відаємо вже за що „неземляки“ називали Шевченка „дурнем“ : за те, що він, як їм здавало ся, нишучи по українськи „уродоволь руській языкъ на хахлацкій ладъ“. А за що таким титулом величали його земляки, можна, здасть ся, вгадати без помилки.

Під кінець р. 1841 і з початком р. 1842 знаємість Шевченка особиста геть поширшала і він спізнав ся особисто між інчими земляками з прилучанами: Корбе, Марковичем Миколою, істориком, далі з Семеном Артемовським, з Щепкином, а найважійша річ з Яковом Кухаренком. Яків Герасимович Кухаренко був людина жвава, перенятлива, як і Шевченко; чорноморець з глибоким почуттем національним; чоловік з палким темпераментом; з щирим серцем козака, непопсованим цивілізацією фінеьского „галота“. У його були сьвіжі традиції козацтва і козацької волі і сьвіжа любов, міцна, чиста до України. Він бачив і тямив, яким „благомъ“ наділено Україну і тямив, що з тим „благомъ“ тяжко жити людям колісь вольним, жити у неволі під тими людьми, що ніколи волі не зазнали. Зимом на рік 1842 він приїздив до Петербурга. По дорозі в Москві він бачив ся з Бодяньським. А сей глибокий демократ [попович з Варви, лохвицького повіту], людина учена, сьвідомий Українець нагадував Костомарову тих наших далеких предків, що ніколи не страчували хоробрости і говорили; „Станьмо кріпко да не посрамім землі руської“. Скоро отсі два патріоти українські Кухаренко і Бодяньський побачили ся, то вже-ж не можна було їм не зняти бесіди про „Кобзаря“, про „Гайдамаків“ і про автора їх. І певне, що Бодяньський притьмом радив Кухаренкови спізнати ся особисто з Шевченком. Скоро Кухаренко прїїхав до столиці, він і познаємив ся з автором „Гайдамаків“ і зараз так сприятелів ся, що до віку були вони щирими друзями. Яків Герасимович не вельми довго пережив Тараса Григоровича: убито його у вересні р. 1862.

Отже такі освічені люди, як Гребінка і Бодяньський, довідавшись, що Шевченко пише і по російськи, не могли не зауважити на се. Вони тямил, який великий талант показав Шевченко в своїх творах україн-

ських; тямилі, що сей талант принесе найбільший урожай на ґрунті рідному. Тим то й бажали вони, щоб Шевченко з сього ґрунту не сходив. Інци знов Українці, Шевченкові знаємі, просто інстинктом чули, що Шевченкови не слід працювати не на своєму полі. Таким чином Українцям не можна було не з'ясувати Тарасови, що він вбираєть ся „в кожух не на його шитий“. Найбільший вплив в сьому разі, опріч Гребінки і Кухаренка, зробив на Кобзаря Бодянський, коли з початку р. 1843 Шевченко був в Москві і бачив ся з ним.

Не можна було Шевченкови не звернути уваги ще й на те, що інчі критики, як от Тихорський в „Маяку“, високо ставлять його талант. Та й ворожі йому критики „Сына Отеч.“, „От. Записокъ“, „Биб. для Чтения“ і інчих признають за ним велику кебету поетичну і нападають на його єдине за мову, та за те, що він „мужичий поет“. Остання атестація доводила, що критики російські тоді ще не доросли до розуміння великої ваги мужичого письменника, мужичого поета, да ще й по роду, й по серцю, й по думкам мужичої дитини.

З усього того й виходило очевидячки, що Шевченкови треба зовсім знехтовати ворогованне до його критиків російських і покинути писати чужою мовою. І от він починає коло сього міркувати. Ми читали вже каєтте його в листі до Кухаренка; а в листі до Тарновського він каже: „Нехай я буду собі і мужицкий поет, аби тільки поет, то міні нічого більш і не треба! Нехай собака лає, вітер рознесе“. Але-ж все ще якось вагаєть ся він, і в тому-ж самому листі до Тарновського додає: „Обіцянку пришлю вашим дівчатам к великодню, а може й ранійш, тільки не ту, що писав вам, а інчу, по московському скомпоновану, щоб не казали Москалі, що я їх языка не знаю.“

Обіцянка ся була ніщо інче як „Тризна“. Хоч після листу до Тарновського „Тризну“ надруковано геть більш як через рік, хоч присвяченне до „Безталанного“ датовано 11 днем листопада р. 1843 в Яготині, але-ж опріч отсієї „обіцянки“, скомпонованої по московському, я не відаю інчого якого Шевченкового твору, щоб можна було ліпше принасовати ся до обіцянки висловленої в листі до Тарновського.

Запевне можна сказати, що після „Безталанного“ і після іронічної рецензії на „Тризну“⁽¹⁾ і до останніх років заслання Шевченка, не komponував вже нічого по московському. „Тризна“ була останньою боротьбою його проти призначення. Він взяв ся єдине до творів українською мовою і невагом скомпонував нову поему „Гамалія“. В листі до Кухаренка Тарас хвалив ся, що „Гамалія“ друкуєть ся в Варшаві. Не відомо мені, чому поема не була там надрукована, надруковано її вже року 1844 в Петербурзі. І „Гамалія“ не здобув собі прихильности від

критиків російських. [Дивись 1844 „Москвитянинъ“ Нр. 3 і „Литературн. Газета“ Нр. 19.]

Отож кінець 1842 і перша половина р. 1843, бачимо, що Шевченко перебуває в ваганнію. Своє тодішнє становище він характеризував в листі до Тарновського так: „Я... чорт зна що! не то роблю що, не то гуляю, сновигаю по отьому чортовому болоту, та згадую нашу Україну. Ох, як би то можна було міні приїхати до солов'я“, [себ то з початку другої половини квітня] „весело-б було, та не знаю“.

Рік 1842 Шевченко чимало працює коло малярства. Він намалював за літо р. 1842 кілька картин з українського життя. Одну з них „вимагачив“ собі Скобелев комендант петербургської фортеци, а другу „Катерину“ придбав собі Григорій Тарновський; вона й досі є у музею Василя Тарновського. На сїй картині Тарас намалював Катерину „в той час, коли вона попрощала ся з своїм москаліком і вертаєть в село. У парні під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже і сумно дивить ся на Катерину. А вона, сердешна, тільки плаче, да підіймає передню червону запашину, бо вже, знаєте трошки тес... А Москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга. Собачка ще поганенька догана його, та ніби то гавкає на його. По тім боці могила, на могилі вітряк, а там вже степ тільки мрів.“

З початку р. 1843 Шевченко висловлює думку видавати „Живописну Україну“, се-б то малюнки [і текст при них] з природи і історії України. Невна річ, що думка про таке видання сплудила ся в голові Шевченка геть ранійш, і сплудили її перш за все малюнки Штериберга з української природи і картини історичні Брюлова.

Було в горі говорено, як радів Шевченко роздивлюючись малюнки пороблені Штерибергом на Україні і як любовав з тих малюнків Брюлов, говорячи, що в одному ескизі Штериберга він бачить у його Україну. Але-ж Штериберг бачив природу тільки лівобережжя, а Шевченко знав і природу правобережжя і тямив, що остання більш роскішна, більш мальовнича, ніж лівобережна. Річ зовсім натуральна, гадати, що в ту саме годину у Шевченка зародила ся думка, що було-б добре познаємити освічену Росію з роскішною природою України і з її етнографією. Зросту і розросту такої думки немигуче сирвали прохання видатніших людей України, щоб Шевченко намалював той, чи інчий образ історичний, на пр. Кухаренко прохав змалювати Головатого. От що він писав до Кухаренка про сей малюнок: „Стоїть Головатий сумний біля царського зимного двірця, позад його Нева, а за Невою кріпость, де конав Павло Полуботок“. Шевченко гадав, зробивши малюнок сей, відіслати його в Париж, щоб там його відлітографовали.

Більш за все зросту думки про видання „Живописної України“ повинна була сприяти картина Брюлова „Осада Пскова“. Картину сю Шевченко називає „твором божественним“. Коли він подивився на неї вперше — йому „дух стисло“; перед ним „стояла не картина, а жива облога Пскова“. Дивлячись на неї йому здавалося, „що він чує крики людей і ляск мечів об залізні шеломи ливонські, польські і литовські“.

Картина, що зробила такий вплив на перенятливу душу поета-художника, повинна була неминуче перенести його думкою на рідну Україну. І певна річ, він переносився туди і думав: Ба! скільки таких малюнків можна взяти з історії України! Перед очима його не можна було не воскреснути облозі Буши, руйнуванню Батурина Менжиковим, баталії Виговського з Ромодановським біля Копотону, або знов з часу Хмельницького битві біля Жовтої Води, біля Корсуня і т. інч.

Таку думку мою зміцняє і оповідання самого Шевченка, що коли він стояв і задумався перед чудовими творами Брюлова, він голубив в своєму серці сльнця-кобзаря до „Гайдамаків“; перед ними тоді „бавали тіни мучеників, бідолашних гетьманів наших“. Перед ним розстилався розкішний степ придніпрянський, засіяний могилами. Перед ним пишалася наша Україна, безталанна в усій своїй красі мелянхолічній і у його „не ставало сили відвести очі від рідної краси чарівної“. Дивлячись на малюнки Брюлова — поет-художник бачив свій рідний край, де

„Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить“.

Поетови ввижається стара Україна, де „весело жилося“; та Україна, що:

Пишалась вольними степами,
В садах кохалися цвіли
Невче лілїї дівчата;
Пишалася синами мати,
Синами вольними .

Поет згадував собі ті:

„Базари, де військо, як море червоне
Перед бунчуками бувало горить,
А ясновельможний — на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить“.

Поетови не можна було від отсього колишнього неперелітти думкою на сучасну Україну. Він перелітав і бачив, що там

„Лагану свитину з каліки здійсмають,
З шкурою здійсмають, бо нічим обуть
Панят недорослих“.

Він чув, що „могли з вітром в полі про волю говорять“, і бачив, що „над дітьми козацькими поганці панують“. Бачив, що Україна

„Бурином укрилась, цвілію зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогніла,
У душло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала“.

Зияючи, який великий вплив на людей роблять добрі малюнки, Шевченко більш а більш переймався бажанням показати людям на малюнках мертву вольну і живу-зневолену Україну. Думка нарешті доєднала Шевченка везе її на Україну, щоб поділити ся нею і порадити ся з тямущими земляками.

X.

Бажання видавати малюнки історичної і живої України неминуче повинно викликати і викликало у Шевченка бажання і навіть потребу побачити власними очима історичні останки України і зробити з них малюнки власними руками. Тай бачив він живу Україну давно, бачив її геть не на всему обширі, а на невеличкому просторонниці свого рідного кутка і дивив ся тоді інчим поглядом, поглядом людини майже темної, поглядом крешака неосвіченого. До такого бажання художника-патріота натурально єднало ся і друге, ще може глибше бажання чоловіка — подивити ся на рідне село, на батьківську стріху, обняти, пригорнути до свого лона вольного серце дорогої сестри-крешачки і любих йому рідних братів, Микиту і Йосипа, безталанних крешаків. Певна річ що Тараса не могла не тягти на Україну непобідима, властива людям, найпаче Українцям, сила бажання подивити ся на ті стежки і шляхи, „де ходив він малими погами“, на той „тихий, журливий обсаджений вербами та калиною ручай“, де він купав ся, на двір батьківський, на девалу, на могилу і на все те інше, де так хмуро минав його вік дитинний. Подорож на Україну задумав Тарас, певне, ще року 1842, бо в січні р. 1843 він з Пегебурга писав до Грицька Тарновського: „Сновгаю я по отсьому чортовому болоту та згадую нашу Україну. Ох коли-б то міні можна було приїхати до соловя,¹⁾ весело-б було, та не знаю. Сніткали мене прокляті кацани так, що не знаю як і випручать ся. Та вже-ж, як не будь вирву ся хоч після Великодня і прямишенько до вас, а потім вже дальше“.²⁾

¹⁾ Соловії в Україні починають співати під кінець квітня

²⁾ „Основа“, 1862, май.

Нема у мене жадної звістки, що б запевне можна було визначити, коли не день, так хоч місяць виїзду Шевченка з Петербурга і приїзду в Качанівку до Тарновського; певне тільки те, що в кінці червня, як каже Чужбинський, Шевченко був вже в Пирятинському повіті у селі Мосівці на балю у Вільхівської, куди привіз його Гребінка. Могло бути що й з Петербурга він поїхав укуші з Гребінкою просто до його в Убіжище [хутір в Пирятинському повіті, недалеко від Мосівки]. В такому разі треба думати, що вони виїхали з Петербурга, де Гребінка учительював, з початку червня, коли скінчилися вже шкільні роботи. Але певніш, мені здається, що Шевченко приїхав спершу в Качанівку, а вже з відтілю, їдучи в Яготин до князя Репіна, завернув до Гребінки а з ним і в Мосівку. В усякому разі річ певна, що в літку р. 1843 він спізнався з родиною князя Репіна. Ся знаємість в житю Шевченка мала велику вагу і я мушу довше спитати ся на сьому пунктї.

Князь Микола Репін був в 30-их роках українським генерал-губернатором і належав, як і Грицько Тарновський, до тих українських панів, що вмїли єднати свій аристократизм з новим прямованнем і з властивим Україні демократизмом. Людина високо освічена, гуманна, справедлива і, яко генерал-губернатор, доволї популярна в народї, князь Репін понав в неласку у царя Миколи і мусїв доживати свого віку в своїх добрах в містечку Яготинї, Пирятинського повіту. Д. Чалий розповідає, що Репін, знаючи про художественний хист Шевченка і довідавшись, що Шевченко приїхав на Україну, покликав його в Яготин намалювати список з його патрета.¹⁾ Невідомо з якого ключа д. Чалий взяв отсю звістку. Професор Стороженко доводить, що вона непевна і з уст дощки Репіна, княжни Варвари, що була щирим другом нашого Кобзаря, зовсім інакше переказав про першу знаємість Шевченка з родиною Репіних. Грицько Тарновський прохав Шевченка намалювати йому патрет з князя Репіна. Загальний знаємий Тарновського і Репіна дідич О. В. Кашіст в літку р. 1843 поїхав з Шевченком в Яготин. З першого разу Шевченко зробив на Репіних вражїня вельми симпатичне. Він поводив ся скромно, просто і з великою самоповагою. Не було в йому бажання виставляти ся з своїм поетичним призначенем, ні бажання підлабузювати ся під тон загальний. Першими днями він трохи варовав ся; але-ж щирість і привітність, що пановали в домі Репіних, небавом обгорнули його і розвіяли його здержливість. Чуючи серцем, що округи його люди добрі, що вони симпатизують йому, Тарас підбадьорив ся, зняв живу бесїду і почав співати українські пісні. Відомо, що спів його робив на слухачів вплив глибокий. Княжна Репіна,

¹⁾ Чалий, стор. 41.

спомінаючи Шевченкові пісні, казала, що задушевність їх дивовала. М'який Тарасів голос, баритон з високими нотами тенороновими, дунав журбою і мимо волі надавав глибоко в душу. Ласкава привітність родини Ренііних, що єднала в собі аристократизм породи з аристократизмом духовим, з високостю ідей і почуття, чарівливо вплинула на Тараса і він згодився лишити ся погостювати у Яготині у Ренііних. Тоді то він сирпятився з прекрасною, розумною княжною Варварою, котра, нехтуючи людськими забобонами, сміливо простягла руку через ту безодню соціяльну, що лежала між нею і Шевченком. Родина Ренііних, найначе Варвара Миколаївна, що стала потім близьким другом, сестрою і сумлінем поети, уміла ціновати в Шевченку чоловіка внутрішнього і не вагала ся признати рівнею собі колишнього крєпака.¹⁾ Мабуть в перший приїзд в Яготин Шевченко не вельми довго був у Ренііних, бо того-ж року він був „і в Межигорського Спаса і на Хортиці і скрізь був і все плакав, бачучи, як сльондровала нашу Україну катової віри пїмота з Москалями; бодяї вони переказили ся“.²⁾ Певна річ, що подорож на Хортицю, вид порогів і степів викликали у його відоме постанїє до Основяненка. Треба думати, що до Яготина кілька разів за те літо навідував ся Тарас, виїздив, куди йому подобало ся, і знов вертав ся до Ренііних, яко бажаний гість.

Червня 29. того-ж 1843 р. бачимо Шевченка у селі Мосївці на балу у дідички Тетяни Вільхівської. У Мосївку до Вільхівської, розповідає Чужбинський,³⁾ зїздили ся на балі пани з Полтавщини, з Чернигівщини і з Київщини; інші приїздили на кількох екіпажах, з цілим поїздом слуг; жили по кілька день, їли, пили, гуляли, танцювали, грали в карти і „розїздили ся до 15-ого січня“ — день іменини Вільхівської. Р. 1843, як каже Чужбинський, Вільхівській було вже 80 літ; майже слїна вже була вона, а проте загарливо любила гру в карти. Сама вже не спроможна була грати, а проте цілі ночі присиджувала біля тих, що грали. Вона тоді вже й на память вельми підунала; більшоєсти своїх гостей, — а їх зїздило ся чоловіка 200, — вона й зовсім не знала. Балї Вільхівської були для України ніби той Версаль. Величезна саля на два свїти, старосьвіцька мебель, зеркала і занавїєки XVII. віку, квітки, тиск панства, прибраного в розкішну послїдньої моди одєжу, все отсе було незвичайно інтересним. В отьому Версалї, додаю я від себе, був властиво кажучи, вертеп панської деморалїзації. Тут пани тїльки проїдали і пропивали піт і працю своїх крєпаків, але й не гидовали обї-

1) „Кієвская Старина“, 1888, кн. X.

2) Лист до Кухаренка.

3) „Воспоминанія о Шевчевкѣ“, Петербург, 1861.

грувати в карти стару, сліпу, бездітну Вільхівську, і коли у неї нічим було платити, брали з неї векслі. Коли Вільхівська померла, в Прилуцькому повітовому суді, вже за моєї пам'яті р. 1855—6 провадився величезний процес про довгі небіжки. Такі пани, як Василь Петрович Тарновський, граф де Бальмен, Селецький і інч. подали в суд векслі Вільхівської на кілька десятків тисячів „позичених“ у них сліпою 80-літньою бабусею! Здається Мосівку і всі інші добра Вільхівської продано на ліцитації, що-б заплатити оті „вер альські позики“...

До Вільхівської привіз Шевченка Гребінка, сам пирятинець і не геть далекий сусіда Мосівський. Гості Вільхівської сподівалися, що 29-ого червня приїде і Гребінка, а його знали вже яко письменника. І от після снідання прибув Гребінка і з ним незнаемий вікому мужчина, середнього зросту, коренастий; з першого погляду твар його здавалася звичайною, але очі світилися таким розумним і виразним світлом, що я, каже Чужбинський, мимо волі звернув на його увагу. Гребінка був знаємий з Чужбинським, вони вчилися разом у Ніжині і вкуші тоді квартирували. Привитавшись з Чужбинським, Гребінка взяв його за плечі, піхнув до свого товариша і познаємив їх.¹⁾ Той приїзжий був Шевченко.

Року 1843 Шевченка знали вже українські пани з його „Кобзаря“. Звістка про приїзд Шевченка в один мент оббігла усіх гостей Вільхівської. В салі усі гості, навіть чепуристі пані, що інакше як не по французькому не балакали, так і вони були зацікавлені. Біля дверей у салі цілим тиском дожидали гості Вільхівської нашого поета, щоб повитати. Знати було, що його зрушило, зхвилювало таке блискуче повитання. Своїм звичаєм Шевченка представили господарні дому. Цілий день загальна увага гостей була звернена на поета. Шевченко небавом став з усіма як своя людина і був наче дома. Чимало вродлевенького жіноцтва читало йому з голови його власні твори.²⁾ Така то велика, така міцна сила рідного слова! Воно, наче горячим духом огню ростоплює немов віск той навіть заскориніле серце; чистим мителем обмиває на душі бруд антинаціональний і попований організм духовий лагодить і гоїть, а на духові і моральні виразки впливає незримою цівкою цілющого бальзаму животворного! О, велика-перевелика вага і міць рідного слова!

Після вечери, читаємо далі у Чужбинського, одно веселе товариство мужичи взяло Шевченка до себе в світлиці, принесли сюди доволі напоїв і тут справляли гучні привітання Тарасові. Тарас признався Чужбинському, що не сподівався на такий привіт від панів. Що-ж то за товариство було? З кого воно складалося? Се було „общество мочемор-

¹⁾ ibidem.

²⁾ ibidem.

дія"; на чолі його стояв дідич пирятинського повіту Віктор Закревський. В лексиконі товариства не було слова: „пити“. Замість того уживали вираз „мочити морду“. Товариші називалися „мочемордами“ і титулювалися відповідно „заслугам“, се-б то відповідно тому, хто скільки випивав: чим більш хто з товаришів спроможен був випити тим вище був і титул його; починаючи, з мочемордія, високомордія і доходючи до „високопьянїйшества“. За щире усердє були й нагороди, пїби то ордени; „сиволдай в петлицю, бокал на шию і велика пляшка через плече“. Були і дві призначені, щоб справляти сьвято на честь Бахуса. От як скликали „мочеморд“ на сьвяткованнє: Бас ревів: „ром! пуни!! ром! пуни!!“ тенори гукали: „поливво, глинтвейн!“, а дишканти сьпівали: „біла, красна, сладка водка!“ Зійшовшиєсь, великий маїстер держав промову, яка личила, а по промові справляли „мочемордіє“, се-б то випивачку. Хоча мочеморди жадним напоєм не бредили, одначе суцїй мочеморда не повинен був уживати простої горїлки; пити треба було „настоянку“. Як що-ж не трапляло ся настоянки справжньої, треба було вкинути в чарку з горїлкою чи в пляшку, хоча яку-будь монету, на пр. хот сороківку (10 копїйок) і виходила „настоянка“. Голова товариства Закревський носив титул „високопьянїйшества“ і мав ордер „велику пляшку через плече“. Закревський служив колезь в гузарах, був людина розумна і благородна; з крепаками поводив ся незвичайно сумирно. Чужбинський додає, що товариство „мочеморд“ складало ся взагалї з людий розумних, гуманних і благородних. Се були люди, котрі в тодїшній сферї не знаходили собі роботи, і єдиною „уєладою“ ввзжали похмїллє, становлячи собі девїзою: „in vino veritas“.¹⁾

Звієтно, з нашого погляду не великого треба було розуму, гуманности і благородства на те, щоб пропивати пїт і тяжку працю крепаків але-ж не можна і осуджувати строго мочемордїв: раз, що то був час, коли пригнїченїє життя і духу за царя Миколи були доведені до високого ступня і коли дїйсне приватній ініціативї в сферї життя громадського не можна було, як кажуть, і носа показати. Се буй той час, коли безпечно тїльки й можна було справляти „мочемордіє“ да сьпівати під ту „катеринку“, що грала тїльки „три роднїя пїєсни“.

„Мочемордіє“ було консеквентним продуктом тієї „вєросїйської“ культури, що йшла „з верху в низ“, з столицї на села.

Хоча ще з часів Володимира Сьвятого „веселїє Руси єсть пити“, одначе згадїймо, що першим організатором гранциозного типїчно „самобытнаго“ мочемордія був цар Петро Великий. Органїзацію „вєснїяпїйшого собора“ Сємєвєський, не вгадаю чи для цензури тїльки, чи щиро,

¹⁾ ibid, стор. 8—9.

вважає продуктом „Петроваго юмора“. Може!... Одначе „юмор“ той був міцний, коренистий. „З молоду і до кінця свого віку Петро Великий раз-нараз працював над поліпшенням статутів „Всеппяньїшаго Собора“. ¹⁾

Далі згадаймо, що через увесь XVIII. вік червоною ниткою переходить по історії Росії простованье російських реформаторів і політиків великих і малих до асиміляції України, до повного, хоча й проквільного скасування на Україні автономії і до повного роз'єднання маси українського народу, з українською старшиною і духовенством, тими двома шарами, що щоб не казали про їх, а були таки вони українською інтелігенцією. Закріпостивши український народ, зробивши старшину українську „благороднымъ російскимъ дворянствомъ“, давши їй право продавати людей „на равнѣ со всякою недвижимою собственностью“, скасовавши виборне духовенство і принцип вибору, реформатори, найпаче „вѣщическая благодѣтельница Украины“ Катерина II., геть чисто роз'єднали на Україні інтелігенцію з народом і виконали між ними страшенну безодню і по один бік безодні стояли люди, по другій пани; мостом між ними було тільки самовластє панів, поліції і т. ин. орг'анів, та повне безправє народа. Болячку роз'єднання і недовіря людей до панів що дня роз'ятрувало „двуязычїе“. Колишні народні школи були скасовані. Нових майже не заводили, а коли й заводили, так з чужою мовою і школи ті простовали плодити народніх п'явок-писарів. Україну повила темнота! Навіть висні школи, як от ліцеї у Ніжині, по закону р. 1840, після поганих доносів Михайла Білевича²⁾ [Русин з Вистриці], а потім і інших повернули на школу бюрократизму, де студенти пильновали стежити майже тільки „Сводь законувъ Россійской имперіи“. Така реформа посприяла між інчим не тільки темноті, а й тому, що і серед студентів ліцея, дїтий переважно української лївобережної шляхти, завело ся „мочемордіє“.

І дїйшло воно до того, що одночасно з пирятинськими „мочемордами“ і ніжинські студенти

... Шкода Івангь,
Министръль и баянгь,
Нашгь Кописскій, Шрамченко, Макаровъ
Напивались со мной³⁾
До того, что порой
Принимали людей за омаровъ“.

¹⁾ „Слово“ і „Дѣло“, стор. 286 і далі.

²⁾ „Гимназія Высшихъ Наукъ и Лицей князя Безбородько“. Петербург, 1881, стор. 57 - 117.

³⁾ З Н. Гербелем, годованцем того-ж ліцея, перекладчиком Шекспіра, Гете, Шевченка, Байрона і инч. [Дивись його „Введение къ поэмамъ“; *ibid.*, стор. XCIX].

Таким чином і пирятинські „мочеморди“ були тільки „дітьми свого часу“. Не можна не жалкувати їх, але не поправді було-б осуджувати і ганьбити. Дак ото в сьвітлицю до голови мочемордів, Закревського, покликали і Шевченка. „Зібрало ся туди кілька чоловіка сущих мочеморд і ради знаємости з Шевченком гуляли до самого сьвіту“. В Мосівці Шевченко перебув два дні. Потім приїздив в село Ісківці, лубенського повіту, до Чужбинського і в гурті з ним їздив і до иньчих знаємих. На жаль Чужбинський не назвав в своїх споминках нікого з тих „иньчих“ знаємих, а через те на віки пропав слід, у кого тоді ще бував Шевченко.

З споминок Чужбинського знати, що пани радо витали Шевченка і один перед другим кликали його до себе. „В Лубнах один пан покликав нас, — розповідає Чужбинський, не йменуючи того пана, — обідати. Ми прийшли доволі ще рано. В прихожій на лавці дримав слуга. Господар визирнувши з дверей і помітивши, що слуга спить, розбудив його по своєму власною рукою. Тарас почервонїв, надяг шапку і пішов геть собі. Скільки не прохали його, він не схотїв вернути ся. За те-ж пан той, людина темна, і пімстив ся потім і немало горя заподїяв нашому поетови“.¹⁾

Їздячи тоді з Шевченком, Чужбинський спостеріг, що Тарас, хоча і здавав ся людиною отвертою, але не любив висловлювати ся. Раз якось в осени, пючи чай на селі у Чужбинського, Тарас почав розказувати йому своє минуле життє, розказував до сьвіту і „тоді тільки, каже автор споминок, я вповні зрозумїв Шевченка“.

Ледві чи було воно так справді, як розповідає Чужбинський! Коли-б Шевченко розповїв йому своє минуле життє, так чом-же Чужбинський не розповїв того в своїх споминках? Кожному геть інтереснійше-б було довідати ся від Чужбинського про життє Тараса в кріпацтві у Енгельгардта і у Ширяєва, ніж про те, як автор споминок і Шевченко пили у ночі чай! Що Афанасєв-Чужбинський вельми любив чай, і що чай, властиво самовар, надавав йому натхнення поетичного, про се розповїв нам і сам Шевченко в своєму журналі. Там він пише: „Самовар своїм сичаннем підбиває до діяльности. Самому на собі не доводило ся міні вазнати впливу самовара, а запевнив ся я в сьому чарівному впливі на других. Во дні они був у мене приятель Афанасєв-Чужбинський. Р. 1846 доля звела нас в „Царгороді“ [готель у Чернигові]. Доля затигла мене в Чернигів в справах моєї служби²⁾, а його як він сам казав, поривання

¹⁾ „Воспоминая“, стор. 11.

²⁾ „Записки“, стор. 42—43.

³⁾ Шевченко служив тоді в Археографічній Комісії у Києві. Про се буде далі.

серця. Я знав його за невпинного і невиводного віршотворця, але я не відав, яка потайна підойма надає руху тому невтомному натхненню його. Отсією підоймою був йому самовар. Спершу я тямив: чому мій товариш не робить так, як я, що коли забажаю чаю, так кажу подати собі з буфету, а він ні; він каже подати собі самовара. А потім вже бачу, що він загадує подати собі не самовар, а натхнення. Спершу я дивом дивовав: з відкіль у його, з якого жерела випливають отакі довженні вірші, а потім бачу: еге, скринька відмикаєть ся дуже просто... Вкупі з ним і ми прожили великий піст. Не було в Чернигові панночки або молодиці, навіть старої баби, щоб він не написав їй в альбом віршів; та не на чотири рядки (він дрібницею нехтував) а величезну іділлю, а коли у якої чарівниці бракувало альбому, так він тоді на шістьох чи й більш аркушах, просто підносив найсентиментальніше посланіє.¹⁾ „От через що я й певен, що Чужбинський помилив ся, думаючи, що він спізнав Тараса внутрішнього, спізнав його душу, і сприятелів ся з Шевченком. Знаючи, якої Шевченко був думки про Чужбинського, яко про чоловіка і про його кетбету поетичну, ледві чи можна няти віри і тому, щоб Шевченко радив ся з ним про свої твори, хоч на приклад і про „Тризну“. Яко поета Шевченко уважав Чужбинського другим Третьяковським, а що до приятельства так от його слова: „Пошли Господи усім людям такого друга, як Лазаревський, але знівечи оту метлицю, що поросла на ниві благороднійшого чуття і викорени таких друзяків як Афанасєв, Борквіц і Апрельєв“.²⁾ Коли такої думки про Чужбинського Тарас тримав ся р. 1857, так не трудно гадати, що 14 літ назад, коли вражінне від Чужбинського було зовсім сьвіже, вона не була ліпшою, а певнійш, що була гіршою.

XI.

Хоча і не доводило ся мені зустрічати звістку про те, щоб того року Шевченко провідав рідну свою Кирилівку, братів і сестер, але се й без того можна сказати. Щира прихильність його до їх, сумованне про їх тяжку долю крєпацьку визначаєть ся на всему його віку і ні на одну хвилину не можна бути нелевним, щоб Тарас, перебуваючи на Лівобережжю, не навідав ся до батьківської хати. Через те я й гадаю, що осінь р. 1843 до листопада — він перебував переважно в рідних селах; а з початку листопада бачимо його знов у Яютині: тут 11 листопада датує він присьвяченне княжні Варварі Ренніній поеми „Безталанний“. Д. Чалий додає, що Ренніна оповідала, що присьвяченне Шев-

¹⁾ „Записки“, стор. 43.

²⁾ *ibidem*.

ченко написав пізнійш, експромтом, на шматочку паперу, а приводом до того було ось що. У Реніних було чимало гостей, йшла весела розмова, а далі коли зразу усі якось замовкли: княжна і промовила: „Тихий янгол пролетів“. Приєввяченем Тарас бажав би то висловити, що він тоді тільки почав п'яти віри, що янголи перебувають і на землі, коли зустрівся з Реніною. Далі у Чалого є звістка, що поет наш написав „Тризну“ спеціально для Реніної, через те, що вона не гаразд розуміла мову українську. Жадних доводів на се нема, а тим часом є факти, що примушують мене неважати певною звістку д. Чалого. З листу Шевченка до Бодяньського, писаного 13 марта 1844 р. відаємо, що „вже три тиждні „Тризна“ і „Гамалія“ лежать у його, щоб переслати їх до Бодяньського. Очевидна річ, що згуртовавши час потрібний у нас в Росії на цензурний дозвіл; на друкування, брошурованне книжки і на новий дозвіл випустити її з друкарні, запевнимось, що „Тризну“ писав Тарас не тільки р. 1843, але ще й до знаємости своєї з Реніною, а може ще й під кінець р. 1842. З Яготина і з України Шевченко вертає до столиці під кінець року 1843. Не трудно буде вгадати, з якими думками Тарас покидав Україну. На весні він рвався швидче покинути те „болото“ — де „мов журавлі, муштrowались москалі, нагодовані, обути і кайданами окуті“. Він рвався до колишнього „раю“. Приязно витали його скрізь в сьому „раю“; а про те і в Качанівці у Тарновського, і в Моєївці у Вільхівської і в Яготині у Реніної, і скрізь по Україні він бачив „пекло“; да таке ще пекло, що „українським полупанкам можна здивовати Данта старого“. Тарас бачив, що скрізь по тому колишньому „раю“ мовчать люди „забиті в кайдани“; бачив, що „розпинають вдову за подушце“, а „сина єдину дитину, кують і в військо віддають“. Бачив скрізь по Україні, що „під тиним опухла дитина голодная мре, а мати шпеницю на панщині жве“.

Таким чином Шевченко, яко людина перенятлива, з чутким серцем; яко певний і глибокий патріот-горожанин рідної України, повинен був вивезти з своєї подорожі більше журби і сумовання, ніж радощів і надії на швидке поліпшення. Побут народу труїв його трутою скорботи. Крипацтво серпом різало йому серце. Хоча він перебував і між панями, хоча де з ким з них ніби то і сприятелівся, а про те всі оті балі, бенкети, гулянки, наповали його думку гіркою трутою! Так щиро, так глибоко любити народ, як його Шевченко любив, і дивитися як той народ мордують — о, се велика мука для душі благородної. Се та трута, що не тільки серце проймає до самого дна, а увесь організм чоловіка труїть, робить йому світ немилім. Згадуючи про свою подорож 1843 р. Тарас писав до Кухаренка: „Був я торік на Україні; був у Межигорського Спаса, і на Хортиці і скрізь був і все плакав. Сплюн-

дровали нашу Україну, катової віри, німота з Москалями, щоб вони перекавили ся“.

І не було на Україні куточка, де-б можна було сховати ся Тарасови так, щоб бути з людьми і не бачити того „блага“, щб огнем пекло його душу. От де, на мою думку, причина тому, що Шевченко приятелював з „мочемордами“. Втікти йому — було нікуди; треба було болящу душу і побите серце патріота чимсь хоч на часину розважити. Треба було розваги, хоч п'яної, та розваги. В товаристві, кажуть, і вмирати лекше. Шевченкови треба було, се була не тільки психічна, а навіть і фізична потреба, горілкою хоч залити хоч на якийсь час той огонь, щб палив душу і серце вольнолюбного Українця. Я цілком розумію ті незримі Шевченковим біографам спонукання, щб примушували його товаришувати з „мочемордами“. Він добре тямив усю гидоту „мочемордія“; але розумів і те, що корень бідування України лежить не єдине в самих тільки панах, а в загально національній і соціяльно-моральній темноті і панів і людий. Не можна йому було не тямити, що і Тарновські, і Капністи і навіть Репніни теж „раби з кокардами на лобі“, раби з батьків, що вони отруєні чужоземним бюрократизмом і полудою галунів. Він розумів, що огидливе „мочемордіє“ є ніби щось похуже на протест проти режиму, щб бував скрізь по Росії і несамовито приголомшував найменші ознаки волі людського духу... „Мочемордіє“ наче ті деякі трути в медицині, напр. кокаїна, морфії, хоч і лишає в організмі недобрий слід, а таки хоч на якусь годиночку заспокоює, утихомирує біль.

От чому „мочемордіє“ Шевченкове мене зовсім не дивує; а дивують мене ті біографи його, щб гукають: „Що могло бути спільного між автором „Катерини“ і „Гайдамаків“ — а мочемордою Закревським! Як можна було Шевченкові душі одночасно єднати в собі високі ідеали поезії і паскудність товариства того, що оточало його, як от Сьвічка і иньчі...“

Про яке будь єднання ідеалів поезії з „мочемордієм“ — ледві чи можна серйозно промовити хоч одно слово. Як само не треба говорити й про те, що усім відома річ, як часто-густо величезні таланти, навіть генії без гріха! Шевченко бачив і тямив, що хоч як не високо на сходах моральних стоять „мочеморди“, одначе геть більша сила „сухомордів“ стоїть на тих сходах геть низше за них. Певна річ, що не раз, може й не два, огортала його думка: чи не лїпше буде йому розцурати ся з усіма і „сухо“ і „мочемордами“; але-ж де-б він сховав ся від них; коли без них не було кутка по всій „неісходимій“ Росії! Та чи не лїпше буде, чи не користнійш буде, може думав він, не цурати ся їх взагалі усіх, а спробувати хоч де в кого з них роздмухати іскру почуття волі, національного демократизму і гуманности? І ба-

чимо, що Шевченко під осінь р. 1843 провідує тільки декого з „мочемордів“ і панів взагалі. Причиною того стало ся не брак привітливости і уваги до Кобзаря; ні, не яка будь підлючність панська відтручала його від панів, сьвідчить нам Чужбинський,¹⁾ а скорботне право крпацьке, що в тій, чи в иньчій формі лиходійній нагадувало про себе Шевченкови, воно навівало на благородну душу йому тьмяну хмару найжурливішого сумовання. Одначе не з усіма панами він розцурав ся; з тими, що здавали ся йому ліпшими, він тримав ся, і через рік, спізнавши їх ще ліпше, обізвав ся до них з посланієм, благаючи:

„Обніміте, брати мої,
Найменшого брата...
Благословіть дітей своїх
Твердим руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами“.

От з якими вражіннями вернув ся Шевченко до Петербурга, до свого товариства, до любові йому академії.

Бачимо ми, що він заходжуєт ся тут, укупі з иньчими земляками спорудити українські спектаклі аматорів. Український репертуар тоді був занадто убогий; чи було й з півдесятка пес, певне через те, тієї зими спектаклі й не були споруджені. А може піклувати ся коло їх у Шевченка й часу браковало: раз — що йому треба було працювати біля малюнків на „Живописну Україну“; а вдруге, ще важнійш: треба було скінчити академію, придбати собі звання „свободнаго художника“. Він сподівав ся поїхати за границю, повчити ся ще там малярству.

Один з біографів Шевченка каже, що хоча у Тараса і була кета художницька, а проте „на ниві малярства трудно було сподівати ся від його великих успіхів“. Одначе факти і люди більш за біографа компетентні в малярстві кажуть нам що иньчого. Правда, як було вже говорено вгорі, всемогуща сила при звання, мимо волі Тараса, тягла його більш до пера, ніж до пензля, одначе-ж бачили ми вже й те, що й пензлем він працював з великим успіхом. Знаємо, що 29 квітня р. 1839 академія дала йому в нагороду срібний медаль; а в вересні 1840 р. він знов бере медаль за першу спробу малювати олійними красками. Варто уваги, що малюнок сей був „Хлопець-старченя дає собаці шматок хліба“. Малюнок сей показує нам не тільки реальний напрямок Шевченка в штуці, але й ті симпатії, що носило серце його до злидарів; показує ту гуманність і любов до вбогого брата, з якими він ніколи не розлучав ся, перекаланавши увесь свій вік. За рік Шевченко знов

¹⁾ „Воспоминанія“, стор. 11.

бере нагороду за успіхи в живописи історичній і патретній. Успіхи його були, як знати з академічної постанови, „доведені роботами його, поданими в академію“.

Не відомо чиїм коштом сподівався Шевченко поїхати за границю? Коли не коштом академії, то знов не відомо, чому академія не післала його? Хіба спинити ся біля тієї думки, на яку наводить мене децю в „Художника“. Може бути, що він не справив заданого академією програму. Може бути, що сього не дало йому справити призначення до поезії і почуття патріотичної потреби будити приспану Україну: віддаючись, мимо волі своєї, більш поезії і Україні ніж малярству, Тарас не мав вже ні часу ні охоти пошляхувати біля програму. Він не властен був спинити поривання почуття поетичного і патріотичного. Тай марне-б він мордовав сам себе силкуванням на перше місце поставити малярські роботи. Поривання поета і суще-свідомого патріота так само не можна спинити, як не спиниш вітра в степену, або течії Дніпра. Нема їм спину; шлях їм скрізь битий.

Не можна не згодити ся з думкою, висловленою художником Микешиним про художницьку кебету Шевченка. Не можна й на хвилину бути непевним в тому, що коли-б доля, як каже Микешин, не погдумила ся з Шевченка, коли-б його не постигла нечувана в світі кара, жорстка, людська, з його вийшов би художник знаменитий. Скарб, що природа наділила Шевченкови, пограбовано у його 28. мая р. 1847 заборону малювати, і проковтнула той скарб великий тяжка неволя в казармі смердячій.

Опірч праці обовязкової зимою кінця р. 1843 і початку р. 1844 Шевченко працював над малюнками задля „Живописної України“ і виготовив три естампи: „Печерська криниця у Києві“; — „Судня в селі рада“ і „Дари Богданови і Українському народові“.

В першій половині лютого р. 1844 Тарас рушив в Москву; запевне не відаємо, чого він туди їздив: можемо тільки гадати на двох: або він їздив порадитись з Бодянським про видання „Жив. України“, або може подорожував на Україну. Останнє можна б було виводити з того, що оповідання його „Наймичка“ писане мовою російською датовано „25 лютого р. 1844. Переяслав“. Але-ж знаючи, що Шевченко 19. лютого був в Москві, не можна думати, щоб він за шість чи за п'ять день достав ся з Москви до Переяслава і встиг ще написати оповідання, що займає трохи не п'ять друкованих аркушів! З Москви до Переяслава трохи не тисяча верств. Се така дорога, що й під суху годину поштовими кінсьми треба їхати тиждень; а під кінець лютого по Україні, починаючи з Харкова, бездорожжя таке, що ні возом, ні саньми — річ звичайна. Залізниць тоді ще не було. Тим то дата під „Наймичкою“ здасть ся міні

непевною, навіть і тоді, коли-б на оригіналі стояла вона власною рукою Шевченка. Не знати з якої речі один критик¹⁾ каже, що „Наймичка“ та дала Шевченкови матеріял написати з тією-ж назвою по українськи поему. Я певен, що і се помилка і гадаю навпаки, що „Наймичку“ мовою російською Шевченко написав геть пізнійш після української поеми і написав її в неволі на заслання, може р. 1855, або 1856 і датував р. 1844 Переяславом, тільки відповідно умовам свого життя в казармі як кажуть „про всяк злучай“.

Перебуваючи в Москві Шевченко написав там один з ліпших віршів „Чигирин“. Чудний злучай! В тому вірші, датуваному 19 лютого, з душі поета вилили ся гіркі сльози за зневолений народ; в той день серце поета „плакало, просило съвятої правди на землі“. Поет віщує, що його слово тихе „викує до старого плуга новий леміш і чересло; виоре переліг, а на перелозі“.

Я посию мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може зійдуть і виростуть
Ножи обоюдні,
Роспанахають погане
Гниле серце трудне...“

День в день через сімнадцять років справдили ся потроху про-рочі слова Кобзаря: для маси українського народу блиснуло коли не повне сонце волі і правди, так принаймні хоч один промінь його, що розбив кайдани кріпацтва і освітив стежку, що повинна вести до тієї „оновленої землі“, де

„Врага не буде супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі“.

Вернувшись з Москви до Петербурга Тарас небавом (13 березня) піше до Бодяньського: „Я її [Україну] намалюю в трох книгах: в першій будуть види чи то по красі своїй, чи по історії прикмітні; в другій — теперішній людський біт, а в третій — історію. Три естампи вже готові: Печерська київська криниця, Судня рада в селі і Дари Богданови і Українському народови. У тім місяці пришлю в Москву з білетами на подписку. В год виходити ме 10 картин. На види і на людський біт тепер сам писати му, або Куліша просити му, а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, виши-

¹⁾ В. Е. 1888, кн. 3, стор. 264.

сати три листочки на рік, тільки по нашому, щоб тямилі безглузді кацапи... Текст думаю випускати раз на рік, а картини тричі"...¹⁾

Тойже лист показує нам, що Тарас пильновав тоді і над роботами в академії: „Не здивуйте, каже він, що так мало пишу: да-лебіг — ніколи; іду в академії малювати“. Теж саме пильнування його коло малярства бачимо і з листу до його від княжни Репніної, писаного 17 мая р. 1844. „Душею раділа я, — пише вона, — читаючи, що ви з успіхом працюєте коло живописи. Сподіваюся, що й перо ваше не лежить бездіяльно. Було-б се страшеним злочинством. Вашим же слівцем я висловлю вам мою добру раду: „Не погашай твое свѣ-тило“.²⁾

Тут до речі не можна не висловити великого жалю, що досі не оголошено упорядкованих хронологічно листів до Шевченка від знаємих і приятелів його. Скільки-б свѣту дали вони на невизначені виразно дні і вчинки в Тарасовому життю і, певна річ, там, де тепер у нас самі лишень гадки, тоді-б були певні факти. Знаючи, що листи до Шевченка передані одному з його біографів, я вдавав ся до його просячи дозволити міні переглянути їх. Але-ж міні в сьому разі не поталанило. А на мою думку уся Шевченкова переписка єсть добро громадське і ніхто не має права держати її у себе в шухлядці, а повинен, або оголосити її, або передати до якого публичного музею.

З другого листу Репніної, писаного до Шевченка 9. червня, можна-б гадати, що він на весні того року наче-б то навідував ся до Закревських [в Пирятинському повіті]; але-ж з дати під віршами „Сон“ знати, що 8. червня він перебував в Петербурзі; тай неможливо гадати, щоб він навідавшись до Закревських, не вавідав ся до Репніних!

Ще й 29 червня він був в Петербурзі і звідтіль знов турбовав Бодянского: „Чи ви на мене розсердились, чи не добре вас знаю; вже другий місяць жду од вас звістки, хоч якої небудь. Нема тай годі! Чи получили ви Тризну і Гамалію, чи ні і як їх там у вас привітали? Я рисує тепер Україну і для історії прошу вашої заповоги... З теперішнього побуту України посилаю вам одну картину для штампу, а ще три будуть готові в серпні; а на год виходити ме десять з текстом; а текст історичний будете ви компонувати; бо треба, бачте, по нашому, або так як в літописи. А ви, як що небудь начитаєте таке, що можна нарисувати, так зараз міні і розкажіть, а я нарисую. Будкова і Стороженка я теж об сїм турбую. Грабовський буде міні польські штуки видавати; а Куліш компонувати ме текст для теперішнього біту народ-

¹⁾ „Русская Старина“, 1883, кн. IX.

нього. Так от яку я лемішку замісив; як би тільки добрі люди помогли домісити, а потім і виїсти“.¹⁾

Таким чином р. 1844 Шевченко рушив на Україну коли не раніш, так ні в якому разі не пізнійш липня. Думаю, що перш за все він поїхав до рідної Кирилівки. Тут саме в жива тужила душа його, дивлячись, як його рідні брати й сестра на панщині пшеницю жали. Тугу свою і скорботи він вилив в листі до княжни Репніної. І певне, що туга його була тяжка, бо княжна 19 липня відписує до його: „З скорботного вашого листу у мене сльози навернули ся. О, напишіть до мене, коли ви будете цілком заспокоєні про долю ваших братів! Далєбіг не було у мене відваги роспитувати вас про них. Слова замирали на устах“.

Д. Чалий,²⁾ подаючи частину сього листу, каже: Яке вражінне обгорнуло поета від перебування в Кирилівці, можемо довідати ся з одного місця його „Тризни“, де він пише:

„Когда при тысячъ огней“... і т. д.

Шан. біограф не звернув уваги, на те, що сам же він казав по переду, що „Тризну“ Шевченко написав р. 1843 до листопада, значить жадним чином в Тризні годі шукати того вражіння, яке довело ся пережити Тарасови в липні р. 1844!... Коли не в кінці серпня, дак в першій половині вересня Шевченко навідав ся до Закревських і звідтіль через Марусю Селецьку переслав до Репніної три іравюри і коротенький лист. Княжна 22 вересня відписує до його: „честь і слава вам, добрий трудовиче! Да благословить Господь ваші події. Сегодня одержала вашого маленького листочка. Боляче міні, що люди так часто здіймають ся похитати вашу віру в добре і сьвяте. Прощайте, добрий поето; не покидайте ні пера, ні пензля; ідіть чистою, сьвятою стежкою і да покрє вас благодать Господня“...

З другого листу княжни до Шевченка, писаного через два місяці, бачимо, що поета обгорнули знов скорботи, що він „згорнув крила і упав на землю усїєю своєю вагою“. Спричинили ся тому якісь покліпси про його і недобра слава.

Слава і популярність Шевченка яко поета і художника тоді була вже велика і скрізь лунала по Україні. Вже отсе єдино повинно було сплодити і явних, а ще більш потайних ворогів йому з гурту тих низьких душ, щб з заздроси щедрою рукою і зза плечий сїють покліпси і брехні. Се звичайна зброя людей низьких; нею воюють вони завжди

¹⁾ Чалий, стор. 44.

²⁾ „Русская Старина“, 1883, кн. IX.

³⁾ Чалий, стор. 46.

проти людей видатніших. Покліпи і брехні вразили чутке серце Тарасове і воно вилило свій біль в листі до друга-сестри. Друг-сестра, очевидно не вгадала, що саме було причиною брехень і гадала собі, що вся сила в „мочемордї“. Тим то вона, заспокоюючи Шевченка додає: „Прикро міні було почути від брата, що тими днями був у його Закревський і хвалив ся, що одержав від вас листа. А я сподівала ся, що ви вже не листуєтесь з ним. Я вельми бояла ся про вас собі знайомости. Любіть, кільки бажаєте Капніста, Борковського, Галагана, Пл. Лукашевича. З ними усе добре, благородне, що є у вас, розвивати-меть ся більш а більш. Який мене жаль бере, що ви не знайомі з А. [Андрієм] Лизогубом! З яким теплим спочуттєм він цїнить ваші поеми і якже він жалкує, що не знає вас особисто“.

Ще й ранійш того княжна Репніна остерегала Шевченка від товариства „мочемордів“ і щиро вельми вболівала, що він товаришує з ними. „Мосівка, писала княжна до Тараса, нагадує міні ті сумні хвилини, коли щира моя прихильність до вас давала міні право говорити вам щирю правду, але я сього не чинила, бо бачила, що в ті хвилини саме ви були нещирим і ненастроєним на мій лад... Кільки разів істина рвала ся з моєї душі, бажаючи і сподіваючись, що душа ваша прийме її, яко ліпший доказ мого сестриноного пікловання про вас; і що ви з молитвою в серці та з волею міцною візьмете ся перемайструвати себе; поліпшите, освятите усе прекрасне, усе сьвяте, високе, чим так щедро природа вас надїлила і викорените тяжку ваду, що принижує вас. Не кажіть, що люди на вас нападають. Обвинювачують вас не задрісники, не „падлеци“, а я обвинювачую, я — сестра ваша, найщирійший ваш друг. Я не суджу вас по переказам, а кажу вам, яко братови, що не раз, а часто бачила вас таким, яким не бажала-б бачити ніколи... вибачте мене за щирість“. Перегодом княжна Репніна, знов вболіває, що Тарас „злігав ся з такими людьми як Закревський! Куди-б ліпше було для вашого духового чоловіка, — пише вона, — коли-б ви сириятелили ся з Галаганом, з Капністом і з його жінкою; з Борковським і з Вол. Пл. Лукашевичем: їх щедро надїлено розумом і душею. Та чи не можна оті слова: „вино веселить серце“ — розуміти в значінню духовому? Так: малодушність єсть велике нещастє, але вже й то богацько, що ви себе знаєте. Треба, значить при нану ваду не голубити, а воювати її. Зброєю проти неї: віра, користна праця, громада чиста, сьвята, хунава. Через що ви завжди згадуєте Мосівку? А скажіть лишень, чи ваше сумління не нагадує вам і иньчих місць, де ви хилили ся до недостойного і до недостойних?

Читаючи таку щирю, приязно-сердечну пораду, Тарасови не можна було не спитати ся: „А де-ж міні знайти, де його в сьвітї взяти оту

„громаду чисту, сьвяту, хупаву?“ Де вона? Чи вже-ж таки і друг-сестра була певна, що такою громадою стає товариство Галагана, Вол. Пл. Лукашевича і ниньчих володарів душ людських? Хіба-ж Галаган, Тарновський, Борковський і т. ин. не так само як і „мочеморди“ запрягають людей в ярма? Де була тоді на Україні така панська громада, що-б була вона хот не забруднена болотом зрабовання і неволення українського народу? Певна річ, що коли-б Шевченко спитав про се друга-сестру, так ледві чи спромоглась би вона на певну відповідь. Княжна знала український народ хіба здалека, менш ніж знав його Гоголь; вона не відала, тим паче не бачила очевидно „як люди плачуть живучи“. Вона і здалека ледві чи бачила гольцем-голе лихо кріпацтва, а Тарас 24 роки коштував його на собі. Тим то княжна і нерозуміла реально тай теоретично — вона більш почувала своїм добрим серцем ніж розуміла ту глибоку рану, що була на серці у Тараса. Вона через те й не тямил, яка причина тягне Шевченка до „мочемордія“ і до „мочеморд“. Не тямил вона і ліків дійсне раціональних проти вади — яка так прикро вражала її серце. Тим то вона щиро радила незриму їй, тяжку болячку, що мордовала найліпшого сина народу, гоїти вірою да таким товариством ідеальним, що його й ознаки на Україні не було. Княжна розуміла деспотизм в загалі, але розуміла його аристократично, по панськи; Шевченко тямив його демократично і тямив всіма сторонами.

При всіх своїх певних достоїнствах високих княжна Варвара Репніна була дитиною своєю кодла, панночкою, аристократкою, а отсе саме й не давало їй зрозуміти ту труту, що труїла демократичне серце великого горожанина України воно-ж не давало їй бачити, що і в Галагана і в Закревського і в Лукашевича, під неоднаковою трохи покрішкою, лежить однакова в істоті душа „рабовладільческа“. Коли-б княжна розуміла отсе, вона-б не радила Шевченкови сприятелити ся з Галаганом, з Лукашевичем і т. ин. панством.

З самого початку рр. 50-их лиха доля примусила мене вештати ся по селах лівобережжя і переважно по тих, де перебували і „сухоморди“ і „мочеморди“. Стрівав я і Віктора Закревського і Плятона Лукашевича; знавав не згірше і Скоропадських і Тарновських і Родзянок і Галагана і Миколу Маркевича [історика, поета і музику]. Та не тільки тоді, навіть і тепер, коли вже на минуле я дивлю ся зовсім бестороннім оком, я не скажу, хто з них був ліпший? У кого з них було більш почуття українського горожанина? Хто з їх гидовав кріпацтвом? Хто з них не неволив кріпака? Хто не був „російським дворянином з кокардою на лобі і в кого була більша іскорка почуття демократичного? В останньому разі я дав би перевагу Закревському та В. В. Тарновському! Закревський, правда, більш за всіх „мочив морду“, хоча напр. і Маркевич,

не дурень був випити; але-ж Закревський ні у вік би не написав такого доносу, який подав Маркевич на молодого, ще студента, Костантина Масальського! Останній жив у Маркевича у Турівці здаєть ся учителем його дітей і закохав ся в небогу його Настю. Маркевич, скоро спостеріг те кохання, зараз відмовив Масальському і звелів відвести його в Прилуку. Закоханий парубок, сидючи в Прилуці, з роздуки випив і — підплилий написав до своєї коханки лист повний палких, але зовсім дурних фраз: до свого кохання, до своєї злости на Маркевича, він приплів і такої нісенітницї, що „поля Чугуєва і Борисполя давно жаждуть крови“... Маркевич перехопив того листа, зробив з його донос на Масальського і останній, по наказу генерал-губернатора Кокоскіна, просидів у Прилуці в острозі щось чи не більш двох років, доки його не визволили вже по маніфесті нового царя. А про Плятона Лукашевича Чалий розповідає такий факт. Треба було Лукашевичу чогось до Шевченка, котрий перебував тоді в Яготині. От він, написавши лист і послав туди за 30 верстов в холод, в мороз пішки свого крєпака наказавши йому, щоб він невідмінно того-ж самого дня прийіс відповідь. Шевченко уважав Лукашевича в відносинах до крєпаків за ліберала і не хотів няти віри, щоб Лукашевич заподіяв такий нелюдський вчинок. А про те факт стояв перед очима. Тарас зараз же написав відповідь, повну жовчи і гидовання і додав, що більш він з Лукашевичем не знаємий. Лукашевич відповів листом Тарасови, що у його 300 чоловіка таких „опухів“, як Шевченко. Тарас, читаючи ту відповідь Рєпніній, ридав наче дитина та.¹⁾ Тоді тільки княжна повинна була запевнити ся, що „з Лукашевичем, Капністом, Галаганом і ин.“ геть далеко не все „хороше і благородне“.

Тієї-ж осени Шевченко був в Суботіві, там змалював руйни Богданового будинку і суботівську церкву. Альбом малюнків його, зроблених р. 1844 [альбом сей бережеть ся в музею Василя Тарновського], показує нам, де тоді був Шевченко: бачимо в Густинському монастирі біля Прилуки; бачимо в Переяславському повіті в селі Вюнищах, в Переяславі, в селі Андрушах²⁾ і иньч. В Переяславі він занедужав і спізнав ся з семінарським лікарем, що потім був йому щирим приятелем, Андрієм Козачковським. З ним Шевченко їздив на прогульку в село Андруші. Про сю прогульку він згадує в листі до Козачковського, писаному 16 линия р. 1852:³⁾ „Чи памятаєте, — питає він, — на ту прогульку в Андруші, і за Дніпер в Монастирище на гору! Згадайте той вечір чудовий, ту панораму широку а посеред неї довгу, широку смугу масакову. За нею

¹⁾ Чалий, стор. 39.

²⁾ „Кіевская Старина“, 1886, кн. 2.

³⁾ „Основа“, 1862, кн. 4.

блищить, немов з золота кутий Собор Переяславський! Яка була чудова тиша торжественна! Ми довго не спроможні були слова примовити доки, нарешті, біла, ледві примітна плямка не засьпівала:

„Та яром, яром за товаром!“

Чудовий вечір! чудовий край! чарівні пісні! Богацько добрих споминок зберіг я і про Переяслав і про тебе, мій друже щирій!“

Потім знов навідав ся до Яготина і здаєть ся до сього часу треба реєстровати факти, що нагадує він княжні Репніній вже з заслання в листі, писаному 7 березія р. 1850, трохи що не останньому до неї. „Усі дні перебування мого колись в Яготині, — пише він — були і будуть низкою прекрасних споминок. Один лишень день вкрила була тїнь легенька, але останній лист ваш і той день осьвітив. Чи не забули ви? Якось була між нами бесіда про „Мертві Душі“ (Гоголя) і ви обзивали ся про них занадто сухо. Се мене прикро вразило, раз через те, що я завжди читав Гоголя раюючи з його; а вдруге — тому, що я глибоко шановав ваш ум благородний, ваш смак і ваше чуттє ніжно-високе. Мінї стало боляче; я й подумав; от який то я не осьвічений, що не вдатен тямити і почувати прекрасне... Тепер же мене невимовно радує ваша теперішня думка про Гоголя і про його твори безсмертні. Я радію, що ви зрозуміли його суще християнську мету. Так! перед Гоголем треба благоговіти“.

Не скажу, чи довго тим разом Шевченко перебував в Яготині. Знаємо тільки, що він тоді саме простав програму „Живописної України“. Княжна Репніна широ спочувала його замірам і запомагала простати програму. „Невідмінно треба прислати до мене, — писала вона Тарасови — два примірники програми вашої „Живописної України“, щоб можна було зробити передилату на неї підчас виборів дворянських в Полтаві і в Чернигові. Я широ бажаю успіха в вашій сьвятій справі. Не сумуйте і працюйте, а ми тут будемо пікловати ся, щоб запомагти вам скільки буде спроможно“.

Далі відомо нам, що під кінець листопада р. 1844 Шевченко був вже в столиці. Подорожуючи по Україні, він довгий час не обзивав ся до Кухаренка; нарешті 20 листопада він пише до його: „Отсе другий рік як я не балакаю з тобою, а чому і сам не знаю... вернувшись отсе в Петербург заходив ся гравіювати і видавати в картинах останки нашої України. На тїм тиждні виїде шість картин“.

Таким чином бачимо очевидну помилку у д. Чалого, що „поет наш цілу зиму р. 1844 перебув в Яготині, загарливо прихилившись до осьвіченої і гостинної родини Репніних“. До речі помітити і другу помилку: на тій самій стороні своєї книжки д. Чалий розповідає, що любов і ша-

пованне до „ветхого деньми“ князя Миколи Репніна визначив Шевченко між иньчими і тим, що раз якось вперед день нового року, коли князь йдучи спати, зайшов до своєї дої сказати їй і її гостям „на добраніч“, дак Шевченко кинув ся чуло обнімати його, палко поцілував його в руку і мовив потім: „Отаких старих я дуже люблю“. Все отсе річ не неможлива, але тільки не вперед день нового року. Ми вже знаємо, що Шевченко спізнав ся з Репніними в літку р. 1843 і перед новим, як 1844 так і 1845 р. він був в Петербурзі.

За житя князя Репніна Шевченко в листопаді р. 1844 був в Яготинї останній раз. Під кінець грудня князь занедужав; а в січні р. 1845 княжна писала до Тараса: „Вишлате пісню на память про чоловіка, що ви так уміли любити і шанувати. Мого доброго тата нема вже між нами. Після довгого і тяжкого недугу він віддав Богови душу 7 січня“. Перегодом, 22 лютого, княжна переказує Тарасови, що коли з Яготина перевозили тіло її тата в Густиню, щоб там похоронити в монастирі, так скрізь по дорозі народ виявляв свій жаль, а в Прилуці народ випряг коний і, не ввважаючи на страшенну хуртовину, самотужки повів сани з труною. Потім того княжна ще тричі писала до Шевченка, питаючи, чого він замовк і не пише? Очевидна річ, що душа поета, переживши журливі звістки з Яготина, вирнула туди, де живою цівкою било живе житте. Річ натуральна: живий живе гадає.

Перш за все Шевченко, як ми бачили вже, був заклопотаний виданнем „Живописної України“. Друге знов, земляки заходили ся на Різдяних сьвятах спорудити в медициньській академії українські спектаклі. „Я думав, — писав Тарас до Кухаренка, — ушкварити твої „Чорноморський побит“; але вже пізно тепер; піде на Великдень; а тепер учать „Москаля Чарівника“, „Сватанне на Гончарівці“ і мого „Назаря Стодоля“. Уже-ж спектаклі забирали час у Шевченка: а головна річ в тому, що він, яко натура глибоко перенятлива, бачачи, що його „огненне слово“ серед молодіжи в Петербурзі глибоко зворушило національне почуттє, рвав ся ще більш гуртовати Українців, більш виховати і гартовати в них сьвяте почуттє національне. Ентузіязм молодіжи так пронизував і самого Шевченка, що він в листі до Кухаренка писав: „Як би ти знав, отамане, що тут робить ся! Тут робить ся таке, що нур йому й казати! Козацтво ожило!...

Оживуть гетьмани
В зодотім жунаї,
Прокиветь ся доля,
Козак засьпіва:
Нема в краю нашім
Нї Німців...

Здаєть ся, що до сього часу припадають і останні іспити Шевченка в академії; бо диплом на звання „свободнаго художника“ присуджено йому радою академії в березілі р. 1845.

Хто був в школі взагалі, той добре відає, що відсьвятковати іспит — річ звичайна; можна сказати, що се потреба психічна; найпаче вона властива і потрібна яко спочинок, яко перехід до життя нового, таким перенятливим душам, як Шевченка. Натурально, що й Шевченко, як „здав екзамен“, так наробив такого, що сором й згадувати. Онамятав ся тільки тоді, як минуло два тижні. Хазяйка і перекушник почали править набор. „Спас мене — признаєть ся Шевченко, — Полевої. Задумавши видати 12 полководців, він наказав міні патрети. Взявши завдаток, я поквітував довги“. Отсе видання було зроблене доволі розкішно, на гарному папері; ціна йому була вельми висока — пять руб. Було воно присвячене царю Миколі. Реклямовано, що патрети зроблені „відомим художником Шевченком“. Вже і се такий факт, свідок слави і популярности Шевченка яко художника, що нехтовати його не можна.

Тут треба зауважити ще на одну помилку Шевченкових біографів: вони кажуть, що Тарас зване „свободнаго художника“ одержав р. 1843. Тим часом постановою академічної ради про признание за Шевченком права на се звання відбула ся 22 березія р. 1845. Академія, своїм звичаєм, видала Шевченкови на се звання і диплом, чи атестат. Чудна доля стала ся з тим дипломом. В грудні р. 1846 Шевченко просячи собі посаду професора малювання при київському университеті, подав свій диплом кураторови київського учебного округа. Перегодом, коли Шевченко був вже на заслання, дак прохав своє військово начальство відібрати з Київа і доручити йому той диплом. Новопетрівський комендант майор Усков 7-ого січня (ст. ст.) р. 1855 написав про се до київського куратора. Куратор відповів, що Ускову треба в сій справі „вдати ся через начальство“, се-б то написати до батальонного командира, а той до полкового і т. д. Не скажу, чи послухав ся Усков такої чудної поради, чи ні; але річ про Шевченків диплом так і привиншла до р. 1891; коли в „Галицькой Русі“ якийсь Микола Володимирович Домбровський оповіщає, що Шевченків диплом у його; до його він перейшов від дядька; дядькови дійшов від якогось приятеля його, урядника, а останній дістав його з канцелярії київського куратора після того, як Шевченко опинив ся на заслання. Тепер стала ясною і відповідь куратора Ускову. Але чуднійш за всіх виходить тут Микола Домбровський: вже-ж для його ясно було як день, що Шевченків диплом дядькови його прийшов шляхом незаконним, западто неморальним. Елементарне сумління вимагало, щоб він вернув той диплом Шевченковим наступникам по праву або віддав його до якого публичного музею, швидче за все личило-б віддати Това-

ривству імени Шевченка. Ні, Микола Домбровський, уважаючи на те, „що йому треба грошей“, не посоромився оголошувати, що він продає чуже добро, та ще й придбане стежкою неморальною, нечесною! Воно правда й те: то й урядник, що „взяв“ нишком з канцелярії куратора Шевченків диплом — помер, а „мертвим сорому нема“...

Взявши з академії диплом, Шевченко 24 березія року 1845 рушив на Україну і простовав в село Мар'їнське [миргородського повіту] до свого приятеля Олександра Андрієвича Лукіяновича.

У Києві, 3/15 липня р. 1894.

